

SURXAY SUBU

**NADANLARIN
NƏFSİ**

Bakı - 2020
“Elm və təhsil”

**Surxay Subu (Surxay Rafiq oğlu Babayev). Nadanların nəfsi.
Bakı, "Elm və təhsil", 2020. 200 səh.**

ISBN 978-9952-8175-0-7

© "Surxay Subu, 2020

ÖN SÖZ

Əziz oxucu! Bu kitabımda mən cəmiyyətimizin kabusuna çevrilmiş, iqtisadi inkişafımızı əngəlləyən tamahkarlığın, ədalətsizliyin, qanunsuzluğun, haqsızlığın, korrupsiyanın, kölgə iqtisadiyyatının iç üzünü bədii obrazlarla açmış, cəmiyyətimizə gətirdiyi bəlalardan, rəзалətlərdən bəhs etmişəm. Kitabda yazılanlar əqli və bədii təxəyyülün məhsuludur və heç bir fakta və faktlara əsaslanmır. Bir yazar olaraq, yuxarıda sadaladığım mənfi halların aradan qaldırılmasına azacıq da olsa töhfəmi vermək istəmişəm. Belə hesab edirəm ki, bütün dünyanı bürümüş və total bir hala çevrilmiş bu iqtisadi və mənəvi bəlalər, bütün dövrlərdə insanların əzablarına səbəb olmuşdur.

Gündən-günə çiçəklənən və inkişaf edən ölkəmizdə, yuxarıda qeyd etdiyim və özünü göstərə biləcək, sadaladığım mənfi hallara qarşı mübarizə aparılır. Ölkə başçısı İ. Əliyevin müxtəlif vaxtlarda yuxarıda göstərdiyim neqativ hallara qarşı olan çıxışları, iqtisadiyyatımızın, cəmiyyətimizin bəladan qurtulmasına əyani sübutdur.

İ. Əliyev, -“kölgə iqtisadiyyatı ilə mübarizə bizim üçün indidə əsas məsələlərdən biridir. . . . Bu məsələ təhlil edilməli və ciddi addımlar atılmalıdır.” 01. Avqust 2019-cu il.

İ. Əliyev, -“Əfsuslar olsun ki, kölgə iqtisadiyyatı bizim iqtisadiyyatımızın bir hissəsini ehtiva edir.

. . . Azərbaycanda kölgə iqtisadiyyatına qarşı mübarizə daha mütəşəkkil formada aparılır. Hesab edirəm ki, kölgə-

dən çıxarılacaq biznes, əlbəttə, bizim iqtisadi göstəricilərimizi də düzəldəcək. " 22 oktyabr 2019-cu il.

İ. Əliyev, -"Bütün xoşagəlməz hallara son qoyulmalıdır, rüşvətxorluq, korrupsiya tamamilə yığışdırılmalıdır. " 31. oktyabr 2019-cu il.

NADANLARIN NƏFSİ

**“Hərslilik və tamah başlayan yerdə,
saf duyğular sona çatır.”**

(Onore de Balzak).

Ailədə üç nəfər idilər, -ana və iki oğul. Ailənin başçısı rəhmətlik Hüseyn kişi kənddə çobanlıq edərdi. İsti-soyuq bil-məzdi rəhmətlik. Ömür-gün yoldaşı Gülxar arvad evinin bərəkət dirəyi olan ərinə özünü qorumağı, əynini isti saxlamağı dəfələrlə desədə xeyri olmazdı. Sanki rəhmətlik özünün qəsdinə durmuşdu. Günlərin birində bərk soyuqlayan Hüseyn kişi ya-tağa düşüb, gözlənilmədən dünyasını dəyişmiş oldu. Gülxar arvad ailənin dolanışığını təmin etmək üçün, çobanlıq etmək istəsədə, hələ məktəbi bitirməyən böyük oğlu Rəşid, anasının çobanlıq etmək fikrinə düşməsinə razı olmamış, atasının yarımçıq qalmış işini davam etdirməyə məcbur olmuşdu. Əslində Rəşid anasının çobanlıq etməsini kişilik şəninə sığışdırmamışdı. İkinci bir tərəfdən isə, hələ məktəbin beşinci sinifini əlaçı qiymətlərlə oxuyan kiçik qardaşı Səidə anasından başqa, kim həyan olmalı idi?Bəli, Rəşid çobanlıq edərək evin bərəkətini təmin edir, yerdə qalan bütün başqa işlər isə Gülxar ananın çiyinə düşmüş olurdu. Xırda təsərrüfat işlərini isə, Səid yoluna qoyurdu. Üç nəfərdən ibarət olan bu ailə, bir-birlərinə qayğı göstərir, mehribançılıqla yaşayırdılar. Ev vur-tut bir otaqdan ibarət idi. Rəhmətlik Hüseyn kişi hələ sağlığında, çaylaqdan xeyli daş gətirib həyatə toplamışdı ki, bir az pul əldə edib sement alaraq ikinci bir otağı da ərsə gətirsin. Ancaq vaxtsız ölüm onun arzusunu yarımçıq qoymuşdu. Bu bir otaqda Səidin dərəcə hazırlaşması da, müsgül məsələ olurdu. Axşamlar evə yorğun gələn qardaşı Rəşidə , bii-

tün günü həyətdə ev işlərini görərək əldən düşən anasına maneçilik törətmək istəməyən Səid, lampa işığını qəzetlə bükər, qəzetlər isti lampanın təsirindən qaralanadək dərslərini hazırlayardı. Yorğun qardaşının “traktor nərəli” xorultusuna da öyrəşmişdi. Anası isə, yorğana bürünüb mışıl-mışıl elə sakit yatardı ki? Müəllimlər Səidin yaxşı oxumağından, kənd əhli isə mərifətli olmasından Gülxar anaya danışanda, sevincinin həddi-hüdudu olmazdı. Ana xəyala dalar, Səidin oxuyub böyük adam olacağı gününü səbirsizliklə gözləyirdi. Elə hey özlüyündə fikirləşərdi ki, Səid oxuyub böyük “incinardan” olsaydı, bizə əl yetirərdi. Bəlkə onda allahın köməyi ilə, heç olmasa ikinci bir otaq da ərsəyə yetirib Rəşidi evləndirərdim.

Zamanın axarı qıvraq olar, -deyiblər. Belə ki, orta məktəbi əlaçı qiymətlərlə başa vuran Səid, İnşaat İnstitutuna daxil olub, ana və qardaşının sevincinə səbəb olmuş oldu. Bu ailəyə hörmətlə yanaşan kənd əhli, Səidin müəllimləri, Gülxar ananı bu münasibətlə təbrik edib xoşbəxtlik arzulamışdılar. Az iş deyildi, kənd məktəbini başa vuran on beş nəfər şagirddən, ancaq Səid ali məktəb tələbəsi olmuşdu. Bütün bununla bərabər məhribançılığı ilə seçilən kəndin bədxassiyyyətli adamları da az deyildi. Bəli, meşə çaqqalsız olmaz deyərlər. Üzü qapqara tükə örtülmüş, dombalangöz, üstəlik dombaburun olan Tükəzban qarı ağzını heç vaxt xeyirə açmazdı. Kənd əhli Gülxar ananın oğlu Səiddən ağızdolusu danışanda, Tükəzban qarı etiraz əlaməti olaraq, əlindəki əsasını yuxarı qaldıraraq deyərdi: -Əşi, bu Səidbalanı az tərifləyin. Qoyun-keçiləri öldü adı ilə qonşu kəndlərə satıb, qızıl yığardı Hüseyn kişi. Həmin qızılların hesabına Səidbala məktəbə girib. Gülxar ana küpəgirən Tükəzban qarını çox yaxşı tanıyırdı, odur ki, qarının şər danışığılarına fikir verməzdi. Axı nəyə görə, qarıya baş qoşub ağrımaz başını ağrıtmalıydı. Qarı həlim insan olsaydı, bir allah bəndəsi onunla baş-

bir olardı. Kəndin zarafatçılarından olan Haşım kişi Tükəzban qarıya “qız Tükəzban” deyərdi. Tükəzban qarı da, Haşım kişinin bu zarafatına qarğış və layanlarla cavab verərdi. Haşım kişi zarafatından qalmaz, gülərək: -qarğışla yaranmamışam ki, qarğışla da öləm. Qoy boğazı qovuşana qədər qarğış etsin, – deyərdi.

Oğlunun məktəbə girməsi münasibəti ilə, bir düyə kəşib kənd əhlinə qonaqlıq verərək şadyanlıq edən Gülxar ana, oğlu Rəşidin köməyi ilə Səidin cibinə xərclik qoyub, allah amanında deyərək, Bakıya yola salmış oldu. Tələbə yataqxanasında yer alan Səid, rahatlanaraq dərslərinə davam etdi. Otaqda dörd nəfər idilər. Səidə görə otaq yoldaşları, ona nisbətən az-çox imkanlıydılar. Qaldığı bir neçə gün ərzində otaq yoldaşlarının geyimlərindən, qənaətcil olmayan xərclərindən bunu aydın görmək olurdu. Heç elm həvəskarları da deyildilər. Axşamlar bir yerdə olanda bulvar gəzintisindən, getdikləri hind kinolarından danışar və dəbdə olan geyimləri müzakirə edərək mübahisə edərdilər. Hətta, uşaqlardan birinin saatla siqareti alışdırmağı Səidi çox təccübləndirmişdi. Səidin isə nəinki saati, heç dəyişək paltarı da yox idi. Dərsdən gələr, çirkələnmiş köynək və şalvarını yuyar, qurutduqdan sonra köynəyinin yaxasını əli ilə ütüləyər, şalvarını isə qatlayıb yastıq altına qoyardı ki, ütülənmiş olsun. Səid çalışırdı ki, anası və qardaşına yük olmasın. Qazanc yeri axtarışında idi. Nəhayət ki, belə bir qazanc yeri onun maddi durumunu yaxşılaşdırmış oldu. İmkanlı ailələrdən olub dərslərini oxumayan, hətta dərsə belə getməyən “tələbə” uşaqların kurs işlərini maddi təminat əsasında yazardı. Maddi durumunu xeyli yaxşılaşdıran Səid, hətta özünə bir saat da almışdı. Qış tətili zamanı kəndlərinə gedən Səid, anası və qardaşına hədiyyələr almış, daha evdən gələcək maddi təminata ehtiyacı olmadığını bildirmişdi. Kənd camaatı Səidin ağılına heyran qalmışdı.

Kənd qızları isə, tikanlı çəpərdən gizlin boylanaraq, qısa zamanda dəyişilmiş Səidi sevgi baxışları ilə seyr edərdilər. Səidin dəyişilməsi, kənd camaatına qəribə görsənən Bakı mədəniyyətinə uyğun özünü aparması Tükəzban qarının da nəzərindən qaçmamışdı. Odur ki, xəlvətə salıb Səidi qaralayan qarı:-ədə Səid, halal olsun rəhmətlik Hüseyn kişiyyə. Yığdığı qızıllardan xərcləyib, hallı-mallı olmusan. Məktəbi başa vurub “incinar” olandan sonra sənin forsunun qabağını almaq olmaz. Səid Tükəzban qarının xətrinə dəyməz, gülümsünərək susmağa üstünlük verərdi.

Artıq illər keçmişdi. Tələbəlik illərini arxada qoyan Səid, institutu fərqləmə diplomu ilə başa vurduğundan, institut rəhbərliyi tərəfindən məktəbdə müəllim olaraq fəaliyyət göstərmək təklifini almışdı. Lakin, məktəbdə işləyən müəllimlərlə təmasda olarkən, onların cüzi məvaciblərə qulluq etməsi, ailəli olaraq yataqxanada yaşamaları Səidin ürəyincə olmamışdı. Odur ki, Bakıdakı evtikmə kombinatlarının birinə təyinat alıb işləməyi üstün tutmuşdu. Gənc mütəxxəsis olaraq Səidi qəbul edən müəssisə rəhbərliyi, onu ilkin olaraq usta köməkçisi kimi işə qəbul edib, yataqxana ilə təmin etmişdilər. Yataqxana həyatı heç də Səidin ürəyincə olmamışdı. Əksəri fəhlə olan və yüksək intellektə malik olmayan məsləksiz, əqidəsiz insan yığıncağı, ona vaxtilə türmədə yatıb kəndlərinə qayıdaraq hərcayılıq edən “səfeh” Həmzəni xatırladırdı. Bir müddətdən sonra hərbi xidmətə yola düşən Səid, Rusiyanın Vladimir şəhərində hərbi xidmətini keçirməli oldu. Səidin xidmət etdiyi hərbi sahə, yaşayış binalarının tikintisi ilə məşğul olduğundan, Səidə hərbi leytenant rütbəsi verib, əsgərlərin tikinti sahəsinə rəhbərliyini ona həvalə etmişdilər. İşlərinin yaxşı getdiyi bir vaxtda, yoxlama zamanı, ayağı sürüşərək yerə yıxılan Səid, bel fəqərəsinin zədə alması diaqnozu ilə, hərbi qospitalda bir müddət müalicə almış-

dı. Nevroloq həkimin yüksək həkimlik qabiliyyəti və savadı nəticəsində sağalaraq, hərbi xidmətini yenidən davam etdirmişdi. Aldığı zədədən ağrılar keçirən Səid, bu barədə anası və qardaşı Rəşidə bildirməyi məsləhətli bilməmişdi. Hərbi xidməti dövründə şəhərlə yaxından tanış olan Səid, müxtəlif səbəblərdən şəhərdə məskunlaşmış həmyerliləri ilə də tanış olmağı unutmamışdı. Onların əksəriyyəti, işsizlikdən Vladimir şəhərinə gəlmiş mütəxəssislər idilər. Kolxoz bazarında, papağını günə verən, eynilə fəhlə yataqxanasında “avaralığ”edənlərə bənzəyən həmyerlilərimiz də az deyildi. Qoca rus arvadlarının ətəyindən sallaşan, yaşayışını təmin etmək üçün, bu qocaların it-pişiklərini tumarlayan, valideyinlərindən xəbərsiz biveclər Səiddə ikrah hissi yaradırdı. Hərbi xidməti baş leytenant rütbəsi ilə başa vuran Səidə, qalib xidmət etməsini təklif etsələr də, ailə vəziyyətinin çətinliyini dərk etdiyindən vətənə qayıdıb ailəsinə köməklik etməyi özünə borc bilmişdi. Hərbi xidməti zamanı qazancı az olmamışdı. Odur ki, anasına və qardaşına hədiyyələr alıb, bir-başə kəndlərinə yola düşmüş oldu.

Oğlunun gəlişindən sevincli olan Gülxar ana böyük şadyanlıq etmişdi. Səid qardaşı Rəşidin yaşlandığını görüb, təəssüf hissi keçirdi. Anasını qucaqlayıb, artıq otuzu haqlayan Rəşidi evləndirməyin vaxtı çatdığını bildirdi. Gülxar ana həssas və diqqətli oğlunun alnından öpərək, əyan etdi ki, əslində “gözaltı” qızımız var. Ancaq, Rəşid hər dəfə sənin əsgərlikdən gəlməyini əsas gətürərək evlənməkdən boyun qaçıırırdı. Səid anasını bir də bağrına basıb, dilləndi ki, yaxşı bəs niyə durmuşuq, kəsməyə heyvanımız, toyu aparacaq musiqiçilərimiz var, gələcək gəlinimizi də müəyyən etmisiniz. Yerdə qalan nə varsa, şirinisindən düyüsünə qədər mənlikdi. Çiçəyi çırtlayan Gülxar ana:

-ay bala, sən əsgərlikdən gəlmisən, bu qədər pul sənə hardandır?

Anasının təcübü olaraq verdiyi suala gülümsəməklə cavab vermək istəyən Səid bildirdi ki, o əsgərlikdə sırası olmayıb, zabit olub və yüksək məvacib alıb. Odur ki, qazandığı pulla nəinki sadaladıqlarını ala bilər, üstəlik xeyli pulu qalacaq ki, Bakıya qayıtdıqdan sonra bir neçə ay dolanmağa imkanı olacaq. Beləliklə, ana və balalar qərarlaşıb Rəşidə kefindən keçən bir toy edib, "gözüaltı" elədikləri Fatmanisəni gəlin gətirərək ailə xoşbəxtçiliyinin əsasını qoymuş oldular. Bakıya qayıtmaq istəyən Səid, ayrılarkən anasına bildirdi ki, Bakıda işləyəcəyi zaman qazancından göndərəcək ki, bir otaqlı evin yanından ikinci otağı tikmiş olsunlar.

Bakıya gələn Səid pasport və hərbi qeydiyyatdan keçib, hərbi xidmətdən öncə işlədiyi Evtikmə kombinatında təchizat şöbəsinin mühəndisi olaraq fəaliyyətə başlamış oldu. Yataqxanaya həyatından xoşlanmadığı üçün, kirayədə qalmağa üstünlük vermiş oldu. Hələ hərbi xidmətdə olduğu vaxtlarda təchizat sahəsində lazımi bilikləri əxz etmişdi. Təchizat işlərini çox rahat yoluna qoyan Səid, qısa müddət ərzində hörmətə sahib oldu. Bir müddətdən sonra, hətta ailəsinə maddi köməkliklər etməyi də unutmadı. İşlədiyi təchizat sahəsində baş verən struktur dəyişikliyi nəticəsində Səid vəzifədə irəliləyiş əldə etdi. Belə ki, təchizat şöbəsinin rəis müavini yaşı ilə əlaqədar olaraq təqaüdə çıxdığından, Səid işlədiyi şöbənin rəis müavini təyin olunmuşdu. Məvacibinin yüksək olması onun maddi vəziyyətini daha da yaxşılaşdırmışdı. Rəis müavini işləyən Səid, işin xarakterinə uyğun olaraq rəislə tez-tez iş münasibətində olurdu. Rəisin, yaltaq, ikiüzlü bir adam olması onun ürəyincə olmamışdı. Baş vermiş bir hadisə isə rəisin, iç üzünün göstəricisinə çevrildi. Belə ki, iş günlərinin birində, daş karxanasından kərpic alınması

zamanı, təchizat rəisi Səidi yanına çağırıb iki maşın kərpicin tikinti obyektinə yox, müdirin dəniz kənarındakı bağ evinə göndərilməsini xahiş etdi. Səid kərpicin ödənilməsi haqqında qəbz olacağı təqdirdə, əmrin yerinə yetiriləcəyini bildirdi. Səidin ödənmə qəbzinin tələb etməsi, rəisi özündən bərk çıxartdı. Nə qəbz, nə kişi? Bu boyda kombinatın müdiri kərpicə pul ödəməli idi?! Bəs, sən və mən bu vəzifədə nə üçün çalışırıq?! Deyəsən olub-olan ağılı Rusiya əlindən alıb! Guya sən qara qaşına aşiq olub, səni vəzifəyə çəkmişik! Əgər istəyirsən hörmətli olasan, vəzifəni itirməyəsən, get dediklərimi yerinə yetir! Təchizat rəisinin ağıla sığışmayan əmri, Səidi mat-məətəl qoymuşdu. Səid öz sözündən dönməyərək, kərpiclərin ödəniş qəbzi olmayınca, əmrin yerinə yetirilməyəcəyini kəskinliklə qeyd etmiş oldu.

Təchisat rəisii qırx-qırx beş yaşlarında, keşməkeşli həyatın yaxşı-pisini görmüş və bu zamanlar içərisində özünəməxsus şəkildə formalaşmış yetkin bir insan idi. Səid isə iyirmi beş yaşına qədəm qoyan, zamanənin çirkin oyunlarından xəbərsiz, haqq aşiqi olan bir gənc idi. Elə bunun nəticəsi idi ki, təchizat rəisi hələ “opıtnı” olmayan və qəti danışmağı sevən bu gəncə həyat tərbiyəsi verməyə başladı. Ədə bala, Səid, hələ sən çox cavansan, həyatın bərkinə-boşuna düşməmişən. Mən də gəncliyimdə sən kimi hərəkət etmişəm, sonralar başım daşa dəyə-dəyə indiki halımda formalaşmışam. Şükürlər olsun ki, düzgün nəticə çıxarıb, həyatda öz yerimi tutmuşam, ailəmin güzəranını xeyli yaxşılaşdırmışam. İndi sən bu əmri yerinə yetirməməklə mənə yox, özünə pislik edirsən. Sən bu əmri yerinə yetirməyəcəksən, bir başqası yerinə yetirmiş olacaq. Səid rəisin “tərbiyəvi” danışqlarına reaksiya vermədiyindən, rəis gəncin qətiyyətini hiss edib, sözlərinə davam etmiş oldu. Bax bala, əgər sən gələcəkdə də, özünü bu şəkildə aparmış olsan, həyatda heç bir irəliləyişə nail ola bilməyəcəksən. Gözünü aç, həyata daha açıq

gözlə bax!Sən heç vaxt kiminsə nəfsinin qarşısında dayana bilməyəcəksən, əks təqdirdə həyatda təklənəcəksən, zülmərə düçar olacaqsan. Oxumuş oğlansan, bilərsən, bizim Füzuli babamız da, haqsızlığın, nəfsin murdar sifətini görmüş və məşhur kəlamını söyləmişdir:–“salam verdim, rüşvət deyildir deyə almadılar. “İndi sən mənə de görüm, rüşvəti yaradan səbəb nədir? Səidin susduğunu görən rəis, -əlbətdə ki, nəfsdir! Daşdan səs çıxsada , Səiddən səs çıxmadı. Bütün bunları dərk edən rəis, daha deyəcəklərinin bu cavana təsir etməyəcəyini anlayıb, kəskin baxışları ilə bir daha Səidi süzüb, öz kabinetinə getmiş oldu. İşin qurtarmağına bir az qalmışdı, Səid isə hələ də rəisin “təbiyəedici”dərslərindən baş çıxara bilmirdi. Xəyalı onu tələbəlik illərinə aparmışdı. O vaxtlar pul verib imtahan qiymətlərini yazdırırlar az deyildi. Pul gücünə oxuyanların necə yaltaq və ikiüzlü olduqlarının dəfələrlə şahidi olmuşdu. Müntəzəm dərslər gələn, öz savadı və döyüşkənliyi ilə halalca beşini alan Səid bəzi haqq aşığı olan müəllimlərin nümunəsinə çevrilmişdi. Elə müəllimlər var idi ki, onun savadı qarşısında acizləşirdilər. Yə-dinə düşən bir əhvalat Səidin təbəssümünə səbəb olmuşdu. Rəsul müəllim həmşə dərslər boğazını “yaşlamış”şəkildə gəlirdi. Tələbələr müəllimin “piyan” olduğunu görüb öz aralarında pıçqıldadaşdılar. Tələbələrin pıçhapıcını Rəsul müəllim tez duyar və gülümsünərək deyərdi:

-vallah ay uşaqlar, o zəhrimardan içməsəm dərslər deyər bil-mirəm, elə ki içirəm başım saat kimi işləyir. Bax bu Rəsul müəllim, bir gün Səidi xəlvətə çəkib, onun savadlı olmağını təsdiqləyərək bildirmişdi ki, sən oxuyansan mən də oxuyanın qiymətinə kəm baxanlardan deyiləm. Ancaq nə olar ki, bu müəllim babanı yaxınlıqdakı kafeyə aparıb, bir əlli qram “o zəhrimardan”alsan, heç olmasa ürəyim səndən razı qalmış olar. Müəlliminin xahişini yerə salmayan Səid onunla yaxınlıqdakı kafeyə

gedib, "zəhrimar" xidmətini əsirgəməmişdi. "Zəhrimarın" təsiri-
rindən müavizətini itirib səngərləyən müəllimini onun xahişi
ilə evinə aparmalı olmuşdu. Qapını açan xanım, Rəsul müllimi
itələyib evə salmış, ayağındakı şəpşəpini çıxardaraq Səidin ba-
şına çırpmış və təhqir etmişdi. Səidin qulaqlarında səslənən isə
bu sözlər olmuşdu. Köpək uşaqları oxuya bilmirlər, hər dəfə ki-
şini içirdib evə gətirirlər. Müəlliminin nəfsi ucubatından, Səidin
başına gələn bu əhvalat birinci və axıncı haqsızlıq olmuşdu.
İndi təchizat rəisinin ona etdiyi təklif, rüşvət formasında olan,
yəni dövlət malının mənimsənilməsiydi, həm də cinayət tərki-
bi . Öz-özünə daxilən üsyan edən Səid hiddətlənirdi:-necə yəni
pulu ödənilməyən dövlət malını müdirə rüşvət kimi verəsən?!
Səid qəti qərara gəlmişdi ki, belə haqsızlıq onluq deyil, lap iş-
dən qovsalar belə!Mən kiminsə nəfsinin güdazına gedən deyil-
ləm!

Artıq təchizat rəisi, Səidə "əvvəlki təkliflərlə" müraci-
ət etmirdi. Bəzən müdir təchizat şöbəsinə gələndə, təchizat rəi-
sinin boynunu bükərək, yaltaqcasına müdirə qulluq etməyə ha-
zır olduğunu göstərməsi, Səidin ikrahına səbəb olurdu. Bir
müddət təchizatda işləyəndən sonra, müdirin əmri ilə tutduğu
vəzifədən azad edilib, təhlükəsizlik texnikası üzrə mühəndis tə-
yin olunmuşdu. Yeni vəzifəsində məvacib cüzi olaraq az olsa
da, Səidin ürəyincə olmuşdu. Vəzifə strukturuna görə Səid bir-
başə Baş mühəndisə tabe idi. Baş mühəndis əlli -əlli beş yaşla-
rında, ağsaçlı, eynəkli nurani bir kişi idi. Səidə vəzifə borcunu
başə salıb, işin ciddiliyinə fikir verməyi məsləhət bilmiş və son-
ra demişdi: -təhlükəsizlik işinin düzgün aparılması, bədbəxt ha-
disələrin baş verməməsi və insanların sağlamlığı deməkdir. Sə-
id vəzifə borcu olan qovluğu götürüb, işinə vicdanla yanaşaca-
ğını qeyd edib, otağı tərk etmişdi. Yeni işi məsuliyyətli olsa da,
Səidə görə çətinlik yaradacaq problem görmürdü. Bir ucu

krançdan tutmuş, adicə fəhləyə qədər yoxlamalarını edib, onlara vəzifə borclarını anladır və təhlükəsizlik qaydalarına riayət etməyi yazılı şəkildə bildirirdi. Yangından mühavizə işlərini isə, yüksək keyfiyyət halına salmışdı. Təhlükəsizlik tələblərinə riayət etməyi təchizat şöbəsinin rəisinə bildirəndə, o gülərək Səidə, -yaxşı ki, səni bizdən uzaqlaşdırdılar, yoxsa görürəm sən ipə-sapa yatan adama oxşamırsan. Rəisin dediklərinə, çürük və siqaretdən saralmış dişlərini hırıldayaaraq göstərən mühəndis isə, Səidin ürəyincə deyildi. Hər cür yaltaqlığa, quyruq bulamağa hazır olan bu itaətkar, öz haqqını belə bilməyən insanlar qrupuna məxsus tipik nümayəndə idi. Rəisə bax belə adamlar lazım idi. Vaxtilə təchizat rəisinin “tərbیəvi dərslərini” yadına salan Səid başa düşdü ki, nə yaxşı o, quyruq bulayan “tula” olmağı öz şəninə sığışdırmayıb.

Hər dəfə məvacibindən ailəsinə köməklik edən Səidin istirahət məzuniyyətinin vaxtı çatdığından, məzuniyyətə çıxıb kəndlərinə getmiş oldu. Xoş-beşdən sonra, xeyli daş və qum toplamış qardaşı Rəşidlə qərarlaşıb, lazım olan tikinti materiallarını alaraq, əlavə iki otaq tikməyi nəzərə aldılar. Rəşidin həyat yoldaşı Fatmanisənin doğum vaxtı çatdığından, ancaq bişir-düşür işlərinə baxır, Gülxar ana isə, uşaqlarının etirazına baxmayaraq, canı dildən uşaqlarına köməklik edirdi. Gülxar ana hər dəfə yekə çay daşlarına güc vermək istədikdə, uşaqlar buna imkan vermirdi. Gülxar arvad isə, xəyala dalaraq özlüyündə düşünərdi; -rəhmətlik Hüseyn bu yekə çay daşlarını min bir əziyyətinən belinə şəllənib gətirərdi. Heç yazığa bu günü görmək qismət olmadı. Rəşid də, bədahətən duyğulanmış anasının könlnünü almaq üçün, göz işarəsi ilə hamilə gəlini göstərərək, inşallah balaca Hüseyn görəcək, -deyə anasının qulağına pıçıldayırdı. Gəlin və Səid duyqu düşməsin deyə, Gülxar ana kənara çəkilib, üzünü göyə tutar və deyərdi: -allah ağzından

eşitsin ay bala! Otaqların tikilib ərsəyə çatması ilə, gəlinin uşağı dünyaya gətirməsi demək olar ki, eyni vaxta düşmüş oldu. Gül-xar ananın arzusu çin oldu. İki əlini göyə qaldırıb, sənə min şükür ilahi! Belə bir gözəl günü bizə bəxş etdin. Evlərim tikildi, üstəlik Hüseynim də dirildi. Bu gününə min kərə şükür ya rəbbim! Üzünü oğlu Səidə tutub, sənin də toyunu görsəydim daha dərdim olmazdı, -deyərək bir az qəmlənmiş oldu. Səid anasını qucaqlayaraq, bərk-bərk bağrına basıb, inşallah o günü də görərsən, darıxma ana! Artıq məzuniyyət vaxtının çatdığını ailəsinə bildirən Səid, ailəsi ilə xudahafizləşərək, Bakıya yola düşdü. Ana və qardaşına üz tutub, balaca dədələrindən muğayət olmağı xahiş etmiş oldu.

Ailəsinin az-çox təminatlı olması Səidi məmnun etmişdi. Anası və qardaşının xahişi ilə, daha pul göndərməməyi nəzərə alıb, gələcək evliliyi üçün tədarüklər etməyi qərara aldı. Elə aldığı ilk məvacibindən özünə və xəyalına belə gətirmədiyi gələcək sevgilisinə iki üzük götürmüş oldu. Beləcə işlərinin çağ bir vaxtında baş vermiş bir hadisə Səidin gələcək planlarını alt-üst etdi. Kranın qaldırdığı yük, "tross" qırıldığından fəhlənin üstünə düşərək ciddi xəsarətə səbəb olmuş, xoşbəxtlikdən ölüm hadisəsi olmamışdı. Təhlükəsizlik qaydalarını ciddi pozduğuna görə, kran maşinisti cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmişdi. Baxmayaraq, Səid tərəfindən kran maşinistinə bir neçə yazılı xəbərdarlıq olmuşdu və hüquqi cəhətdən günahkar deyildi, müdiriyyət Səidin işdən azad olunmasına xitam vermişdi. Səid işinə qanuni çəkildə yanaşmasını sübut etmək üçün müdiriyyətlə əlaqə yaratmaq istəsədə, buna nail ola bilməmişdi. Təsadüfən keçmiş təchizat rəisi onunla qarşılaşarkən;- ipə-sapa yatmayan inadkar cavan, necəsən?-deyə istehzalılı əhval tutmuşdu. Təchizat rəisinin eyhamı Səidin bilərəkdən, qəsdən işdən azad olunmasına bir işarə idi. Bəli, kərpic "rüşvətini" verməyi imtina edən Səid,

müdür nəfsinin güdazına getmişdi. İşsiz olaraq kirayədə qalan və ixtisasa uyğun iş tapmayan Səid, əlacsız qalıb bir müddətliyə kəndlərinə getmiş oldu. Bir müddət ev işlərinə köməklik edən, hətta qardaşını əvəzləyərək çobanlıq edən Səid, şəhər mühitinə alışdığından və ixtisası üzrə işləməyi arzuladığından kənddə duruş gətirə bilmədi. Çox düşündükdən sonra, vaxtilə hərbi xidmət etdiyi Vladimir şəhərinə getməyi qətiləşdirdi. Anası və qardaşı Rəşid, Səidin mənəvi əzablarını görüb, Rusiyaya getməkdə qətiyyətini nəzərə alaraq, vaxtilə Səidin göndərdiyi və dar gün üçün saxlandığı pulları ona verib, allah amanında, -deyərək onu qərīb ölkəyə yola salmış oldular.

Gedəcəyi Vladimir şəhərinə birbaşa təyyarə reysinin olmadığını müəyyənləşdirən Səid, təyyarə ilə Moskvaya uçub, Vladimirə gedəcək qatara bilet almış oldu. Qatarın yola düşməyinə xeyli vaxt olduğunu dəqiqləşdirən Səid, Moskva gəzintisinə çıxdı. Moskva çayının sahillərini, Qızıl meydanı gəzib Mərkəzi Univermaqdan keçərkən bir neçə yerdə izdiham görüb, yaxınlaşarkən məətəl qalmış oldu. Əksəri Qafqazlılardan ibarət olan bu izdiham nümayəndələri, o vaxt “defisit” olan finski pləş növbəsinə dayanmışdılar. Bir az qabaqda, hindistan istehsalı maxeroviy şərf, digər tərəfdə isə, çexiya istehsalı olan “çəbo” ayaqqabıları satılırdı. Alanların hamısı eyni adamlar idi. Bir neçə növbə tutub, yekə zənbillərini aldıkları malla doldururdular. Səidə aydın oldu ki, bu alıcıların hamısı “alverçi möhtəkir-dilər”. Qatarın tərpənməsinə az vaxt qalmışdı deyə, tez vəğzala gəlib qatara minərək yerini rahatlamış oldu. Pencəyini çıxardıb, asılqandan asmaq istəyirdi ki, incə səsli gənc bir qızın Azərbaycan şivəsi ilə, əlindəki ağır zənbilə kömək etməsini xahiş etməsi, Səidin nəzərlərini qıza diklətməmiş oldu. Qızın qara gözlərinə dikələn Səidin gözləri bir anlığa donmuş kimi qaldı. İlahi qara çatma qaşlar, uzun ox kirpiklər əhatəsində İnsanın baxışlarını

keyidən o qara gözlər, nə qədər cəzbediciydi?! Hərdən bərq vuran kirpiklər, qara gözləri qoruyurmuş kimi, sanki xəbərdar edirdi: – bu gözlərə yad gözlə baxmaq olmaz. O qara gözlərin tilsiminə düşmüş Səid birdən özünü ələ alaraq, qızın əlindəki zənbili alıb, yerbəyer etdi. Sonra yuxarıda yerləşən döşəyi, aşağıdakı oturacağa qoyub, bir baxışla onun qəlbini fəth etmiş gənc qızın oturmasını xahiş etmiş oldu. Səid oğrun-oğrun qıza bir daha baxmaq istəsə də, utancaqlıqdan doğan mümkünsüzlüyü hiss edib susğunluğa üstünlük vermiş oldu. Gülümsəyən, mehriban çöhrəsi ilə, ab-hava gətirən bu gənc qızın ürəyinə dammışdı ki, ona köməklik göstərən boylu-buxunlu bu cavan oğlan azərbaycanlıdır. Odur ki, utancaqlığından qıpqırmızı qızarmış cavana, elə Azərbaycan dilində, -siz Azərbaycanlısınız mı?-deyə soruşdu. Verilən sualın şirinliyi, musiqi ahəngi donmuş Səidi silkləmiş oldu. Dili topuq vura-vura, -bəli Azərbaycanlıyam, - demiş oldu. Qıza tərəf çönəndə, yenə qara gözlərin tilsiminə düşmüş oldu. İndi Səid o qara gözlərdən nəinki asılı qalmışdı, üstəlik bədənində üşütmə keçmişlər kimi əsməyə başlamışdı. O hiss edirdi ki, qara gözlər onun bütün ixtiyarını əlindən alıb və qara gözlərin sevgi quluna çevrilib. Səid ədəb qaydasını pozacağından ehtiyat edərək, başını qıza tərəf yönəltməyə belə çətinlik çəkirdi. Səidin bu qədər utancaqlığı, şən və ünsiyyətli olan gənc qızı məətəl qoymuşdu. Fikirləşirdi ki, qərrib eldə oxuduğu bu müddət ərzində, rastlaşdığı Azərbaycanlı oğlanlar arasında, hələ adını bilmədiyi bu cavan oğlan qədər utancaq, ikinci bir adamla qarşılaşmamışdı. Bir azdan bələdçi xanımın biletləri yoxlaması və yorğan-döşək ağlarını təqdim edərək, sənişinlərə çay təklif etməsi, qızın iki stəkan çay sifariş verməsi ilə nəticələndi. Qızın iki stəkan çay təklifi, Səidi elə bil qəflət yuxusundan oyatmış oldu. İki stəkan çay, bəs biri kimə?-deyə Səid düşündü. Sonra özlüyündə, ay avam, kim var ki sən-

dən başqa, -deyə özünü məzəmmətləndirdi. Tez özünü ələ alıb, -bəli iki stəkan çay, zəhmət olmasa?! Sonra lazım olsa yenə də sifariş edərik. Təbəssümlənən qızın nəzərlərini öz üzərində hiss edən Səid, yenidən tər götürmüş halda başını aşağı dikmiş oldu. Səidi bu utancaqlıqdan qurtarmaq istəyən qız, gətirilmiş ağların içərisindən məhrəbanı çıxardıb Səidə uzadaraq bildirdi: görünür tərləməyə meyillisiniz, məhrəbanı alın tərinizi silin. Məhrəbanı alarkən, qızın incə əlinə toxunan Səidin bədənində elə bir istilik gəldi ki, bütün bədəni suya bürünmüş oldu. Məhrəba ilə tərinə bir təhər silən Səid: -hə, hərdən olur ki, tərləyirəm. Bələdçi xanımın çayları gətirməsi və Səidin stəkanın birini qıza tərəf təqdimatı zamanı, qara gözlərin sərrastlığı onu varından yox etmiş oldu. Yenidən bu gözlərin tilsiminə düşən Səid hiss etdi ki, qara uzun kirpiklərlə sərhədlənmiş bu qara gözlər, onun bütün varlığını əlindən almış və qəlbinə hakim kəsilmişdir. Həyatında ilk dəfə olaraq, onu bürümüş olan bu qeyri adi hissələrin həlqəsindən özünü qurtara bilmədi ki, bilmədi. Və ilk dəfə olaraq başa düşdü ki, qara gözlərin sahibi olan bu gənc qıza münasibətdə yaranmış sevgi adlı hissənin əsarətinə düşər olmuşdur. Bir anlığa keçmişini xəyalına gətirən Səid, oxumaq, karyera qurmaq, ailəsinə kömək etmək eşqi ilə yaşadığından sevgi hissələrindən uzaq olmuşdu. Hələ tələbə olarkən, işvəli qızların ona öpücüklər göndərməsi belə maraqlı görsənmemişdi. Az-çox dolanmaq həvəsində olan Səid, günlərini eşqibazlıqla keçirib oxumaq istəməyənlərin kurs işlərini yazmaqla keçirərdi. Otaq yoldaşlarından, balacaboy, çopur Əli rixşəndlə Səidə müraciət edərək deyərdi: -allah sənə o boy-buxunu verib, sən ancaq qədrini bilmirsən. O boy –buxun məndə olsa bir dənə qızı sakit buraxmaram. Nahaq yerə cavanlığın keyfini çəkmirsən, o boy –buxundan istifadə etmirsən?! İmkanlı ailədən olan, bu çopur Əlinin mənasız danışığına fikir verməyib, öz-özünə düşünərdi.

Allah imkanı, dövləti sizə verib, siz də keyf edirsiniz, mənimki də belə gətirib. Bir də ki, dünyanın işini bilmək olmaz. Hələ qarşıda yaşamağa ömür var. Bu ömürü yaşamağa cəsarətiniz çatacaqmı, ata hesabına yaşayaraq keyf edən imkanlılar?!

Beləcə keçmiş həyatını kino lenti kimi xəyalında canlandıran Səidi, adınızı bilmək olarmı?-deyə cavan qız dillənərək onu xəyaldan ayırmış oldu. Necə? Hə,

-Adım Səiddir.

Bəs sizin isminiz necədir?-deyə Səid cəsarətləndi.

Mənim adım Səadətdir. Qırışığını açan Səid, -nə gözəl adınız var. Yanılmıramsa bizim estrada müğənnilərimiz, Yaşar Səfərov və Elmira Rəhimova "Səadət" mahnısını duet şəklində çox gözəl ifa edirlər. Mən tələbə vaxtı həmşəşə bu mahnının sədaları altında dərslərimi hazırlayardım. Səadəti daha yaxından tanımaq eşqi ilə yanan Səid:

-Vladimir şəhərində yaşayırsınızmı?-deyə sordu.

Bəli, -deyə Səadət Səidin sualını cavablandıraraq, özü haqqında geniş məlumat verməyi nəzərə aldı:-Vladimir şəhərindəki Pedoqoji Universitetin sonuncu kurs tələbəsiyəm. Təhsilimi başa vurandan sonra rus dili müəlliməsi ixtisasına yiyələnəcəm. Səadətin özü haqqında verdiyi bilgi, Səidin daxili sevincinə səbəb oldu. Sevincini gizlədə bilməyən Səid:

-hə, nə yaxşı tələbə olduğunuza görə çox şad oldum. Səadət gülümsünərək, başının işarəsi ilə təşəkkürünü bildirmiş oldu. Bir qədər sükutdan sonra, Səadətin gələcək planları ilə maraqlanmağa üstünlük verən Səid:

-yəqin ali məktəbi başa vurandan sonra vətənə-Azərbaycana qayıtmalı olacaqsınız?

Hələ verdiyi suala cavab almamış, Səidin həyacanla döyünən ürəyi və düşüncələrə qərq olan beyni onda belə bir fikir ya-

radırdı;-kaş ki, vətənə qayıdacam kəlməsini deməyəydi! İxtiyari olaraq, Səidin həyacanla vuran qəlbini anlamışlar kimi Səadət:

-düzünü desək hələ qəti qərara gəlməmişəm, hər halda qayıdıb-qayıtmamaq məsələsini zaman özü göstərəcək. Səadət-in cavabı Səidin həyacanla döyünən ürəyinə sakitlik gətirib, bədəninə bir yüngüllük vermiş oldu. Sevincdən təbəssümlənən Səidin , daxilində bir sevinc fəryadı qopdu:- mənim Səadətim, bilirəm ki, sən mənim bu susqun həyatıma əsil səadət gətirəcək-sən!Birdən sevincin yerini elə bir qəmginlik бүürdü ki, sanki kimsə onun sevən qəlbinə şərək çıxmaq istəyirdi. Beynində bir dumanlıq yarandı. Zaman göstərəcək! Necə yəni? Bəlkə istədi-yi var?! Bəlkə nişanlıdır?!Qəmginlikdən doğan soyuq tər, onun vücudunu təmiz dondurmuşdu. Bəlkə soruşum?Yox, bu sorum yerinə düşməz. Yadına düşdü ki, həməşə səbirsizlik edən qardaşı Rəşidə, anası nəsihət edərək səbirlə olmağı məsləhət görərdi və babalarımızın yüz-min illiklər təcrübəsindən çıxmış məsəlini sitat olaraq deyərdi:-

Səbirlə halva bişər, ey qora səndən
Bəsləsən atlas olar tut yarpağından.

Beynində yaranmış bütün şübhələrinə son qoymaq üçün, Səid qərara gəldi ki, Vladimir şəhərinə nə üçün gəlməsi haqda Səadətə məlumat versin. Bu məlumatla, o qızdan müəyyən təs-sürat ala bilərdi. Səidin fikirlər içində çırpınması isə, Səadətin həqiqətən intizarına səbəb olmuşdu. Səidin sükutu onu daxilən əzirdi. Səid üzündə təbəssüm yaradaraq, bildirdi ki, vaxtilə Vladimir şəhərində zabit olaraq hərbi xidmətdə olmuşdur. İnti-zardan qurtularaq sevinclənən Səadət özünü saxlaya bilməyib dilləndi:

-Siz zabit olmusunuz?!Yəqin ki, ali təhsillisiniz?

Bəli, -deyə Səadətın sevinc dolu sualını təsdiqləyən Səid, sözünə davam etdi. Bakıda, İnşaat Mühəndis institutunu bitirmişəm. Tikinti kombinatında işləyib, sonra dediyim kimi hərbi xidmətdə olmuşam. Hərbi xidmətdən sonra, Bakıya qayıdıb kombinatda yenidən mühəndis olaraq fəaliyyət göstərmişəm. Sonradan işimi itirib işsiz qalmışam. Anam və qardaşım rayonda yaşayırlar. Kənddə də, elə bir iş olmadığından, ailəyə yük olmamaq üçün, gördüyünüz kimi Vladimir şəhərinə işləmək üçün getməyi qərarlamışam. Səidin üzülmüş hekayəsini dinləyən Səadət:-

Vladimir şəhərində ali təhsilli mütəxəssislərə ehtiyac çoxdur. Əgər işə düzəltmə bürosuna müraciət etsəniz, mütləq işlə təmin olacaqsınız. Tanıdığımız ali təhsilli Azərbaycanlılar var ki, işə düzəltmə bürosuna müraciət etməklə iş sahibi olublar. Səidin yenə dalağı sancdı. Tanıdığımız Azərbaycanlılar ifadəsi, onun bədənini yenidən buza döndərmiş oldu. Daxilən, səbirli ol Səid, -deyərək üzündə təbəssüm yaratdı. Bir azdan bələdçi, işıqları söndürdü. Bu yatmağa bir işarə idi. Odur ki, sərnəşinlər yataq yerlərini sahmana salaraq yatmağa başladılar. Səadət onun yataq dəstini sahmana salan Səidə təşəkkürünü bildirərək, gecəniz xeyirli olsun deyib, yerinə uzandı. Səid pal-paltarlı uzanıb xəyallara daldı. Yatmış sərnəşinlərin xorultusu, fısıltısı aləmi bürüdüüyü halda, nərmə-nazik Səadət mışıl-mışıl yatırdı. Səid yatmış gözəlin üz ifadəsini ancaq, dayanacaqlardakı çil-çıraqların işıqları fonunda seyr edə bilirdi. Səadətın yup-yumru yanaqları, bu yanaqlara gözəllik verən balaca burun, incə dodaqlar, çatma qaşlar, nizamlı çəpərlənmiş kirpiklər və bu kirpiklərin əhatəsində olan tilsimli qara gözlər. . . Bütün bu gözəlliklər sevgi bəlasına düşər olmuş Səidin qəlbinə bir sakitlik gətirirdi. Belə bir ülvî sakitlik onu dərin bir yuxuya aparmışdı. Də-

rin yuxunun röyası isə, onun yanaqlarına təbəssüm çökdürmüşdü.

Kəndlərində vur çatlasın idi. Bir tərəfdən balaban, zurna, nağara səsi, o biri tərəfdən, musiqi ahənginə şıdırğı oynayan anası Gülxar, qardaşı Rəşid, gəlinləri Fatmanisə və onlara qoşulan kənd camaatı. Anası onu qucaqlayaraq, şükr sənə ilahi, yaxşı ki, Səidimi də evləndirdim, -deyirdi. Sonra sevimli gəlininin qolundan tutub oynamağa məcbur edirdi. Sevgilisi Səidə baxıb, utancaqlılıqla gülümsəyirdi. Səadət gəlinlik paltarında daha da gözəl görsənirdi. Səid özünü çox xoşbəxt hiss edirdi. Anası Gülxarın Səadətlə birgə süzməsi isə, onu xoşbəxtliyin zirvəsinə qaldırırdı ki, belə bir mənzərəni sözlə ifadə etmək əlbəttə Səid üçün çox çətin idi.

Səhərə yaxın bələdçinin işıqları yandıraraq, sərnəşinlərdən ağ üzlükləri gətirmələrini xahiş etməsi, Səadəti şirin yuxudan oyatmışdı. Arxası üstə yuxuya getmiş Səidin üzündəki təbəssüm cizgiləri Səadətin diqqətini cəlb etmişdi. Qatara minəndən yuxuya gedənə qədər, bir dəfə də olsun təbəssümlü olmayan Səidin üzündə görsənən təbəssüm ifadəsi onu daha da yaraşqlı etmiş və Səadətin ona olan mehrini daha da artırmışdı. Bələdçi qadının yenidən yüksək tonla ağ üzlüklərin gətirilməsini tələb etməsi, şirin rəya içərisində bəxtəvərlik tapan Səidin, yatağından dik atılmasına səbəb oldu. Səadəti görüb özünə düzəliş verən Səid:

-sabahınız xeyir!-deyərək, salamlamış oldu.

Hər vaxtınız xeyir olsun, deyən Səadətin üzündəki xəfif təbəssüm Səidin nəzərindən qaçmadı. Musiqi ahəngli salamlama sərnəşinlərin də üzündə bir təbəssüm yaratmışdı, sanki baxışları ilə Səid və Səadətin yenidən danışmalarını intizarla gözləyirdilər. Dilimizin musiqi ahəngini sərnəşinlər razılıq əlaməti olaraq qarşılamışdılar. Hələ tələbəliyin ilk illərində kitabxanada

dərslərini hazırlayarkən, ata-babaları Azərbaycanda yaşamış, sonradan hansı səbəbdənsə Rusiyaya köç etmiş və Rusiyada dünyaya göz açmış erməni əsilli qoca qadının, Səadətın Azərbaycanlı olduğunu bilib, ondan bu dildə bir-iki kəlmə deməsini xahiş etməsini xatırlaması oldu. Qoca qadının xahişi onun ciddi marağına səbəb olmuşdu. Rus dilində çap olunmuş “Böyük Ermənistan” kitabını vərəqləyən bu qoca erməni qadının Azərbaycan kəlməsinə olan marağı, Səadəti mətəl qoymuşdu. Hələ uşaq olarkən, bibisi ona danışardı ki, sovet hökumətindən öncə, baba-nənələri erməni daşnaklarının şiddətinə məruz qalmış və öz doğma torpaqlarından məcburi olaraq sürgün edilmişdilər. O vaxt bəzi ermənilər dava-dalaşdan canlarını qurtarıb bir çox ölkələrə səpələnmişdilər. İndi bu qoca erməni qadının azərbaycan dilində kəlmə eşitmək xahişi onda qəribə hisslər yaratmışdı. Odur ki, özünü toplayıb, şirin bir ahənglə:

*Ana torpağım yadıma düşdü,
Sızıltıları camıma düşdü.*

Səadətın iki misralıq ifadəsindən “təsirlənən” qoca erməni qadın göz yaşlarını saxlaya bilməyib, çox qəşəng diliniz var, bu dilin musiqi ahəngli olması insanda xoş ovqat yaradır, sanki bəstəkarsız, ilahi qüvvə tərəfindən bəstələnmiş bir dildir. Yəqin ki, gözəl dilin nümayəndəsi olan bu xalq, dili qədər gözəl olmalıdır. Erməni qadının özünün dediyi kimi, Səadətın dilə gətirdiyi bəstəli və riqqətli kəlmələr, hələ körpə olarkən Azərbaycan dilində ona lay-lay deyən anasını xatırlatmış və bu dilə olan sevgi, erməni qocanın göz yaşlarına səbəb olmuşdu. Erməni qocanın göz yaşları və dediyi xoş sözlər Səadətın qəlbində müsbət mənada dərin izlər buraxmışdı.

Artıq qatar Vladimir şəhər vağzalına yan almışdı. Sanki aləm qarışmışdı bir-birinə. Vaqondan düşən sərnəşinləri qarşılayanların, müştəri axtaran taksistlərin səs-küyü, dəmiryol peronunda başqa bir ahəng yaradırdı. Öz zənbili ilə bərabər, Səadətın zənbilini vaqondan düşürən Səidin hüzünlü baxışı, sanki Səadətə də təsir etmiş və onun ayrılıqdan doğan qəmginliyinə səbəb olmuşdu. Bu hüzn və qəmginliyi Səadət pozmuş oldu. Mənim yolum yataqxanayadır, qonağım ola bilərsiniz! Bir az sükut edən Səid, Səadətın ağır zənbillərini yataqxanaya aparmağı yəqinləşdirib, öz zənbilini saxlama kamerasına qoyaraq, Səadətın tələbə yataqxanasına getməli oldu. Artıq doqquz mərtəbəli yataqxanaya yaxınlaşmışdılar. Səadət yataqxananın ikinci, həyəətə baxan mərtəbəsində yaşadığını və hələ tətillə gedən rəfiqələrinin gəlmədiklərini duyduğundan, Səidi qonaq dəvət etmiş oldu. Səid işlərini sahmana saldıqdan sonra, əgər razılıq olarsa qonaq gələcəyini bildirdi. Səadətın gülümsünərək, başını razılıq əlaməti olaraq tərpətməsi, Səidin də sifətində təbəssüm yaratmış oldu. Ayrıllarkən, mehmanxanada qalacağını və şəhəri işə düzəltmə bürosuna gedəcəyini vurğulamış oldu.

Şəhərdə ucuzvarı mehmanxana tapan Səid, dincini alıb üst-başına əl gəzdirərək, şəhərlə tanışlığı və eyni zamanda işə düzəltmə bürosunun ünvanını öyrənməyi qərara aldı. Şəhəri xeyli gəzən Səid elə bir ciddi dəyişikliklərin olmadığını müəyyən etdi. Ən çox xoşladığı, gözəl arxitekturalı kilsələri, məbədləri seyr edib, yaşıllıqlar qoynunda yerləşən Vladimire daxilən bağlandı. Gəzintidən yorulduğunu hiss edən Səid, işə düzəltmə bürosunun ünvanını dəqiqləşdirib, mehmanxanaya qayıtmış oldu. Qaldığı otaq iki çarpayılı olduğundan hələlik ikinci sakin gəlməmişdi. Çarpayıya uzanıb mürgüləmək fikrinə düşsədə, yuxuya gedə bilmədi. Gözünün önünə Səadəti gətirib, gördüyü röyasını yozmağa çalışdı. Bu rəya sanki, bir-birini

sevməyə başlayan iki gəncin, gələcəkdə birləşmələrinə bir işarə idi. Səadəti göz önünə gətirib canlandıran Səid, onunla münasibətdə olduqları zamanı qəlbinə sirayət etmiş məhəbbətin doğruluğuna inanmaq istəyirdi. O hiss edirdi ki, Səadətsiz ona sanki hava çatışmır və Səadət onun tənha ürəyinin həmdəminə çevrilib. Elə bu düşüncələrlə yuxuya gedən Səid, səhəri vaxtında oyanıb, bəzi lazım olacaq sənədlərini qaydaya salaraq, işə düzəltmə bürosuna yollanmış oldu. İşə düzəltmə bürosuna yaxınlaşan Səid, həyətdəki, oturacaqda onu gözləyən Səadəti görüb gözlərinə inanmadı. Nə isə demək istəyən Səidi qabaqlayıb, ayrıldıqdan sonra mehmanxananı və işə düzəltmə bürosunu tapa biləcəyindən narahatçılıq keçirdiyini dilə gətirmiş oldu. Sevincdən alışıb yanan gözlərini, Səadətin narahatçılıq keçirən qara gözlərinə zilləyərək, təşəkkürünü bildirib, özünün yetkin adam olduğunu və səhvə, büdrəməyə imkan vermədiyini Səid vurğulamış oldu. Beləliklə Səadətin müşaiyyəti ilə işə düzəltmə bürosuna daxil olub, sənədlərini büro nümayəndəsinə təqdim edərək, yataqxanası olacaq işlə təmin olunmasına köməklik etməsini xahiş etdi. Xeyli axtarışdan sonra büro işçisi olan xanım, yataqxanası olan Dəmir-Beton konstruksiyaları zavoduna sahə rəisinə tələbat olduğunu vurğuladı. Bu iş ixtisasına uyğun olduğundan və üstəlik yataqxanada qeydiyyatda düşərək yer alacağına imkan yaratdığından razılıq edib, göndəriş alaraq, ünvanı dəqiqləşdirib getməyə qərarlı oldu. Bürodan həyətdə çıxan Səid, sevincindən özü də bilmədən Səadətin qolunu tutmuş oldu. Bu yaxınlıqdan, bütün bədənində istilik gələn Səadət:

– düzələcəyiniz iş yerinə birgə getsək pis olmaz, -deyə dilləndi. Sonra zarafatla, görürəm ayağım düşərli oldu. Bu sözdən xoşlanan Səidin, daxilindən bir fikir keçmiş oldu. Bəli, düz deyirsən, mənim gələcək həyatım!Sən bu düşərli ayağınla mənim bütün həyatıma xoşbəxtlik gətirəcəksən!İş yerinin ünvanı-

nı dəqiqləşdirib, birlikdə Dəmir-Konsruksiyalar zavoduna getmiş oldular. Üç mərtəbəli uzun bir binaya daxil olaraq, gözətçidən kadrlar şöbəsinə getməyə razılıq aldılar. Səidə uğurlar arzulayan Səadət, gözləmə otağında qaldığından, kadrlar şöbəsinə daxil olan Səidi, şöbənin rəisi Nina Anatoliyevna qarşılayıb əmək kitabçasını və ali təhsil haqqındakı diplomunu nəzərdən keçirdi. Sonra sorğu-sual əsasında qeydlər edərək, yataqxanada yer verilməsinə, tibbi müayinədən keçməsinə aid olan göndərişlər verdi. Nina Anatoliyevna pasport, hərbi qeydiyyatdan keçəcəyinə dair digər göndərişləri verəcəyini də ona bildirdi. Bütün bu prosedurlardan sonra işə başlayacağını qeyd edib, gələcək işlərində müvəfəqiyyətlər arzuladı. Təşəkkürünü bildirib pilləkənləri tələm-tələsik düşən Səid onu intizarla gözləyən Səadəti qəflətən qucaqlayıb, sənin mübarək qədəmlərin çox düşərli imiş mənim əzizim, -demiş oldu. Səidin sevincdən doğan, ani hərəkəti qarşısında, Səadət çaşqınlıqdan bir anlığa özünü itirmiş oldu, qıpqırmızı sifəti istiləşib, utanc bir vəziyyət aldı. Utancaq bildiyi Səidin bu hərəkəti onu çaşdırsa da, çox xoş olduğundan özünü ələ alıb, bir anlığa düşündü ki, bu qərrib eldə Səidin və özünün bir-birlərindən başqa kimləri vardır ki? Səadətin lalə kimi qızardığını hiss edən Səid, utancaq bir vəziyyət alaraq, indiki zamanda öz milli həyası ilə onun qəlbinə hakim kəsilən Səadətdən üzr istəmiş oldu. Daxilən özünü məzəmmət etdi ki, Səadət ona sayğı göstərir bu isə həddini aşır. Səidin utandığından başını dik qaldırmaması, kişi qeyrətindən xəbər verirdi. Bu isə Səadətin gözündən yayınmamışdı. Xeyli sükutdan sonra, Səadət narahatçılığa əsas olmadığını bildirərək, ani hərəkətin yaranmış şəraitdən doğduğunu qeyd edib, onda xoş ovqat yaratdığını gülümsünərək, Səidin nəzərinə çatdırdı. Səadətin “xoş ovqat” təsəllisi Səidin üz qırışığını açmış oldu. Mehriban çöhrəli Səadətini yataqxanaya yola salan Səid, imkan tapa-

cağı zaman onu yoluxacağını bildirib, gələcək yataqxanasına getməyi qərara aldı. Yataqxananın komendatı, Səidi gülərizlə qarşılayıb, gələcək sakinin sahə rəisi işləyəcəyini nəzərə alaraq, ziyalı mühəndislərin yaşadığı otağa təhkim etmiş oldu. Komendant ehtiyatda olan hərbiçi olduğundan, gələcək sakinin keçmiş cavan zabit olduğunu görüb, ona daha hörmətlə yanaşaraq, işlərində uğurlar dilədi. Yataqxana otağına daxil olan Səid səliqə-səhmanı görüb çox şad oldu. Yəqin etdi ki, üzlərini görmədiyi otaq yoldaşları işdə olmuş olarlar. Tezliklə mehmanxanaya gedib haqq-hesabı kəsərək, zənbilini götürüb, lazım olacaq ərzaqları aldıqdan sonra yataqxanaya qayıtmış oldu. Nahar edib, otaqda bəzi səliqəlik yaratdı, sonra kürsüyə dirsəklənib sabahki görəcəyi işlərini planlaşdırdı. Bir azdan qapı döyüldü. Gələnlərin hər ikisi otağın sakinləri idilər. Səidlə görüşüb özlərini təqdim etdilər, Nikolay və Denis. Səid isə öz adını bildirmiş oldu. Söhbət əsnasında məlum oldu ki, Nikolay və Denis Birləşmiş Tikint idarəsinə tabe olan, tikinti sahələrində mühəndis olaraq işləyirlər. Səid isə, sahə rəisi olaraq işə düzəldiyini qeyd etdi. Denis isə, Səidin keçmiş zabit olduğunu öyrənib bildirdi ki, yataqxananın komendantına bir daha təşəkkürlərini bildirəcəklər. Komendantdan məlumatlanan Denis, üzünü Nikolaya tutub otağa layiqli adamın gəldiyini dilə gətirmişdi. Bir xeyli tanışlıqdan sonra, Nikolay və Denis gəzintiyə çıxacaqlarını bildirib, Səidi də gəzintiyə dəvət etdilər. lakin yorğunluğunu bildirən Səid otaqda qalmağa üstünlük verdi. Otaqda qalan Səid Nikolay və Denisin ziyalı, siqaret və içki aludəçisi olmadıqlarını duyub çox sevincli oldu. Səidi bu qənaətə gətirən, divardan asılmış cədvəl idi. Nikolay və Denisin bu cədvəlində gündəlik fəaliyyətləri əks olunmuşdu. Səhər tezdən yerindən durandan, gecə yuxusuna qədərki, fəaliyyətləri Səidi valeh etmişdi. Bir ucu səhər idmanından tutmuş, axşam gəzintisinə, gecə yuxusuna

qədər olan fəaliyyətlər dəqiqəbədəqiqə qeydə alınmışdı. Otaq sakinlərinin müasirliyi, sağlam həyat tərzini onu məmnun etmişdi. Çarpayıya uzanıb dincini almaq istəyən Səid allahına şükürlər edirdi ki, Rusiyaya gəldiyi gündən heç bir narahatedici hadisələrlə qarşılaşmayıb, əksinə allahı onu mükafatlandırır. Ən azından Səadət kimi gözəl, layiqli bir xanımla qarşılaşıdırıb, onun qəlbinə məhəbbət eşqi ilə doldurub. Mədəni cavanlar olan Nikolay və Denisi onun otaq yoldaşları edib. Daxilən allahına üz tutub yalvaran Səid, təki Səadət nişanlı olmayaydı, onun tənha həyatına son qoyub ürək sirdaşı olaydı, -deyə düşüncələrə daldı. Bəli, Səid Səadətin nişanlı ola biləcəyini dilinə belə gətirmək istəmirdi. Buna az da olsa ümid verən, Səadəti qucaqlayıb üzr istəyərkən, onun "xoşdur" deməsi idi. Ruhu yaxşılaşdıran bu düşüncələrdən ayrılan Səid, şalvarının qayıq yerində gizlətdiyi pulları sayıb, fikirləşdi ki, bədxərclik etməsə təminatı qaydasında olacaq. Birdən yadına düşdü ki, yola düşəndə anası ona əl dəsmalında bükülü pul vermişdi. Zənbili eşləyib, kənar cibdəki dəsmalı açaraq, xeyli pul sayıb, göz yaşlarına qərq oldu. Vaxtilə köməklik üçün anasına göndərdiyi pulların müəyyən hissəsini də gün üçün dəsmala bükərək anası beləcə saxlamışdı. Göz yaşlarını dəsmalla silərkən, anasının qoxusu burnuna hopmuş oldu. Ona əziz olan bu qoxunu ciyərlərinə çəkib, özünü toxtatdı. Dəsmala bükülmüş pulu da, zənbilin cibliyinə qoyub, fikirləşdi ki, bütün bu qəmginliklər yəqin qürbətçiliyin təsirindəndir. Sonra, bu qürbət eldə yeganə həmdəmi olacaq Səadətə xatırlayıb ruh düşgünlüyünü aradan qaldırmış oldu.

Bir neçə saat keçməmiş, divardan asılan cədvələ rəğmən Nikolay və Denis otağa qayıtdılar. Otaq yoldaşları şam yeməyinə əyləşib, Səidi də dəvət etmiş oldular. Anasının zənbilə qoymuş olduğu, qoz, fındıq və badamdan masaya yığan Səid, təzə otaq dostları ilə şam yeməyini nuş edib dincəlməkdə

qərarlaşdılar. Sonra Nikolay və Denis cədvəllərinə uyğun olaraq müxtəlif qəzet və jurnalları mütaliyə etmək üçün, yataqxanasının kitabxanasına getmiş oldular. Səid isə, foyedə olan televizorla ölkə yeniliklərini izləməyi qərara aldı. Otağa qayıdan uşaqlar gecə yuxusunun şirinliyinə qərq oldular. Səhəri yuxudan oyanan Səid, otaq yoldaşlarının işə getdiklərini saata baxmaqla müəyyən edib, tez ayağa qalxdı. Artıq saat doqquzu keçmişdi. Uşaqlar necə sakitcəsinə getmişdilsə, Səidin xəbəri olmamışdı. Əl-üzünü yuyub, səhər yeməyini tələm-tələsik nuş edən Səid pasport və hərbi qeydiyyatdan keçmək üçün yola düşdü. Hərbi qeydiyyat işçilərindən olan cavan xanımlardan şəni, Səidin Vladimir şəhərində zabıt olaraq xidmətini yüksək qiymətləndirib zarafatla dedi:- indiyədək Vladimir şəhərinin bir-birindən gözəl olan qızlarını bəyənənməmişən, odur ki, biz qızlardan birimizi seçməyin məsləhətdir! Qızların gözəlliklərinə qəşəng bir kompliment deyən Səid bildirdi ki, əgər “nişanlı” olmasaydı, mütləq seçimini edərdi. Qızlar da şən bir əhvali-ruhiyyə ilə dedilər ki, belə bir maraqlı oğlan əlbəttə subay qalmaz. Qızlarla xudahifizləşib bayıra çıxan Səidin, dodağı qaçmış oldu, “nişanlı olmasaydım!” Səid yeni iş yerinə yollandı. Kadrlar şöbəsində gülərlə qarşılanan Səidin sənədlərini qəbul edərək, işə qəbul üçün ərizəsini yazdırıb, lazım olacaq şöbələrin dərkənarını aldıqdan sonra, səhəri saat səkgiz tamamdə işə çıxacağını nəzərinə çatdırdılar. Kadrlar şöbəsindən çıxandan sonra, sexə getməyi, sex rəisi İvan Sidoroviçlə dərindən tanış olmağı, yeni işi haqqında məlumatlar əldə etməyi özünə borc bildi. İvan Sidoroviç Səidi xoşluqla qəbul edib, onu işləyəcəyi sahə ilə tanış edərək, texniki qaydalara əməl etməyi, nizam-intizamı fikir verməyi məsləhət gördü. Əlavə etdi ki, əgər hər hansı çətinliyin olarsa, köməkliyimizi əsirgəməyəcəyik. Ancaq mənə elə gəlir ki, sən az-çox təcrübən var və işinin öhdəsində

dən layiqincə gələcəksən. İvan Sidoroviçə təşəkkürünü bildirən Səid, yataqxanaya getməyi, axşamı isə Səadətlə görüşməyi qərara aldı. Yataqxanaya daxil olan Səid, Səadəti kürsüdə oturub onu gözləyən görərkən, varından yox oldu. Əzizini itirib və tapan adamlar kimi, Səidin üstünə atılan Səadət:

-hə, işin düzəlib deyəsen, vəfasızlıq edirsən?!Karıxdığından susan Səidə, – elədimi Səid? İlahi bu nə yaxınlıq?!Rəbbim, bu nə hüznülük?!Yox, nə danışırısan Səadət!Allah eləməsin ki, mən vəfasızlıq edim. Bütün günü işlərin dalınca qaçdığımndan bir an belə vaxtım olmayıb. Yataqxanaya dəyib, səninlə görüşməyi qərarlamışdım. İndi sən məni qabaqladığına görə çox xəcalətliyəm, gərək məni bağışlayasan. Səidin həyacanlı danışığı, Səadəti məmnunlaşdırmışdı.

Bir də ki. . .

Nə birdəki, Səid,-deyə Səadət həyacanlandı?!

Səadət mən sənə o qədər alışmışam ki, indi deyəcəyimi dilimə belə gətirmək istəmirəm. Ancaq biz Azərbaycanlıyıq, milli mentalitetimiz , adət-ənənəmiz var. Dili topuq vura-vura, deyirəm birdən ni-şa-nlı olarsan?! Qara gözlərini Səidin gözlərinə zilləyən Səadət sanki demək istəyirdi ki, əgər mən nişanlı olsaydım, səni qucaqlayıb gözünün içinə baxa bilərdimmi!?Səadətin gözlərindən asılı qalmış Səid, bir an belə gözlərini çəkə bilməyib, daxilən özünü danladı ki, niyə Səadətin gözlərində alışıb yanan məhəbbətin qılgıncılarını görə bilməyib!?Axı bu alışıb yanan gözlərin cazibəsində heçə dönmək olar. Artıq gec idi. Adət-ənənə qorxusunun dilə gətidiyi “nişanlı olarsan” sözləri ağzından çıxmışdı. Təlaş içində çırpınan Səid, bir təhər özünü ələ alıb, incitdiyi Səadətinin əllərini tutaraq bağışlanmasını dö-nə-dönə xahiş etdi. Susmağa davam edən Səadət, əllərini tutub bağışlanmasını xahiş edən, Səidin onu başa düşdüyünü və tirtir əsən əllərin sahibi olan Səidin səmimilikdən çırpınan ürəyi-

nin verdiyi hərarətdən hər şeyi duymaq olurdu. Bu anlarda, hər iki gənc xoşbəxtliyin acı və şirinliyini dərk edirdilər. Birdən saatına baxan Səid otaq yoldaşlarının gələ biləcəklərini anlayıb, əllərini hələ də buraxmadığı Səadətini, şəhərə getməyə və münasib kafelərin birində şam etməyə dəvətli oldu. Səidin bu təklifinə Səadət, təbəssümlə razılıq verdi. Həyətə çıxanda, Səadət icazənilə deyərək, əlini Səidin qoluna keçirdi. Qərrib elin iki sevən gənci şəhərə yollandılar. Şəhəri yaxşı tanıyan Səadətin təklifi ilə mərkəzi parkın xudmani kafelərinin birində şam edərək, yaxınlıqdakı oturacaqda əyləşib bir qədər sükuta daldılar. Hərə özlüyündə nədən və necə başlamaq haqqında düşünürdü. Səidin “nişanlısanmı” sorğusundan sonra Səadət belə qənaətə gəlmişdi ki, bu günə qədər olan keçmişini Səidə danışsa, yəqin ki, Səiddə daha qeyri müəyyən suallar yaranmaz. Odur ki, düşüncələr içində çırpınan Səidə, keçmişini danışmaq üçün izn istədi. Əlbəttə-deyə Səid Səadətə razılıq işarəsi verib, bildirdi ki, bizim bir-birimizi tanımağımız daha yaxşı olardı, baxmayaraq ki, sən mənim qəlbimə hakim kəsilib, bütün ağılımı əlimdən almısan. Sənsiz gələcək yaşamımı təssəvvür edə bilmirəm. Bu səmimi sözlərdən ruhlanan Səadət, yalnız ona məxsus olan keçmiş həyatını, ürəyinin bir parçası hesab etdiyi Səidə danışmalı oldu.

Mən hələ körpə olarkən, üzlərini görmədiyim valideyinlərim qəza nəticəsində həlak olublar. Məni uzun müddət ana bildiyim bibim, yəni atamın bacısı böyüdü. Hələ valideyinlərim sağ ikən müəllimə işləyən bibim ailə qurmuş, lakin uşaqları olmadığından razılığa əsasən ayrılmışlar. Valideyimlərimin vəfatından sonra bibim mənə himəyadarlıq etmiş, böyüdü. Ərsəyə çatdırmışdır. Mənim müəllimə olmağında bibimin böyük zəhməti var. Mən də bibim kimi, rus dili müəlliməsi olmağı arzulamışam və indi təhsilimi davam etdirirəm. Bibim hə-

məşə deyərdi ki, yaxşı oxu savadlı ol. Bax görürsənmi, həyatın qəribəliyini?! Oxumasaydım, tək tənha nə edə bilərdim? Savad həm də müəyyən mənada ağıl deməkdir. Böyük rus riyaziyyatçısı Çebişev yazırdı ki, elm ikinci ağıl deməkdir. Ağılı, elmi, sənəti olan insan ən azından nəinki özünü dolandıra bilir, həm də başqa insanların qayğısına qalmış ola bilir. Mən öz həyatımda həmşə çalışmışam ki, bibim kimi savadlı, hörmətli müəllimə olum. Orta məktəbi başa vurandan sonra, ali təhsil almaq üçün imtahan verib, Vladimir Pedoqoji İnstitutuna qəbul olundum. Bibimdən ayrı düşmək istəmirdim. Azərbaycandakı ali məktəbdə təhsilimi davam etdirmək fikrinə düşsəm də, bibim Rusiyada məktəb bitirməyimin üstünlüklərini mənə başa salmış oldu. Əgər savadlı rus dili müəlliməsi olmaq istəyirsənsə, bu dildə danışan millətin içərisində yaşamaqla yerli dialektlərdən tutmuş, dilin incəliklərinə qədər çox bilgi əldə edib, aksentsiz rus dili müəlliməsi olacaqsan. Bununla bərabər bibim deyərdi ki, mən sənə inanıram, sən heç vaxt milli heysiyyətini ucuz tutan deyilsən. Təhsilin başlanmasına bir neçə gün qalmış, bibim məni Vladimirə gətirib, mənə aid olan bütün işləri yerbəyer etdikdən sonra vətənə qayıtmış oldu. İkinci kursu başa vurana qədər bibim maddi köməyini, qayğısını əsirgəmədi. Sonralar, əlaçı oxuyan bir neçə qızla, dərnək yaradıb rus dilini öyrənmək istəyənlərə köməklik etməyə başladıq. Biz bunu təmənnasız etmək istəsək də, bəzi imkanlı valideyinlər maddi təminat əsasında fərdi qaydada bilgi verməyimizi xahiş etdilər. Artıq, bibimə ehtiyacım olmadığından, xahiş etdim ki, daha özünü əziyyətə salmasın. Bibimə dərin təşəkkürümü bildirərək, nəzərinə çatdırdım ki, indiyə qədər etdiyi köməkliklər o qədər yetərlidir ki, bütün ömrümü siz bibimə həsr etsəm belə əvəzini ödəyə bilmərəm. Səadət öz həyat hekayəsini danışdığı müddətdə, özündən asılı olmayaraq, onun üçün əziz olan Səidə sığınmış, Səid isə

qəmli hekayəti ilə, onun qəlbini param –parça etmiş Səadətini ağuşuna almışdı. Səid valideyin nəvazişi görməyən Səadətini, sanki bir anlığa qəmginlikdən xoşbəxtliyə çatdırmağa tələsirdi. Hekayətinə sonluq edən Səadət onu ağuşuna alaraq əzizləyən və düşüncələrə qərq olan Səidə gözlərini zilləyərək, sorğu-sual edirdi:-Yəqin ki, mənə tanımış oldun, mənim yeganə Səidim?!Düşüncələrdən ayılıb, Səadətin gözlərinə baxmaq istərkən, qara gözün səmimi şəffaflığı onun qəlbini rıqqətə gətirdi. Ağuşunda olan Səadətini daha bərk qucaqlamış və isti nəfəsi ilə onu isindirməyə çalışmışdı. Havada bir soyqluq hiss olunsada, iki sevən qəlbın hərarəti soyuqluğu hiss etdirmirdi. Öz hekayətini qısaca danışan Səid, hələ məktəbdə oxuyarkən, atasını itirdiyini, anası və qardaşının köməkliyi nəticəsində ali məktəbdə oxuduğunu, ehtiyacı olan ailəsinə əziyyət verməmək üçün, maddi təminat əsasında tələbələrin kurs işlərini yazaraq dolanışığını söyləmiş oldu. Ali məktəbi başa vurduqdan sonra, ixtisası üzrə işləmiş, sonra Vladimirdə hərbi xidməti keçirmiş və vətənə qayıdaraq köhnə iş yerində işləmişdir. Müxtəlif səbəb üzündən sonralar işsiz qaldığını və nəhayət hərbi xidmət keçirdiyi Vladimirə pənah gətirdiyini qeyd etdi. İndi mən pənahı olduğum bu qərrib Vladimirdə saf və ülvə bir məhəbbətin əsirinə çevrilmişəm. Şən və zarafatlı olan Səadət, hekayət qəmginliklərinə son qoymaq üçün, Səidin gözlərinə qığacı baxaraq:

-görəsən o hansı bəxtəvərdir ki, səni sevgisinin əsarətinə çevirib, ay Səid!?Bu sualın qarşısında, hərarəti daha da yüksələn Səid, sevgilisini bərk-bərk qucaqlayaraq,

-o bəxtəvər sənsən Səadət! Mənə qəlbini əsirinə çevirən sənsən, mənim Səadətim!

Yəqin ki, bu parkda iki qərrib Azərbaycanlının saf məhəbbətindən böyük heç nə ola bilməzdi. Bir-birlərinin ağuşlarında, məhəbbətlərinin hərarəti çevrəsində xeyli sükuta dalan və ayrıl-

maq istəməyən gəncləri havanın qaralması ayağa qaldırmış oldu. Səadətın yataqxanasına doğru səmtlənən ayaqlar getmək belə istəmirdi. Yataqxanaya yaxınlaşıb sevgi dolu baxışlarla birbirlərini süzən gənclər, ayrılmağın vaxtı olduğunu duymuş oldular. Səid sevgilisinin əllərindən bərk-bərk yapışaraq sabah işə çıxacağını, saat beş tamamdə işinin qurtaracağını, sonra isə, sevgilimlə görüşmək ümidi ilə hüzurunda olacağam. Gənclər ayrılmalı oldular. Tez yataqxanaya qalxan Səadət, pəncərədən əl etməklə Səidini yola salmış oldu. Belə bir xoşbəxtçiliyi heç ağlına belə gətirməyən Səidin sevincləndən gözləri yaşarmışdı. Yanaqlarında gilənən yaş damcısı, sevgisindən yaranan çox qiymətli mirvariyyə çevrilmişdi. O yanaqlarını yandıraraq gilənən mirvari damcısını silməyi belə ağlına gətirmirdi. Yanaqlarından süzülən damcı, süzülərək dodaqlarına yayılıb, məhəbbətin şiriniyini ona daddırmış oldu.

Yataqxanaya qayıdan Səid, otaq yoldaşları olan Nikolay və Denisin narahat olaraq onu gözlədiklərinin şahidi oldu. Denis mehribanlıqla əlini Səidin çiyinə qoyaraq, -bir az da gec gəlsəydin sənün üçün axtarış elan edəcəkdik, -deyə gülümsündü. Səid narahatçılığa səbəb olduğu üçün, yoldaşlarından üzr istəyib, şəhəri yaxşı tanıdığını bildirərək gələcəkdə narahat olmamalarını xahiş etdi. Şəhəri işə başlayacağını otaq yoldaşlarına bildirən Səid, əli ilə cədvəli göstərərək, axşamları nəzərə almadan cədvələ uyğun həyat tərzi quracağını bildirmiş oldu. Səidin gəldiyi qənaət Nikolay və Denisin ürəklərincə olduğundan, Denis bir neçə idman dəstini Səidə uzadıb, hansı əyninə olacaqsə buyurub götürə bilərsən, sabah səhərdən qaçmağa başlayacağıq. Səhə tezəndə saatın zəngi hər üçünü ayağa qaldırdı. Tələm-tələsik yuyunub yarım saatlığa yataqxana yaxınlığındakı voleybol meydançasında müxtəlif idman hərəkətləri edən,

otaq yoldaşları otaqlarına qayıdıb, səhər yeməyini nuş edərək işlərinə yollanmalı oldular.

Vaxtında işə gələn Səidi sex rəisi İvan Sidoroviç qarşılayıb, onunla bərabər Səidin sahə rəisi işləyəciyi məkana getmiş oldular. Sahə rəisi olaraq, bir neçə nəfərdən ibarət olan kollektivə təqdimat olunduqdan sonra işinə başladı. Səidin işləyəcəyi sahə elə də böyük deyildi. Əsas vəzifələri betonlaşdırılmış blok, pilləkən və dam örtüklərini sahədə qəbul edib, körpülü kran vasitəsi ilə yük maşınlarına yükləyərək, tikinti obyektlərinə göndərmək idi. Vaxtilə Bakıda tikinti kombinatında işləyərkən qazandığı təcrübə, bu günkü işində onun köməyinə gəlirdi. Texniki təhlükəsizlik qaydalarına riayət etmək, malları vaxtında obyektlərə göndərmək və sex rəisinə hesabat ödəmək. Bir neçə fəhlə(stropolşiklər) və krançı qadından ibarət olan kollektiv, işinə ciddi yanaşan Səidə hörmətlə yanaşmalı oldular. İş vaxtını başa vuran Səid yataqxanaya qayıtdıqdan sonra otaq yoldaşları Nikolay və Denisin sorğuları ilə qarşılaşmalı oldu. Birinci olaraq Səidin əlini sıxan Denis:

-hə de görək ilk iş günün necə keçdi? Təzə işini bəyəndinmi?

Səid işindən və kollektivdən razılıq hissi ilə danışmış oldu. Uşaqlar adəti üzrə gəzintiyə getsələr də, Səid ilk iş gününün yorğunluğunu çarpayıda uzanıb dincəlməklə qərarlanmış oldu. Bir az dincələn Səid, allahına şükər etdi ki, işləri qaydasına düşmək üzrədir. Yadına anası və qardaşı düşdü. Fikirləşdi ki, işləri barədə ana və qardaşına heç bir məlumat vermədiyi üçün yəqin ki ondan bərk nigarandırlar. Kənddə telefon da yox idi ki, heç olmasa zəng edib hal-əhval tutsun. Yeganə əlaqə vasitəsi məktub yazıb poçt vasitəsi ilə göndərmək olurdu. Odur ki, qələm və vərəq götürüb ana və qardaşına öz uğurlarından yazıb, əhvallarından narahatçılıq keçirdiyini qeyd edərək, gəlinləri

Fatmanisəyə salamını göndərməklə bərabər, "dədəsi" balaca Hüseyni əvəzindən öpməyi də xahiş etdi. Poçta gedib məktubu yola saldıqdan sonra, yolunu ərzaq dükanına salıb, azuqə alaraq yataqxanaya qayıtdı. Otaq yoldaşları hələ gəzintidən qayıtmamışdılar. Cədvələ və saata baxıb uşaqların indilərdə gələcəklərini müəyyən etdi. Gözü bir də saata sataşdı. Saat ona bir az qalmışdı. Bərk həyacanlanmış oldu. Dünən ürək dolusu sevgilisi Səadətə hər gün saat beşdə onunla görüşəcəyini vəd verdiyi halda, indi yalançı və Səadətin yarızarafat dediyi "vəfasızlıq edirsən?" suçuna düçar oldu. Özü də bilmədən, sevgilisi qarşısında günaha batdığını düşünən Səid, ağıllı Səadətinin onu bağışlayacağına ümid etdi. Xəyalından keçirdi ki, görəsən Səadət nə düşünür, yaqin ki naraahatçılıq keçirir. Yataqxananın telefonunu da bilmirdi ki, zəng edib üzrxahlıq etsin. Yataqxanaya getmək isə, həm gec idi, həm də yaqin ki, yaxşı düşməzdı. Elə bu xəyallarla vaxtın necə keçdiyini duymayan Səid, bərk yuxuya getmişdi. Otağa bir az gec gələn uşaqlar dərin yuxuya getmiş Səidi narahat etməmişdilər. Səhər erkən isə saatın zəngi hər üçünü oyatmış oldu.

Bütün iş gününü narahatçılıqla keçirən Səid, işini başa vurduqdan sonra yataqxanaya qayıdıb, paltarını dəyişərək, sevgilisinin yataqxanasına getmiş oldu. Pəncərədə intizarla onun yolunu gözləyən Səadət ona əllərini yellədi. Bir neçə dəqiqə keçməmiş həyətə düşən Səadət uzun ayrılıq keçirmişlər kimi, Səidin üstünə atılıb, bütün günü pəncərədə dayanaraq onu səbirsizliklə gözlədiyini bildirdi. Bir- birlərini qayğılı məhəbbətlə süzən gənclər, əl-ələ tutaraq gəzməyə yollanmış oldular. Adət etdikləri kafedə şam yeməklərini nuş edib, Səidin təklifi ilə vaxtilə hərbi xidmət keçirdiyi məkanları gəzərək seyr etməyi qərara aldılar. Hərbi hissəyə yaxınlaşarkən, yaxından keçən və hərbi marş oxuyan əsgərlər, Səidin yaxın keçmişini yadına salmış ol-

du. Hərbi hissənin darvazasına yaxınlaşarkən, postda dayanmış əsgərin mayor zabitinə fərağat dayanaraq əsgəri salam verməsi, Səidin gözündən yayınmadı. Bu zabit vaxtilə onunla birgə xidmət edən Aleksandr Petroviç idi. Keçmiş dostlar qucaqlaşib görüşdülər. Səidə təccüblə baxan Aleksandr Petroviç:

-Nə əcəb hərbi hissəyə gəlmisən? Bəlkə xidmət eləmək fikrindəsən?

Artıq mən ştab rəisi olaraq xidmət edirəm. Sənin kimi bir zabitə böyük ehtiyacımız var. Səid keçmiş həmkarına təşəkkürünü bildirib, Vladimirə təzəlikdə qayıtdığını və sahə rəisi kimi işlədiyini bildirdi. Birdən Sədinin yanında cavan xanımı görüb, ixtiyari olaraq soruşdu;

-evlənmisən deyəsən, həyat yoldaşındır yəqin?

Gözlənilməz sualdan üzünü tər basmış Səid utancaq bir şəkildə sükut edib, sonra "nişanlımdır, "-deyə kəkələdi.

Az-çox müsəlman adət-ənənəsindən xəbərdar olan Aleksandr Petroviç, Səidin utancaqlığından tərlədiyini görüb, sualın yerində olmadığını hiss etdiyindən üzr istəmiş oldu. Sonra tələsdiyini bildirib xudahafizləşəndə, -əgər hərbdə işləmək istəsən hər an köməklik etməyə hazıram, demiş oldu. Keçmiş hərbi həmkarından ayrılan Səid, Səadətə tərəf yaxınlaşanda onun gözlərindəki təbəssümü görüb, daha da hərarətləndi. Hərbi həmkarına, "nişanlımdır"dediyinə görə üzr istədi. Səadət isə həmişəkindən də artıq Səidə sığınaq, onunla fəxr etdiyini və "nişanlımdır" ifadəsinin ürəyincə olduğunu, həmin anın isə onun ən xoşbəxt dəqiqələri olduğunu bildirdi. Səadətin ürəkdən gələn sözlərindən xoşallanan Səid:

-əgər nişanlım icazə versə, onun mübarək əllərini tutub, gəzintimizi davam etdirmiş olarıq.

Elə bil himə bənd imiş Səadət, tez əlini sevgilisinə uzadıb, onun arzusunu bir anda yerinə yetirdi. Gənc sevgililər gəzinti-

lərini davam etdirib Səadətın yataqxanasının yaxınlığında olan kino-teatra gedərək, nümayiş etdirilən “Zita və Qita” hind filminə bilet aldılar. Kino nümayişi zamanı, həyacanlı anlarda özünü yaddan çıxardan və baş verən uğursuzluqların təsirinə düşən Səadətın, tez-tez Səidin əllərini tutaraq sıxması, başını Səidin çiyinə qoyaraq tir-tir əsməsi, onsuz da sevgi həsrəti ilə çırpınan Səidin qəlbinə bir sərinlik gətirirdi. Kinoda göstərilən uğursuz məhəbbət anları, Səadətın göz yaşlarına səbəb olurdu. Bunu göz yaşlarını əlləri ilə silən Səadətın, Səidin əllərini tutarkən nəmli olmasından hiss etmək, Səid üçün çətin deyildi. Kino seansı qurtardıqdan sonra bayıra çıxan gənclər, Səadətın yataqxanasına doğru səmtlərini yönəltmiş oldular. Yataqxanaya çatanda, ağlamaqdan gözləri qızarmış Səadət:

-məni bir gün də olsa, belə yaddan çıxartma, -deyib Səidin üzündən öpərək, sanki utancaqlığını gizlətmək üçün yataqxanaya qaçmış oldu.

Bu nəmli və isti öpüşdən nəinki üzü, bütün bədəni od tutub yanan Səid, ən xoş dəqiqələrini yaşamış kimi yataqxanaya getmiş oldu. Gec gəlməsindən narahatçılıq keçirən otaq yoldaşlarından üzr istəyən Səid, daha hər axşam tanışları ilə görüşəcəyini bildirib, narahat olmamalarını xahiş etdi. Belə narahatçılıqlar baş verməsin deyə, vaxtaya düşüb yataqxananın telefon nömrəsini dəftərçəsinə qeyd etdi. Düşündü ki, Səadətın yataqxanasının da telefonunu əldə etsə daha yaxşı olar. Səhəri işini başa vuraraq, Səadətlə görüşən Səid hər iki yataqxananın telefon nömrələrini bir-birlərinin dəftərçələrində qeyd edib, şəhərin gəzməli-görməli yerlərini seyr edərək, daha da şirinləşmiş məhəbbət anlarını yaşayıb, yenidən Səadətın yataqxanası önündə ayrılmalı oldular.

Artıq aylar keçmişdi. Gənclər sevgi dolu görüşlərini davam etdirərək, qərara almışdılar ki, Səadət məktəbini bitir-

dikdən sonra, Səid də məzuniyyət götürərək Azərbaycana gedərək toy edib el adəti üzrə ailə quracaqlar. Keçən aylar ərzində sevgililər qəlbən bir-birlərinə o qədər möhkəm bağlanmışdılar ki, bir işarə ilə anlaşı bilir və ayrılıqda yaşayacaqlarını ağlılarına belə gətirmirdilər. Bu müddət ərzində özünü savadlı və bacarıqlı bir mütəxəssis kimi göstərdiyinə görə, Səidi irəli çəkərək, sex rəisinin müavini təyin etmişdilər. İşində qazandığı bu nailiyyətə görə, həmkarlar təşkilatı ailəli olacağı təqdirdə, onu ailəli yataqxana ilə təmin edəcəyini vəd etmişdi. Həmkarlar təşkilatının bu vədi, Səiddə ümidlər yaratmış və illərlə xəyalında yaratdığı “sevgilisinə” aldığı üzüyü, otaq və iş yoldaşlarının, o cümlədən Səadətin bir neçə tələbə yoldaşlarının iştirakı ilə, barmağına taxmış və şadlıq edərək, sevgilisi Səadətlə rəsmən nişanlanmışdı. Həyatının xoş çağlarını yaşayan Səid və Səadətə xoşbəxtlik arzulayan nişan iştirakçıları, toy düyünündə iştirak edəcəkləri gününü səbirsizliklə gözləyəcəklərini vurğulamışdılar. Ana və qardaşından mütəmadi məktub alan Səid, nişanlandığı Səadət haqqında məlumatlar yazmış, yay aylarında Səadət məktəbi qurtaracağı təqdirdə məzuniyyət götürərək, kəndə gələcəklərini, toy edərək ailə quracaqlarını bildirmişdi. Anası və qardaşı Rəşid Səidin Azərbaycanlı qızla ailə quracaqlarını bildiklərindən səbirsizliklə onların gələcəyi günləri gözləməyə başlamışdılar. Səadət də öz növbəsində, ona anadan əziz olan bibisinə Səid və ailəsi haqqında məlumatlar yazmış və bir neçə vaxtdan sonra, bibisinin razılığını və xoşbəxt olmaq müjdəsini alaraq sevincli olmuşdu. Səidi bir dəqiqə də olsun sakit buraxmayan, Nikolay və Denis Azərbaycana getmək, toyda iştirak etmək, bu gözəl xalqın adət-ənənəsi ilə tanış olmaq arzusu ilə yaşadıklarını vurğulamaqdan yorulmurdular. Səidə və nişanlısı Səadətə böyük hörmət bəsləyən Nikolay və Denis onlara qarşı o qədər həssas idilər ki, qışda, havanın şaxtalı günlərində gənclə-

rin görüşlərinə şərait yaradaraq, müxtəlif bəhanələrlə yataqxanarı tərkd edirdilər. Səid belə alicənab, mədəni və yüksək məsuliyyətli ilə seçilən otaq yoldaşları ilə qarşılaşdığına görə, allahına min dəfə şükürlər edirdi.

Beləcə yaz qışı, yay isə yazı əvəzləyərək, Səadətin məktəbi başa vurmasını yaxınlaşdırmış oldu. Səadətin xahişi ilə, onun təyinatı gələcəkdə yaşayacaqları Vladimir şəhərinə veril-məli olacaqdı. Səid isə Həmkarlar təşkilatının verdiyi vədə əsasən, ailə qurduqdan sonra ailəli yataqxanada yerləşməli olacaqdı. Həyatın axarı o qədər tezdir ki, arzularına çatmaq istəyən insanlar, günlərin, həftələrin, ayların hətta, illərin necə tez gəlib keçdiklərini hiss etmirlər. Bəzən yaşlı bir insan sürətlə gəlib keçən illərin fərqi-nə varmadığı halda, həyatdan doymadığına görə gileylənərək deyir:-elə bil uşaqlığımı, cavanlığımı dünən yola salmışam, nə tez yaşlandı, niyə ömür belə tez keçdi!?

Artıq məktəbi qurtarıb, yataqxana otağını təhvil verən Səadət, on bir ayını işləyib məzuniyyətə çıxan Səid, sevgi dolu subay həyatlarına son vermək, bir yerdə ömür sürəcək ailənin təməl daşını qoymaq üçün, vətənə yola düşmüş oldular. Cütlüyü yola salan Nikolay və Denis toy gününün tarixi bəlli olmadığından Azərbaycana gedə bilməsələr də, toy gününü səbirsizliklə gözləyəcəklərini bildirib vidalaşmış oldular. Səid toyda iştirak edə bilməyəcəklərindən narahatçılıq keçirən iş yoldaşlarını və tanışlarını əmin etmişdi ki, qayıdanbaş ailə qurmaq şad-yanlığını təkrarən qeyd edəcəklər.

Kəndə hay düşdü ki, bəs Gülxar arvadın kiçik oğlu Səid Rusiyadan təşrif buyurub, üstəlik nişanlısı olan qaragöz bir qızla bərabər. Gülxar arvadın ağzından çıxanları yaxınları bildiyi kimi, bütün kənd əhli də bilmiş olurdu. Kənd əhli gələcək gəlinin həyatını əzbər bilirdilər. Səidin gələcək həyat yoldaşı olacaq qız, əslən Azərbaycanlıdır, Rusiyada müəllimlik oxu-

yur, valideyinləri qız uşaqları qəzada həlak olublar və qızı bibisi saxlayıb, böyüdübdür. Beləliklə hələ toy olmamış, qızın tərcümeyi halı kənd əhlinə məlum idi. Kənddə dedi-qodular deyənlər də az deyildi. Kəndin küpəgirən, şər-böhtan qarısı Tükəzban arvad dünyasını dəyişsə də, yerini tutan şarlatanlar dillərini dinc qoymurdular. Birisi allah bilir hansı dərədən gəlib, digəri heç üzə çıxır ki, görəsən nə matahdır, bəlkə elə kifirin biridir utandığından çölə-bayıra çıxmır kimi əsassız fikirlər söyləyirdilər. Gülxar arvadın bu dedi-qodulardan xəbəri olsada fikir verməzdi, çünki bu bədheybət şarlatanlar barmaqla sayılacaq qədər hörmətsiz adamlar idilər. Nə isə meşə çaqqalsız olmaz deyərlər. Hər yerin yaxşısı olduğu kimi, pisi də fani deyil. Əsası o idi ki, oğluna toy etməyə hazırlıq edən Gülxar arvadın sevincinin həddi hüdudu yox idi. Kənd əhlinin gözüdənləri verənləri isə, onu daha da xoşbəxt edirdi. Bircə ona heyfşilənirdi ki, bu sevincdən rəhmətlik əri Hüseynə qismət olmadı. Yenə üzünü yaradanına tutub şükr edirdi ki, əri Hüseynin əvəzi, balaca Hüseyn var. Uşaq anası Fatmanisədən çox, Səadətdə olurdu, əl çəkmirdi gələcək gəлиндən. Rəşid də artıq çobanlıq etmirdi. Rayonda traktor sürücüsü kursu açılanda, birinci sənətə yiyələnlərdən biri olmuş və elə rayonun özündə, traktorçu kimi də çalışırdı. Ailənin yaşam şəraiti də xeyli yaxşılaşmışdı. Toya iki gün qalmış kəndə, Səadətin bibisi Kəmalə xanımın gəlişi əsil bayrama çevrilmişdi. Göz bəbəyi kimi sevərək böyütdüyü Səadətə gətirdiyi yorğan- döşəklər, xalça, samovar və digər ev əşyaları onu nəinki, Gülxar arvadın gözündə, hətta kənd əhlini gözündə böyütmüşdü. Gülxar arvadı xəlvətə çəkib, ona toy xərcliyi verməsi, xeyrixah hərəkət olduğundan Səadəti mütəəssir etmişdi. Xəyalında dolaşırdı ki, onu böyüdüb başa çatdırdığı bəs deyil, üstəlik bir o qədər xərc çəkməli olur. Ürəyindəki minnətdarlıq hissi o qədər böyük idi ki, onun altından necə çıxsa bi-

ləcəyini ağılına belə gətirə bilmirdi. Kəmalə müəllimənin bu qədər çəkdiyi əziyyətlərə Səid təəssüflə yanaşsa da, Səidi başa düşən Səadətın bu sevimli bibisi:

-ay oğul, mənım ondan başqa kimim var?-deyə bildirmişdi.

Mən bütün həyatımla ona bağlı olmuşam, nəyim varsa onundur. Sonra hüznü bir görkəm alıb demişdi:

- toydan sonra qərüb ölkəyə gedəcəksiniz. Qızımı sənə, səni isə allaha tapşırıram, onu heç vaxt gözü yaşlı etmə! Elə ki, toy mağarası quruldu, heyvanlar kəsildi, musiqi sədaları kəndi bürümüş oldu. Zurna, nağara səmindən yaranan toy şənliyi uşaqdan tutmuş böyüyə qədər hamını şənlik ağuşuna almışdı. Çiçi-miçilərini, gümüş toqqalarını bir-birlərinə göstərərək biləklərini oynadıb, tovüz quşu kimi süzən cavan qız-gəlinlərin, rəqs edərək şahə qalxan buğuburma cavanlardan, həya etdikləri aqsaqqallardan utanaraq süzmələri toya başqa bir tərəvət verirdi. Elə ki, masaya yeməklər paylandı, toyda rəqs etməkdən çox hoppulub düşənlər “şirə” çevrilməyə başladılar. Şərabı içib başı dumanlananlar, iki əlləri ilə sümükdən yapışib, dişləri ilə əti necə didişdirirdilərsə, bu cür yemək mədəniyyəti Səiddə, utanc yaradırdı. Fikirləşirdi ki, obyektiv səbəblərdən toyda iştirak etməyən otaq yoldaşları Nikolay və Denis yaxşı ki, bu səhnələri görməli olmadılar. Axı babalarımızın hamıya örnək olan yemək mədəniyyətini, bu hoppulub-düşənlər niyə belə tez unudublar!?İki gün davam edən toy şənliyi sovulandan sonra, rəsmi olaraq ailə quran Səid və Səadət Kəmalə müəlliməni yola salmış oldular. Ayrılarəkən göz yaşlarını saxlaya bilməyən Kəmalə müəllimə, qərüb eldə mehribançılıqla yaşamağı onlara arzulamış oldu. Səid və Səadət kəndin gəzməli, görməli yerlərinə baş vurub, sərin bulaqlarından doyunca içib, Səidin məzuniyyətinin bitməsinə bir neçə gün qalmış, hamı ilə sağollaşaraq, gələcək vətənləri olan Vladimir şəhərinə yola düşməli oldular. Hələ evi

olmayıb, ev alana qədər kirayə qalacaqlarını bilən Səid, onlar üçün hazırlanmış cehizləri özləri ilə aparmayıb, saxlamağı nəzərə aldılar.

Vladimir şəhərinə gələn cütlük, kirayə ev tapıb evi ni-zama saldılar. İşə çıxan Səid ailə qurması münasibəti ilə iş yoldaşlarının və otaq yoldaşları olan Nikolay və Denisin təbriklərini qəbul edib, vəd etdiyi kimi, çox da böyük olmayan restoranların birində ailə qurması münasibəti ilə, dostları ilə bərabər şadylanlıq etmiş oldular. Bir neçə gündən sonra dərs mövsümünün başlanması ilə əlaqədar olaraq, Səadət də təyinatının verildiyi şəhər məktəblərinin birində, müəllimə olaraq fəaliyyətə başlamalı oldu. Səadətin işləyəcəyi iyirmi dörd nömrəli məktəb, nümunəvi məktəb olaraq şəhərdə tanınırdı. Böyük qürur və fəxrlə məktəbə qədəm qoyan Səadət, ilk məktəb gününü tərciçəklərlə qeyd edib evinə qayıtmış oldu. Bir azdan işini başa vurub evə gələn Səid, sevimli həyat yoldaşının ilk iş gününü, ürəyinin başında gizlətdiyi tərciçil güllü dəstəsi ilə təbrik edib, bağına basdı. Sonra Səidin xahişi ilə pürrengi çay dəmləndi. Yaxınlıqda yerləşən “Şirin-Şəkər” mağazasına dəyərək, üstündə ilk dərs gününün təsviri olan bir rəqəmi yazılmış tortu, masaya qoyub, xanımının dəmlədiyi ətirli çayla Səadətin məktəb fəaliyyətinin ilk gününü qeyd etmiş oldular.

Aradan üç-dörd ay keçmişdi. Şad və xürrəm həyatlarını davam etdirən ailə, artıq Səadətin hamilə dövrünə qədəm qoyduğunu bildiklərindən daha sevincli olmuşdular. Həkimlərin dediyinə görə, ekiz uşaqların doğulması gözlənilirdi. Səid, həyat yoldaşının nazını çəkir, ona ehtiyatlı olmağa xahiş edirdi. Şaxtalı hava, hər tərəf buz olduğundan Səid narahat olmaya bil-məzdi. Həmkarlar təşkilatına dəvətli olan Səidə bildirilmişdi ki, yaxın bir aya kiçik ailələr üçün nəzərdə tutulmuş binanın tikintisi başa çatan kimi, o iki otaqlı mənzillə təmin olunacaqdır.

İnstitutu fərqlənmə ilə başa vuran Səadət, vacib mütəxəssis olduğundan, maarif idarəsinin xahişi ilə yataqxana qeydiyyatında saxlanmışdı. Sovet qanunlarına rəğmən, qeydiyyatsız yaşam cinayət məsuliyyəti daşıyırdı. Mütəxəssis lazım olmasına baxmayaraq, maarif idarəsinin nəzdində nəinki ailəli yataqxana, heş subaylar üçün belə yataqxana nəzərdə tutulmurdu. Odurki, Səadət yataqxanada qeydiyyatda qalmalı olmuşdu. Həmkarlar təşkilatından çıxıb birbaşa evə gələn Səid, yoldaşı Səadətlə sevincini bölmüş oldu. Səid və Səadət boş vaxtlarında şəhərdəki körpələr mağazasına dəyərək uşaq paltarlarını götür-qoy edir, müxtəlif çeşiddə geyimlər alırdılar ki, bu da onların keçirdikləri ən xoş günlər olurdu. Dünyaya göz açacaq körpələrin qız yaxud oğlan olmasının fərqi nə varmazdılar. Düşünərdilər ki, bu allahın onlara edəcəyi mükafatdır, taki sağlam uşaqlar dünyaya gəlmiş olsun. Beləcə, bir ay tamam olmamış həmkarlar təşkilatına çağırılan Səidə, iki otaqlı mənzilin açarını verib, onu təbrik etmiş oldular. Tələm-tələsik evə qayıdan Səid, iki otaqlı mənzilin açarını yoldaşına təqdim edərək, ürək dolusu bildirdi ki, yeni doğulacaq körpələr artıq, təzə mənzilin sakinə olacaqlar. Sevinci-sevincə qatmaq istəyən, Səadət isə Səidə xoşbəxt anlar yaşadaraq bildirdi ki, allah onları var-dövlət sahibi edərək, iki əkiz uşaqlarla, özü də biri qız, biri oğlan olmaqla mükafatlandırmışdır. İkiqat sevinc hissini yaşayan sevimli cütlülər, iki gündən sonra yeni mənzilə köçüb böyük şadlıq etdilər. Bir müddətdən sonra analıq məzuniyyətinə çıxan Səadət, Azərbaycanlıların od şərsənbəsini qeyd etdiyi gündə, baru həmləsini yerə qoyub, əkiz uşaqları dünyaya gətirmiş oldu. Bir almanın iki parçası olan, əkizlər- biri oğlan, biri qız doğum evinin əsil sevimlisi oldular. Səadət doğum evindən evə buraxılan zaman, əllərində gül-çiçək olan tanışları onları təbrik etdilər. Evə qayıdan cütlüyü həmkarlar təşkilatının nümayəndəsi qarşı-

layıb, əkizlər üçün nəzərdə tutulmuş təkərli uşaq arabasını təm-taraqla təqdim etmiş oldular. Müsəlman adət-ənənəsinə hörmətlə yanaşan, tanışlar uşağların qırxıncı günündə, Səid gilə yığışib, adqoyma mərasimini də qeyd etdilər. Hamı tərəfindən bəyənilən, Məna və Rəna adları uşaqlara verilmiş oldu. Hətta, tanış rus xanım müəlliməsi, musiqi ahənginə düşən adları piano arxasında səsləndirmişdi. Məna və Rəna adlı uşaqlarının şəklini çəkərək, anası Gülxara və Səadətənin bibisi Kəmalə müəllimə göndərmişdilər. Hər iki ailə başçıları, dünyaya qədəm qoyan körpələrin qədəmlərinə uğurlar diləmiş, ailəyə xoşbəxtlik arzulamışdılar. İki körpə balaların dünyaya gəlişi, Səid və Səadətə qəribçiliyi unutturub, şad və xürrəm yaşamalarına səbəb oldular.

Həyat daim inkişaf etdiyi kimi, illər də bir-birini əvəzləyərək inkişaf edən həyatın axarını sürətləndirirdi. Bir-birini əvəzləyən bu illər ərzində Rəna və Məna böyüyərək getdikləri bağçanın sevimlilərinə çevrilmişdilər. Şirin danışığı və hərəkətləri ilə tərbiyəçi müəllimələrin marağına səbəb olan bu gül-məşəkər balalar, bağçaya övladları dalınca gələn valideynləri də feyziyab edirdilər. Bu müddət ərzində bir neçə dəfə vətənə “qonaq”gedən Səid və Səadət ailəsi, kənd camaatının gözündə hörmətli adamlar kimi qiymətləndirilmişdilər. Gülxar ana və Rəşid Səidlə fəxr edirdilər. Balaca Hüseyin də xeyli yekəlmişdi. Həyat-bacada ana və nənəsinə köməkliklər edir, hətta kənddən aralı olan bağlarına gedərək, əkməmiş olduqları tərəvəzləri sula yırdı. Məna və Rəna qonaq gələndə isə sevinər, onlara necə böyük “kişi”olduğunu göstərməyə çalışardı. Uşaqlar rusdilli olduqlarından, danışq münasibətlərində çətinlik çəkərdilər. Gözlərini döyərək, söhbətlərin nədən getdiklərini anlamazdılar. Üz-gözündən nur yağan Gülxar nənələrindən isə əl çəkməzdilər. Öyrəndikləri nənə sözünü “nana” deyərək tələffüz edəndə və

ən çox Rənanın dilində səslənəndə, Gülxar ana sevimli nəvəsini bağrına basaraq, -ay sənin nənə deyən dilini yeyim, -deyə onu əzizləyərdi. Rəşidin təklifi ilə artıq müəyyən yaş həddinə çatmış balaca Hüseyni və Mənanı el adəti ilə müsəlman etməyin vaxtı olduğunu nəzərə alıb, xudmani bir məclis təşkil edərək arzularını həyata keçirmişdilər. Uşaqların ən xoş anı, Kəmalə müəlliməyə qonaq gedəndə olurdu. Burada onlar danışığ münasibətlərində əziyyət çəkmirdilər. Nə Səidin doğma kəndində, nə də Səadətin böyüdüüyü kənddə elə bir dəyişiklik olmamışdı. İnsanlar köhnə yaşam tərzini davam etdirirdilər. Vladimirdə isə, bəzi dəyişiklər baş verməkdə idi. Yeni binalar tikilir, parklar salınırdı. Səidin və Səadətin həyatlarındakı ciddi yeniliklərlə bərabər, irəliləyişlər də olmuşdu. Sex rəisi müavini işləyən Səid, savad və bacarığına görə, baş mühəndis vəzifəsinə keçən İvan Sidoroviçin zəmanəti ilə, sex rəisi vəzifəsinə keçirilmişdi. Üstəlik ailənin sevincinə səbəb olacaq, daha bir müsbət irəliləyiş onların üç otaqlı mənzillə təmin olunmaları idi. Tabeçiliyində olan işçilərə həm qayğısı, həm də tələbkərligi ilə seçilən Səid qoyulan planların vaxtında yerinə yetirilməsinə çalışan rəhbər işçi kimi diqqətə layiq olmuşdu. Hələ estakadada sahə rəisi işləyərkən, yay vaxtlarında şəhərkənarı kəndlərə pul qazanmağa gələn “şabaşçı”-lardan biri ondan rüşvət əsasında betonlaşdırılmış dam örtüyü xahiş edərkən, Səidin qəzəbli baxışları onları estakadadan uzaqlaşdırmışdı. Belə bir şəxsi keyfiyyət isə, bu hadisənin şahidi olan İvan Sidoroviçdə Səidə qarşı daha isti münasibətlər yaratmış və onun vəzifə karyeriyasının irəliləyişinə səbəb olmuşdu. Səidin əldə etdiyi bütün bu nailiyyətlər onun işdə dəqiqliyi və həqiqətə söykənən şəxsi keyfiyyəti idi. Səadət də işlədiyi məktəbin bacarıqlı, savadlı, təşkilatçı müəlliməsi olduğundan əvvəlcə sinif rəhbəri vəzifəsinə irəli çəkilmiş, bir müddətdən sonra isə, tədris üzrə müdir müavini vəzifəsinə

layiq görülmüşdü. Şənlik və bayramlarda pianino arxasına keçən Səadətın incə barmaqlarından çıxan musiqi sədaları və bu musiqi ahənginə uyğun mahnıların səslənməsi məktəb şagirdlərinin və müəllimlərin alqışlarına səbəb olurdu. Bəli, cütlük-Sədi və Səadət qayğı ilə əhatə olunaraq xoşbəxt həyatlarını davam etdirirdilər.

Səidin yaşadığı üç otaqlı mənzillə qarşı-qarşıya olan bir otaqlı mənzildə, balacaboy, qapqara bir gəncin Səidi görərkən özünü gizlətməmiş şəkildə aparması onun ciddi marağına düşmüşdü. Bu bir otaqlı mənzildə az qala iki metr boyu və bir metr eni olan kök , cavan sarışan qadının, həmçinin altı-yeddi yaşlarında olan qarabuğdayı qız uşağının yaşamaları Səidin maraq dairəsini daha da artırmışdı. Bağçadan uşaqları evə gətirərkən, həyətdəki kiçik parkda oynayan uşaqların, əhatəsindən keçən Səid, ayaq üstdə duran qadının, başı ombasına dəyən həmən balacaboy “qara”gədənin başını tumarlaması onun kefinə soğan doğramışdı. Günlərin birində həmən qara “gədəni” qarşılayan Səid onun Azərbaycanın günvuran rayonlarından olduğunu biləndə, özünü ələ alıb onunla tanış olaraq, həmsöhbət olmağa qərarlı oldu. Səid özünə qiymət verən və millətinin şərəfini qoruyan bir adam idi. Bu ər-arvadın qeyri-mütənasibliyi onda gəribəlik yaratmışdı. Səid vəzifə sahibi olan, savadlı, qeyrətli, milli həsiyyəti olan, millətinin qızı ilə ailə quran həmyerlilərini görəndə fəxarətlənirdi. Belələri isə, olduqca az idi. Səid Azərbaycanlının başqa millətin qızları ilə ailə qurmasına qətiyyətlə pis baxmırdı. Əgər bu ailədə ailə üzvlərinin bir-birinə hörməti varsa və möhkəm münasibətlərə əsaslanırsa niyə də, ailəçilik olmasın?!Ancaq Səidin qarşılaşdığı həmyerlilərin çoxu ya əsgərlikdən sonra qalıb macərə axtaranlar idi, yada bazarda meyvə-tərəvəz satan həmyerlilərinin dəvəti ilə, ailəsini evdə qoyub Rusiyaya qazanc dalınca gələnlər idi. Əllərindən paltar

yumaq, biş-düş etmək gəlməyən bu həmyerlilər yüngül həyat tərzi keçirən cavan qızların giriftarına düşür, vətəndəki ana-bacı, övlad qeyrətləri itir və son nəticədə heç bir məsuliyyət daşımayan cavan qızların, dünyaya “qara övlad” gətirmələri ilə sonlanırdı. Sonralar böyüyən bu “qara uşaqlar” bəzi hallarda milli mənsubiyyəti bəlli olmayan ruslara çevrilirlər. Səidin yadına, müharibədən sonra rus xanımı ilə ailə qurub, Rusiyada yaşayan yaşlanmış Əsədulla kişi düşmüş oldu. Sapsağlam olaraq müharibəni başa vuran Əsədulla kişinin iki qolları sındırılıb, iki oğulları və ailəsi tərəfindən evindən küçələrə atılması idi. Bir müddət “bomjluq” edən Əsədulla kişi yerli hökumətin köməyi ilə sənədlərini götürərək, evdə ailəsi ilə yaşamaqdan ehtiyat etdiyindən, birbaşa kəndlərinə qayıtmışdı. Ərə getmək qismətində olmadığından “qız” qalmış Mina arvadla ailə qurmalı olmuşdu. Kənd ləhcəsində çox gözəl danışan və heç elə bil Rusiyada yaşamayan Əsədulla kişi, Rusiyadakı ailəsi ilə münasibətdə adət-ənənə “qurbanı” olmuşdu. İndi qonşusu olan “qara gədənin” qeyri etik ailə münasibəti və daha çox “qızcığaz” onu narahat edirdi. Qonşudan gələn səs-küy, qızcığazın qaçaraq həyətdə oturub ağlaması Səidə pis təsir bağışlayırdı. Səbrini basa bilməyib, bir gün arvadı tərəfindən Paşa kimi çağırılan Pərvizlə söhbətləşməli oldu. Pərvizin danışığından məlum oldu ki, səhər, günorta və axşamını “pelimeni” ilə keçirən bu ucaboy xanım, uşağın yanında siqaret çəkir, qab-qacağı və paltarları çirkəli saxlayır, uşağa lazımınca diqqət yetirmir. Yazıq qızcığaz smetana, çayla gününü başa vurur. Mənim yediyim isə pərviz söhbətinə davam edir, dədə-baba yeməyi olan pendir, yağ, şirin çayı qızım sevmir. Səidin:

-bəs yaxşı bu cür yaşamaq olarmı? - sualına,

- əşi neynim, imkanımız yox idi ki, evlənim vətəndə qalım. Dədəm burada bir rus xanımı ilə yaşayır və bazarda alverçi-

lik edirdi. Anama dedim ki, gedirəm görüm dədəm mənə köməklik edərmə? Bəlkə bir az pul qazanıb, gəlib evləndim? Anam gəlməyimə qarşı çıxırdı. İki sözündən biri bu idi ki, getsən dədən kimi, urusa ilişib orada qalacaqsan. Bura gələndən sonra, dədəmin köməyi dəymədiyindən işsiz qalıb, indi yaşadığım arvadla eşq münasibəti yaşadım və nəticədə qızımız dünyaya gəldi. Arvadım tikinti idarəsində işləyir və mənə də yaxşı köməkliklər edirdi. Elə yaşadığımız evi də o alıb. İndi ev alandan sonra yaman dəyişilib. Əgər imkanım olsaydı bir gün də onunla yaşamazdım.

Bəs, qızcıgəz, necə olacaq, heç düşünürsənmi? Əşi, nə qız! Anası saxlayacaq də. . . Əsası odur ki, mənim həyatım məhv olur. Səid bildirdi ki, onunla razı deyil. Uşağın heç bir günahı yoxdur və valideyinlərinin borcudur ki, atalıq vəzifələrini yerinə yetirsinlər. Səidin dediklərinə əhəmiyyət verməyən Paşa, ayağa qalxaraq, əlini Səidə yelləyəcək şəkildə, -rəhmətliyin oğlu o qədər qızlarla gəzmışəm ki, gərək onların hamısı doğmalıydı, mən də dədəlik etməliydim! Kim doğur, oda zəhmət çəkib doğduğunu saxlasın! Paşanın bu məsuliyyətsiz cavabları Səiddə böyük bir təəssüf hissi doğurmuş oldu. Səid başa düşürdü ki, məsuliyyət olmayan yerdə, haqsızlıq baş alıb gedir.

Nəhəng və çoxmillətli Sovetlər diyarının başçısı L. İ. Brejnev dövrünün axırlarına yaxın, ölkədə yaranmış iqtisadi tənəzzül özünü göstərməyə başlamışdı. Ərzaq mağazalarında yaranmış növbələr, sonradan “kartoçka” sistemini tətbiq olunması ilə müəssisəyə olunan ərzaq çatışmamazlığı sovet iqtisadiyyatının çökməsinə bir işarə idi. L. İ. Brejnevin ölümündən sonra hakimiyyətə gələn Y. V. Andropova ümid bəslənsə də, Y. V. Andropovun qəfil vəfatı xalqın ümidlərini puça çıxartmış oldu. Sonralar hakimiyyətə gələn qoca Çernenko da dağılmaqda olan iqtisadiyyatı, artıq xəstə olan canı ilə əlləşdiyindən xilas

edə bilməyib əbədiyyətə qovuşmuş oldu. Hakimiyyətə qədəm qoyan M. S. Qorbaçov Sovet hökumətinin dağılmasına səbəb olacaq iki əsas hiyləgər yönümlü siyasi avantürası ilə Sovet xalqının beynində əbədi bir iz buraxmış oldu. Bunlardan birincisi, Kommunist partiyasının rəhbərlik etdiyi KQB sisteminin vasitəsi ilə yaranmış millətlər arasındakı süni münaqişələr, ikincisi isə M, S, Qorbaçovun özünün də dərk etmədiyi “Yenidənqurma və düşüncələr” adlı kitabı və bu kitabdan irəli gələn iqtisadi dəyişikliklər idi. Ölkə iqtisadiyyatının çökməsini görən M, S, Qorbaçov ən azından iqtisadiyyatın integrasiyasını, yeni texnologiyaların tətbiq edilməsini, cəmiyyətin yeni iqtisadiyyata uyğunlaşdırılmasını təmin etmək əvəzinə Kazaxıstanda, Moldovada, Tbilisidə və son anda Sumqayıtda, Dağlıq Qarabağda milli münaqişələr yaratmağa şərait yaratmış oldu. Səidə görə M. S. Qorbaçov iqtisadi tənəzzüldən doğan sosial partlayışın qarşısını almaq üçün, kütlənin beynində milli münaqişə qorxusunu yaratmaqla, milli ədavətin baş almasına şərait yaratmışdı. M. S. Qorbaçov yazdığı “Yenidənqurma və düşüncələr” kitabı, bu kitabdan doğan yenidənqurma tədbirləri Sovet hökumətinin dağılmasının qarşısını ala bilmədi. Yaranmış kiçik kooperativlər, yetmiş il ərzində yaradılmış nəhəng Sovet müəssisələrinin talan edilməsi hesabına dirçəlsələrdə, dünya bazarına integrasiya olunmadığından məhv olub gedirdilər. Vasitəçilik yolu ilə varlanan məmurlar isə, xarici istehsalə əsaslanan texnologiyalar tətbiq etməklə rentabelli olmayan müəssisələr yaradıb, kapitalizmin ilk biznes rüşeyimlərinin əsasını qoyurdular. İri müəssisələrin dağılması nəticəsində işsizliyə düşər olmuş kütlələrin bəzisi, talan edilmiş nəhəng müəssisələrin olub-qalanını yaxın xarici ölkələrə satmaqla dolanışığını qurur, bəziləri isə regionlardan paytaxta gəlib, ərzaq və digər məhsulları alaraq yerli bazarda kустar satışla güzəranını təmin edirdilər. Belə bir vaxtda

hakimiyyəti ələ keçirən Yeltsinin Sovet hökumətinin avanqardı olan Rusiyanı müstəqil dövlət olmasını qəbul etməsi Sovet hökumətinin tam dağılmasına akkord vurmuş oldu. Səidin gəldiyi qənaət bu idi. Artıq, Rusiyanın ardınca digər Respublikaların müstəqilliklərini qəbul etməsi, bundan doğan milli oyanış və milli münaqişə qorxusu rusdilli xalqların Rusiyaya axınına səbəb oldu. Səidin işlədiyi müəssisəyə də, daimi yaşadıqları məkanları tərk edərək gələnlər də az deyildi.

Doğma vətəni Azərbaycanda baş verən hadisələr Səidi çox narahat edirdi. Min doqquz yüz səksən səkgizinci ildən, qərbi Azərbaycan torpağı olan və sonralar müxtəlif səbəblərdən Ermənistana verilmiş ərazilərdəki doğma torpaqlarından qovulan Azərbaycanlılar müxtəlif regionlara səpələnmişdi. Belələrinədən Rusiyaya pənah gətirənlər də var idi. Bunun ardınca milli zəmində baş vermiş Sumqayıt hadisələri və Dağlıq Qarabağ müharibəsi Azərbaycan adlı böyük bir məmləkəti acınacaqlı bir hala salmışdı. Azərbaycanda gedən hakimiyyət davası, son anda bir çox Qarabağ kənarı rayonlarımızın Erməni işğalçıları tərəfindən zəbt edilməsinə səbəb oldu. Səidi dəhşətə salan Xocalı soyqırımının baş verməsiydi. Xocalı ətrafında yaşayan ailəsinin, anasının, qardaşı ailəsinin məcburi köçkün olaraq Bakıda yataqxanaların birində məskunlaşması onu narahat vəziyyətə salmışdı. Əlbəttə Səidə görə, insan azad olmalı, allahın bəxş etdiyi istənilən torpaqda yaşamalıdır. Ancaq milli zəmində, etnik təmizləmə yolu ilə, atalar demişkən, -yersiz gəldi, yerli qaç!- məsələsi məntiqə sığmayan bir münasibət idi. Vladimir şəhərinə gələn rusdillilər, harda cənubluları görürdülərsə “qaralar”, “Qafqaz millətləri” kimi millətçi ifadələr işlədirdilər ki, bu da Səidin ürəyincə deyildi. Rusdilli gəlmələr vaxtilə yaşadıqları məkanlar və onların yerli əhalisi haqqında ağılagəlməz ifadələr işlədirdilər. Səidə ən çox toxunan isə gəlmələrin dilindən eşitdi-

yi,-feodalizmdə yaşayan bu qaralara biz savad verdik, onları cəhalətdən qurtardıq, yüksək cəmiyyət kimi formalaşmalarına şərait yaratdıq, indi bizi bəyənmişlər-, kimi xoşagəlməz kəlmələr idi. Səid vaxtilə Bakıda evtikmə kombinatında işləyərkən, qonşu şöbədə çalışan rusdilli şəxs, eyni ilə belə ifadələr işləməsinin şahidi olmuşdu. O vaxt heç də onun xoşlamadığı təchizat rəisi, rusdilli şəxs elə cavabını vermişdi ki, bu da Səidin təbəssümünə səbəb olmuşdu. Təchizat rəisinin:

-Ay kişi, ağzına gələni danışma!Ən azından başa düş ki, Azərbaycan nefti olmasaydı Almanlar bir ucu Moskvadan tutmuş Bakıya qədər at oynadardılar.

Rusdilli şəxs isə başını aşağı salaraq mübahisəyə girməmişdi. Səadətin işlədiyi məktəbə, müəllimə olaraq işə düzələn Svetlana xanım isə, Azərbaycandan gəldiyini bildirərək yerli insanların çox mədəni, qonaqpərvər olduğunu dilə gətirmişdi. Gəlmələrinin səbəbini, Azərbaycan dilinin dövlət dili elan olunması, bütün sənədləşmələrin Azərbaycan dilində aparılması, onların isə əlli ilə qədər Azərbaycanda yaşamalarına baxmayaraq bu dildə ünsiyyət qura bilmədiklərini göstərməsi idi. Yerli müəllimələrin;

-bəs bu əlli ildə niyə Azərbaycan dilini öyrənməmişsiniz ?-sualına Svetlana xanım bu dili öyrənməməklərinin səbəbini, Sovet dövründə rus dilinin dövlət statuslu olması ilə əlaqələndirib deyirdi:

-Demək olar ki, bütün əhali rus dilində danışdı. Kimin ağına gələrdi ki, bu böyük dövlət dağılacaq, rus dili dövlət statuslu olmayacaq və biz bədbəxtlər dil bilmək üzündən pərən-pərən düşəcəyik. Mənim çoxlu Azərbaycan rəfiqələrim var idi ki, rus dilində təhsil almışdılar, heç öz dillərini bilmirdilər, hamısı başqa ölkələrə köçüb getdilər. İndiyə qədər yazısıram Tomiçka ilə, əri Ediklə. Uşaqları ilə bərabər Amerikaya köçüblər.

Əri Edik centlemen bir oğlan idi. Haradasa vəzifədə işləyirdi. Kostyum geyməkdən, qalstuk taxmaqdan zinhara gəlmişdi. İndi şortik, mayka, ketiçka geyir, üstəlik qulağını deşdirib sırğa da taxır. Mənim ərim Volodya heç onun kimi centlemen ola bilmir. Deyirəm ki, Vovka nə olar, sən də Edik kimi geyin. Vovka da, bizim orada bir qonşumuz var idi. Adı da Vahid idi. Həməşə, yayı-qışı kostyum geyərdi. Eynən onun kimi hərəkət edir. Hər dəfə Edikin şəklinə baxanda deyir ki, çox ayıbdır bu cür geyinmək, üstəlik də sırğa taxmaq. Heç inanmağım gəlmir ki, Eldar müəllim belə dəyişilib. Deyirəm ay bədbəxt, tək Edik deyil ey! Burdan gedənlərin hamısı, dəyişilib centlemen olub. Zərafatından qalmayan Svetlana müəllimə yoldaşlarına göz-qaş atıb gülərək, - deyəsən çox danışib başınızı ağrıtdım, bir azdan kostyumlu ərciyim gəlib məni maşınla Univermağa aparacaq. Sağlığınıza Bakıda üç evimiz var idi, birini bura dəyişmişik, ikisini də satıb cibimizə qoymuşuq. Ürəyimiz istəyəni alıb, təzəlikcə alışdığımız Vladimir şəhərimizdə necə lazımdı yaşayırıq. O günü gözləyirik ki, uzaq düşdüyümüz doğma Bakımızda rus dili bərqərar olsun, biz də geriyyə qayıdaq. Svetlana xanımın axırını cümləsi Səadətin qəlbinə toxunmuşdu. Odur ki, daxilən hayqırdı,- o günü sən çətin görərsən! Sonra da, üzünü Svetlana müəlliməyə tutub,-Bakıda istənilən şəxs yaşaya bilər ancaq, Azərbaycan dilini öyrənib, bu xalqın adət-ənənəsinə hörmət etmək şərti ilə. Necə ki,biz Azərbaycanlı olaraq Rusiya adətinə və mədəniyyətinə hörmətlə yanaşırıq.Səid və Səadət başa düşürdülər ki, onlara işlədikləri yerdə hörmətlə yanaşılır, hətta onları ruslaşmış ailə kimi qəbul edirdilər. Ancaq, Səidin valideyinlərinin köçkün həyat sürməsi, onun vicdanını rahat buraxmırdı. Ailəsindən bir müddət məktub almayıb, narahatlıq keçirən Səid sonralar məktub alıb rahatlansa da, ana və qardaşının onu və ailəsini milli zəmində, gələcəkdə xəta alacaqlarından ehtiyat

edərək, ciddi xəbərdarlıqlar edir, ayıq-sayıq olmağa məsləhət görür, bərk ayaqda evini sataraq Bakıda yerləşmələrini xahiş edirdilər. Səid və Səadət öz aralarında belə qərara gəlirdilər ki, rusdilli gəlmələrin cəmiyyətdə yaratdığı milli zəmində olan söz-söhbətlər, yəqin ki, onlardan da yan keçməyəcəkdir. Uşaqların artıq böyüməsi və baş verənləri az-çox anlamaları da, bir valideyin olaraq Səid və Səadəti düşündürməyə bilməzdi. Şəhərdə peyda olunan “milli zümrələr” və onların milli zəmində olan toqquşmaları, axşamlar televizorda milli zəmində göstərilən, bir növü milli ədavəti qızıqsdırmağa xidmət edən siyasi teledebatlar ailəni daim narahat vəziyyətdə saxlayırdı. Nəhayət Səid və Səadət həm köçkün düşən ailələrinə dayaq olmaq üçün, həm də uşaqlarının milli ruhda böyümələrinə rəğmən belə qərara gəldilər ki, doğma vətənə köçməyin vaxtı gəlib çatıb. Səid qardaşı Rəşidə məktub yazaraq, üç otaqlı mənzilini Bakıya dəyişdirmək istədiyini bildirdi. Səid məktubunda şəraitini olub, Vladimir şəhərində yaşamaq arzusunda olan ailənin tapılmasını xahiş etdi. Vladimir şəhərindəki evlərini satmaqla, Bakıda xudmani ev ala bilməyəcəklərini yəqinləşdirən Səid, evi dəyişərək köçməyi vacib saymış oldu. Bir neçə aydan sonra, yaşadıkları evi Bakıya dəyişmək üçün belə bir zəmin yarandı. Yay məzuniyyətinə çıxan Səadəti və bağçanı başa vuraraq məktəbə gedəcək Məna və Rənanı, məzuniyyətə çıxan Səid vətənə aparmaq qərarına gəldi. Bütün işlərində sığortalı olan Səid, Səadətin bilərəkdən işdən çıxmasına imkan verməmişdi. Evdəyişmə prosesinin necə nəticələcəyindən dəqiq məlumatı yox dərəcəsində idi. Rusiya qanunlarından xəbərdar olan Səid, Azərbaycan qanunlarını vətənə gedib dəqiqləşdirmək niyyətindəydi. Avtobusla Moskvaya yola düşən ailə, az qala göylərə əl uzadan və yollara bəzək verən sıramlanmış beryoza və küknar ağaclarını, otlaq düzənliklərini seyr edərək, onların bu gözəl diyardan

köç etmələrinə səbəb olan şovinst milli zümrələri qınadılar. Axşamı Moskvaya çatıb, Kursk bağzalına gedərək Bakıya biletdən alan Səid, ailəsi ilə bərabər Moskva gecələrinin gəzintisinə çıxıb, şəhərin gəzməli-görməli yerlərini seyr edib, yorulmuş halda, artıq qatarın yola düşməsinə az qalmış Kursk vağzalına qayıtmış oldular. Bakıya yola düşəcək qatarın hərəkətinə az qalmış vaqonda yerlərini rahatlayan ailə çox gəzinti etdiklərindən yorulduqları üçün yuxuya getmiş oldular. Rəna və Məna mışıl-mışıl uyuyurdular. Səid də bərk yorğun olduğundan dərin yuxuya getmişdi. Özünü yorğun hiss etsə də, Səadətin elə bil yuxusu qaçmışdı. Vaqonun azacıq söndürülmüş zəif işığında, yorğun Səidin sifət cizgilərini diqqətlə seyr edib, ilk görüşlərini xatırlamış oldu. Aradan xeyli illər keçməsinə baxmayaraq, dəyişilməyən vaqonu, vaqon oturacaqlarını nəzərdən keçirən Səadətin gözləri yenə sevimli ərinə zilləndi. Səid də dəyişilməmişdi. Qara çatma qaşlar, yumru girdə sifət, sanki ilk görüş anlarındakı cavan Səidi xatırladırdı. Dəyişilən isə, Səidi müdrikliyə aparan, keçmiş illərin yüklərini özündə əks etdirən, yumru sifətə gözəllik verən ağaran saçlar idi. Səadət hiss edirdi ki, onların sevgisi ölməzdir, əbədidir. İki gözəl balaları isə, bu əbədi sevginin bəhrələri idi. Bu xəyallarla, sağa-sola çevrilərək yatmağın vacibliyini düşünən Səadət dərin və yəqin ki, mənalı bir yuxuya getmiş oldu.

Ailəsi ilə birlikdə Bakıya gələn Səid, ana və qardaşı ailəsi ilə görüşərək, salamatçılığı gözləri ilə görüb sakitləşmiş oldu. Səid və Səadəti dənizə gətirən, on altı kvadratmetr olan kiçik bir otaqda beş nəfər ailə üzvünün çətinliklə yaşamalarıydı. Vaxtilə tələbə yataqxanası olan, uzun koridorlu və kiçik otaqlardan ibarət olan binadan gələn nəmli, iyrənc qoxu, sağlam adamın boqazını gicişdirirdi. Koridorda olan hər kiçik otağın qarşısında edilən biş-düş mənzərəsi, yuyulan paltarların koridorda, otaqda

qurudulması isə, nəmli qoxunu daha da şiddətləndirirdi. Yataqxana ətrafında yığılmış zir-zibil, tör-töküntü rəzalətdən xəbər verirdi. Gülbahar ana və gəlin Fatmanisə bu kiçik otağı səliqə ilə saxlasalar da, darısqallıq özü şəraitəslilik yaradırdı. Səidi dərd götürmüşdü ki, indi bu doqquz nəfər darısqal otaqda necə yeləşə biləcəklər? Oğlunun qəmli halını qəlbən oxuyan Gülxar ana:

-ay bala, otağın darısqallığının fikrini etmə, siz qonaq deyilsiniz ki, can-ciyərimizsiniz, bizim də ürəyimiz o qədər böyükdü ki, yerləşməyə istədiyiniz qədər yer var! Anasının dediklərinə qüvvət verən Rəşid, hələ də çadırlarda, hamam və tualetlərdə düzəliş edib yaşayanlardan danışaraq, öz yaşamlarına şükr etmiş oldu. Böyük evləri, həyət-bacaları, sürüynən heyvanları olan bu millət, müharibənin törətdiyi qanuna uyğunsuzluqlara rəğmən əziyyətlə yaşayırdılar. İlk günü bir təhər keçirən Səid, qardaşı Rəşidlə bərabər, Vladimir şəhərinə köçmək istəyən ailə ilə görüşə getdilər. Üç otaqdan ibarət olan evi nəzərdən keçirən Səid, evin natəmiz və təmirə ehtiyacı olduğunu, eyni zamanda, otaqların Vladimirdəki ev və otaqlardan kiçikliyini görüb, heyfsləndi. Ancaq nə edəsən ki, bir darısqal otaqda ana və qardaşı ailəsinin çəkdiyi əziyyətlər onu çox sıxırdı. Birdə ki, qardaşı Rəşidin evə sevinərək baxması, onu evi dəyişmək qərarına gətirmiş oldu. Hansı yollasa Səidin Vladimirdəki yaşadığı evdən, rus xanımının xəbərdar olması və düşünmədən dəyişməyə razılıq verməsi Səidi mat qoymuşdu. Sənədləşmə aparılmalı olduğundan və bu sənədləşmə vaxt aparacağından Səid ev xanımından, ailəsinin burada yaşamasına razılıq almış oldu. Səid ev xanımı ilə qərara gəldilər ki, dəyişiləcək hər iki evin əşyaları dəyişilməz olaraq qalsın. Xanım rəfiqəsi gildə yaşayacağını bildirib, Səidin ailəsinin yerləşməsinə şərait yaratmaq üçün evin açarlarını təqdim etmiş oldu. Evin yorğan və döşəklərinin

çirkli olduğunu görən Rəşid, qardaşı Səidə bildirdi ki, xalça, samovardan tutmuş, yorğan-döşəyə, qab-qacağa qədər olan Səadətın cehizi gətirilib və bu barədə düşünməyə dəyməz. Sevincindən qardaşı Rəşidi qucaqlayıb, ona minnətdarlıq edən Səid, daxilən düşündü ki, qardaşı cehiz əmanətlərini göz bəbəyi kimi qoruyub və belə bir qaçaqaqda onları Bakıya gətirib. Qardaşı Rəşidlə bərabər evə qayıdan Səid, evdəyişmə prosesinin normal olacağını qeyd edib, elə bu gün köçərək darısqallıqdan qurtarmağı məsləhət gördü. Cehizlərini görən Səadət göz yaşlarını saxlaya bilməyib, təşəkkürlərini əsirgəməsə də, Gülxar ananın;

-yaxşı ki, Rəşidin traktoru var idi. Xeyli əlimizdən tutmuş oldu.

İki qardaş belə qərara gəldilər ki, Gülxar ana Səid və Səadətgillə birgə yaşasınlar. Səid müvəqqəti olaraq Rusiyada qalacağı müddətdə, Rəşid ailəyə nəzarət etməli olacaqdı. Rəşid yük maşını tutaraq ev əşyalarını hamılıqla maşına yükləyib, yataqxanasının otağını qıfıllayaraq otağı qonşusuna tapşırıb, Səidgilin yaşayacaqları mənzilə gəlmiş oldular. Bütöv ailə evi sahman saldıqdan sonra, yaxınlıqdakı ərzaq mağazasından xeyli alış-veriş edən Rəşid, yeni ev münasibəti ilə böyük bir süfrə açmış oldu. Evin bərəkətli, xeyirli olsun deyərək, qədəhini qardaşı Səidin qədəhi ilə toqquşduran Rəşid anası Gülxar anaya gözdəydənliyi vermiş oldu. Ailə şad –xürrəm yeyib-içib, keçmişlərdən, indiki vəziyyətdən xeyli söhbət etmiş oldular. Səadət və Fatmanisə yır-yığış edərək şirin-şirin söhbət edirdilər. Evdə gülməli vəziyyət yaradanlar isə, dil bilmədiklərindən keyimiş halda gözlərini döyünlər olan, Məna və Rəna idilər. Vur-tut “yaksı” sözünü bilən Rəna, tez-tez necə gəldi “yaksı” sözünü işlətdiyindən gülüş yaradırdı. Gülbahar nənə bu an qız nəvəsini qucaqlayıb, ay sənin yaxşı deyən dilini yeyim!- deyərək, onu xoşallayardı. Təmkinli olan Məna isə kişi olaraq, sakitcə oturub danı-

şanların əhval-ruhiyyəsinə uyğun hərəkət etmiş olurdu. Gecəyə yaxın Rəşid ailəsi ilə bərabər yataqxanaya getməyə hazırlaşarkən, Səid və Səadət buna imkan verməyib qalmalarını təkid etdilər. Gülxar ana evdə qalmaq üçün hər cür şəraitin olduğunu deyərək, Rəşidgilin qalmalarına səbəb oldu. Rəşidin çox mehriban və istiqanlı olan uşaqları, əmisi uşaqları olan Məna və Rənanı hər vəchlə danışdırmağa çalışaraq müxtəlif oyun növləri göstərüb, devikmiş uşaqların şənlənməyinə çalışdılar. Gülxar ana nəvələrinin şənlənməsini böyük mehribanlıqla qarşılayaraq, düşüncələrə dalırdı. Bu düşüncələr, rəhmətlik əri Hüseynin bu gözəl günləri görməməsi və onun qəbrinin yadellilərin tapdığı altında qalması ilə bağlı idi. Hər dəfə əlini dizinə vurub, gileyli hərəkət edəndə Rəşid və Fatmanisə başa düşürdülər ki, ananın gileyi yadların tapdığı qalan əri Hüseynin kişinin qəbrinə olan həsrətdən yaranır. Rəşid isə, bu vaxtları susardı və ciynini dartaraq deyərdi;-müharibənin gətirdiyi mərhumiyyətlərin qarşısında, nə etmək olar?! Bütün bu mərhumiyyətlərə baxmayaraq, Gülxar ana özünə təskinlik verərək bu günə də şükür etmiş olurdu.

Səhəri günü ev üçün lazım olacaq, bəzi ləvazimatları almaq üçün qardaşı Rəşidlə şəhərə çıxan Səid gördükləri mənzərədən dəhşətə gəlmiş oldu. Vağzala yaxın bağlarda, səliqəsiz çadırlar quran hərbi geyimli əlil insanların kiçik xırdavətlər, hətta saqqız belə sataraq dolanışıqlarını təmin etmələri idi. Dərin bir təəssüf hissi keçirən Səid, qardaşı ilə bərabər Mərkəzi Univermağa girərkən, izdihamı görüb yaxınlaşmalı oldular. Üstündə dahi Nizaminin şəkili olan beş yüz manatlıq əskinası öpərək ürəyinin başına qoyan, sevincdən göz yaşları tökən insanları görüb duyğulanmış oldular. Qəribliyin acısını dadan Səidin, daxilini qürur hissi bürümüş oldu. Hər iki qardaş fəxrətləndilər ki, müstəqilliyin ilk illərini keçirən Azərbaycan adlı

vətənin, müstəqillik atributu olan əskinası dövrüyəyə buraxılmışdır. Mənəvi və mədəni əsarətdən qurtarmağa çalışan, müstəqilliyin ilk qaranquşu olan əskinasları dövrüyəyə buraxan müstəqil dövlətin müstəqil vətəndaşları sevincdən göz yaşlarını saxlaya bilmirdilər. Bu izdihamın içərisində Səidin tanışları olan, vaxtilə evtikmə kombinatında birgə işlədiyi Novruzla qarşılaşması keçmiş xatirələrin xatırlanmasına səbəb oldu. Keçmiş iş yoldaşının müharibədə yaralanaraq ermənilərə əsir düşməsi, müxtəlif işgəncələrə məruz qalması və təsadüf nəticəsində yuxulayan erməninin silahını götürərək, onu izləyən düşmənlə vuruşub, son anda yaralanmış erməninə əsir götürərək doğma vətənə qayıtması ilə bağlı idi. Müharibə qurtardıqdan sonra iş yerinə qayıtmaq istəyən Novruz, kombinat bağlandığından işsiz qalmışdı. Novruzun dediyinə görə kombinatın bütün cavanları könüllü olaraq vətəni yadellilərdən qorumaq üçün müharibəyə getmişdilər. Onların bir çoxu vətən, torpaq naminə canlarından keçmişdilər. Novruzun söhbətlərindən çox mütəəssir olan Səid, Novruzla qərarlaşdı ki, münasib bir vaxtda görüşüb dərdləşsinlər. Novruzla sağollaşıb, yenidən görüşmək ümidi ilə ayrılmış oldular. Qardaşı Rəşidlə univermağı və digər dükanları gəzib, ev üçün lazım olacaq ləvazimatları alaraq evə dönmüş oldular. Keçmiş tanış Novruzun söhbətləri onun ürəyində dərin iz buraxmışdı. Sabahı günü Novruzla görüşən Səid onunla bərabər evtikmə kombinatının həyatına gəlib, yaradılmış şərəf lövhəsində müharibədə həlak olmuş iş yoldaşlarının şəklini görərək, çox mütəəssir oldu. Vətəndən uzaqlarda yaşayan Səid, düşmənlə qarşı müharibədə iştirak etmədiyinə görə heyfəsiləndi. Onun daxilində yaranmış nifrət, bu gözəl məmləkətə qarşı müharibə yaradıb, ölkədə mərhumiyyətlər yaradanlara qarşı idi. Bir azdan kombinatın müharibədə iştirak edən digər keçmiş işçiləri bir araya gəlib müharibə xatirələrini danış-

miş oldular. Tankçı Cəfərin şücaəti medalla qeyd olunmuşdu. Kəşfiyyatçı olan Əsgər isə, bir neçə erməni zabitini əsir götürsə də, son anda özü düşmənin əlinə keçmişdi. Əsirlikdə onu vətən xaini etmək üçün, çox əlləşib ona olmazın işgəncələrini versələr də, Əsgər bütün mərhumiyyətlərə dözmüş və vətən adını yüksək tutmuşdu. Əsgərin dediyinə görə, onun ayaq və əl barmaqlarını kəlbətinlə çəkərək onu, "Qarabağ ermənilərindi" deməyə məcbur etmiş, onun milli şərəf və namusunu təhqir etmək üçün əsirlikdə olan Azərbaycan qızını göz qabağında zorlamış, yaşlı qoca kişinin sifətində siqaret söndürmüşdülər. Bütün bu vəhşiliklərə dözən Əsgəri son anda qatil etmək üçün, əlinə silah verib işgəncələrdən əziyyət çəkən Azərbaycan əsgərini silahla öldürməyə vadar etmişdilər. Sovet ordusunda xidmət edərkən, snayper atıcılığına yiyələnmiş Əsgər düşmənləri atəşə tutmuş və bir neçə nəfər əsirlə, əsirlikdən qurtulmuşdular. Səidin Novruzdan başqa, tanımadığı digər kombinat işçilərinin müharibə sərgüzəştləri onun qəlbini viran etsədə, fəxarətlənirdi ki, vaxtilə onun işləmiş olduğu kombinatın belə qəhrəman oğulları olub. Digər tanımadığı keçmiş işçilərlə söhbətləşən Səid, kombinatın dayanmasının əsas səbəbini müstəqillik yaranandan sonra əvvəlki iqtisadi əlaqələrin kəsilməsi və əlbəttə ki, müharibənin vurduğu ziyanlarda görmüş olurdu. Əslinə qalsa, Vladimir şəhərində işlədiyi zavodda da, dayanmalar olurdu. Bəzən armatur çatışmazlığı, bəzən sementin vaxtında təhciz olunmamasından işlər həftələrlə dayanırdı. Rəhbərlik bunun qısa müddətli olduğunu bildirərək, gileylənən işçilərin narazılığına son qoymuş olurdu. Hər halda doğma vətəndə işsizliklə yanaşı, müharibənin törətdiyi mərhumiyyətlər daha acınacaqlı vəziyyət yaradırdı. Üstəlik şəhidlər xiyabanını ziyarət etməsi və uyuyan cavanlarımızın şəhidliyə qovuşması onu bərk kədərləndirmişdi. Səid çalışırdı ki, uşaqları və həyat yoldaşı vətən yarası olan bu

acınacaqlı mənzərəni görməsinlər. Əks halda bu mənzərə onlarda məyusluq yaratmış olardı. Əslinə qalsa, ölkədə baş verən bütün hadisələrdən Səadət də xəbərdarıydı, sadəcə vətəninə bağlı olan, çox həssas Səidlə bu mövzuda danışmağı və onu mənfi emosiyalarla yükləməyi sevməzdi. Özü daxilən baş verənlərin narahatçılığını keçirsə də, sənədləşmə işləri üçün Vladimirə qayıdacaq Səidin qərrib eldə ailəsi üçün nigaran qalmasına şərait yaratmaq istəmirdi. Beləcə məzuniyyət vaxtının bitməyinə az bir müddət qalmış, ailəsi ilə sağollaşıb, Bakıdakı evin sahibəsi ilə bərabər Vladimir şəhərinə yola düşmüş oldular. Gərkən, qardaşı Rəşidə ailəyə nəzarət etməyi, uşaqlara göz-qulaq olmağı təkrarən xahiş etmiş oldu. Rusiyaya, Vladimir şəhərinə qayıtmış olan Səid, xanım Aleksandra ilə bərabər dəyişilən evlərin sənədləşməsini tezliklə həll edib, Aleksandra xanımın ailəsinin Vladimirə köçünü təmin etməsi ilə əlaqədar olaraq, onu Bakıya yola salmış oldu. Bu bir neçə gün ərzində, Səidlə yol yoldaşı olan, Aleksandra xanım Bakıda dünyaya göz açdığını, böyüdükdən sonra Bakıya hərbi xidmətə gəlmiş rus İvanla ailə qurduğunu, əri İvan alkoqollu içkiyə qurşandıqdan sonra boşanaraq iki qızını saxladığını danışmıdı. Səidin maraqla, nə üçün Bakıda qalıb yaşamadığını soruşmasına isə, Aleksandra xanım bu suala fərdi münasibəti ilə, yanaşmalı olmuşdu. Azərbaycan dilini tam bilməsəm də, çox danışqları başa düşürəm. Mənim üçün əziz olan bu doğma vətəndə, ərsiz, dul rus qadınlarına “fahişə” kimi baxırlar. Yaşadığım məhlədə belə, məni az qala barmaqla göstərirlər. Hansı ki, mən barmaqla göstərilən adam deyiləm. Ən çox xoşuma gəlməyən isə, bu “təzə gələnlərin” bir yerdə topalaşaraq şit, nəlayiq hərəkət etmələri, qadınların dalınca “xor” şəklində baxmaları, qeybətfasonu danışqlarıdır. Mənim iki yeniyetmə qızım var, onların gələcəyi məni çox narahat edir. Öz qulaqlarımla eşidib, şahid olmuşam. Bu “gəl-

mələr” qızlarımın ardınca baxaraq, deyiblər:-deyəsən bunlar da anaları kimi “fahişə” olacaqlar!Həmin çevrədə olan və ikrah doğuran uzundraz, dombagöz, əyriburun, arvadağız birisinin, əşi anası gəzən budağı, balası budaq-budaq gəzər, - deməsi bu günə kimi məni narahat edir. Mən özümü çox yaxşı tanıyıram, səhvə gedən adam deyiləm, uşaqlarım da ki, yeniyetmədirlər və onların tərbiyəsi mundarçılıqdan çox-çox uzaqdır. Qadına təsəlli verən Səid başa düşmüşdü ki, mentalitetimizdə dedi-qodu məsələsi çox geniş yayılmış bir məişət problemidir. Özü də bu “dedi-qodular” intellektual səviyyəsi olmayan, tərbiyə görməmiş “kişilər” tərəfindən aparılanda, dedi-qodu deyən küpəgirən qarılarımız, el arasında deyildiyi kimi “toya getmişlər” kimi görsənirlər. Digər səbəblərdən danışan Aleksandra xanım, illərlə Azərbaycanda yaşayan valideynlərinin dediyi kimi, adət-ənənələr, dini sitayişlər demək olar ki, tam fərqlidir. Fikirimcə , Azərbaycanlıların bir məsəlində deyildiyi kimi, “qal millətinin içində, öl millətinin içində”məsəli torpaqlarına bağlı olan millətin ata-babaları tərəfindən çox düzgün deyilmiş və təsdiqini tapmış məsəldir. Mən bu məsəldən doğan həqiqətə inandığım üçün, millətim olan rusların ahəməsində yaşamağı nəzərə aldığımdan, evimi dəyişmək qərarını vermişdim. İndi çox şadam ki, qərarımı həyata keçirib, həm özümün, həm də uşaqlarımın milli ruhda yaşamalarına şərait yarada bildim.

Zavodda işinə başlayan Səid, yaranmış durğunluğu görüb, ərizə yazaraq işdən azad olunmasını istəsə də, müdiriyyət tərəfindən yeni sex rəisi təyin edilənədək işləməyi, az da olsa bu çətin vaxtda zavoda köməkliyini əsirgəməməyi xahiş etmişdilər. Səid isə həməşə ona dayaq olan, vaxtilə onu evlə təmin etmiş rəhbərliyin müraciətinə hörmətlə yanaşmalı olmuşdu. Zavodda bəzi rəhbər işçilərin işdən azad olunaraq bizneslə məşğul olmalarını, bəzilərinin xarici ölkələrə dolanışıq axtarışına

getdiklərini görüb, yaşadığı Vladimir şəhərində də, vəziyyətin ürəkaçan olmadığını, iqtisadi tənəzzülün baş alıb getdiyini hiss etmiş olurdu. Vaxtı-vaxtında məvacib almadıqlarına görə, zavodun işçiləri anbardakı pula gedən inventarları “spisat etmək” adı ilə sataraq dolanışıqlarını təmin edirdilər. Bu mövzuda ona xahişə gələnləri Səid, rusların təbirincə desək “ot vorot do vorot” edirdi. Səid hiss edirdi ki, artəq insanlar mehribançılıqlarını itirərək, bir-birlərinə qəzəbli olmağa başlamışlar. Ailəsi üçün narahatlıq keçirən Səid, etibarnamə əsasında Səadətin məktəb sənədlərini, o cümlədən vətəndə birinci sinifə gedəcək uşaqlarının bəzi çatışmayan sənədlərini həll edib, Vladimirdəki evin yeni sahiblərinin gələcəyindən sonra pasport qeydiyyatından çıxacağını qərara aldı. Bu müddət ərzində, vidalaşmalı olacağı Vladimir şəhərini qarış-qarış gəzən Səid, Səadətlə tanış olub görüşdükləri yerləri, yataqxanaları, uşaqlarının oynadıqları parkları, bağçanı bir daha yad edib, keçən dövrləri beynində canlandıraraq feyziyyab oldu. Belə gəzintilərin birində, ərzaq mağazasına girən Səid qərribə bir mənzərəyə şahidlik etdi. Axşamüstü olduğundan növbəyə dayanan kütlənin başı üstündən əlini uzadaraq, tələsdiyini bildirən Qafqaz şivəsində çörək tələb edən “gəlməyə” növbədə dayananlar elə hucum etdilər ki, kişinin əli elə göydə qalmış oldu. “Qafqaz donuzu”, mədəniyyətsiz, Qafqaz tərbiyəsi almış qanmaz rus, kimi nalayiq ifadələr onu özündən çıxartmışdı. Kütləyə üzünü tutub:

-siz mədəniyyətdə heç Qafqazlıların dırnağı ola bilməzsiz. Mən rus olaraq, bura yaşamağa gəldiyimdən çox peşmanam. Bir dəfə olsun belə, Qafqazlı dediyiniz adamlar mənə donuz deməmişdi. Mən tələsdiyim üçün, bir rus olaraq ərək etdim rus millətimə, əvəzinə donuz adını almış oldum. Elə bu vaxt növbədə dayanmış yaşlı bir qadın irəli gələrək, “gəlmənin” yalan danışdığını, bir başqa mağazada onun tələsərək, ərzaq aldı-

ğını üzünə vurub pərt etmiş oldu. Yaşlı qadın sübut etmək istəyirdi ki, özbaşınalıq, saymamazlıq Qafqazlıların qanındadır və bu gəlmə rus da, özbaşınalıq “xəstəliyinə” tutulub. Biz yerli ruslar gərək belə “gəlmələrin” dərslərini verib tərbiyələndirməliyik. Gördüklərini beynində analiz edən Səid, “gəlməyə” haqq qazandırmasa da, nalayiq ifadə işlədənlərə də haqq qazandırmadı. Doğma Bakıda olduğu müddətdə yüzlələ belə özbaşınalıqların şahidi olmuşdu. Kütlə belə adamları “hörmətli şəxs”lər kimi qəbul etdiyindən, yada həqiqətən tələmiş olduqlarını nəzərə aldıklarından bir növ “yola” vermişdilər. Ancaq Səidə görə belə bir saymamazlıq da, məişət problemi olaraq özünü göstərirdi.

Bir neçə müddətdən sonra, ailəsi ilə birlikdə Vladimirdəki yeni evlərinə təşrif buyurmuş Aleksandra xanım uşaqları ilə bərabər qeydiyyatda düşüb, qanunauyğun olaraq Səidin qeydiyyatdan çıxmasına və işindən azad olunaraq ana vətəninə yola düşməsinə səbəb oldular.

Səidin vətənə, evə dönüşü toy-bayrama çevrilmişdi. Anasından tutmuş uşaqlara qədər hamını hədiyyələrlə sevindirən Səid, ailəsinin şad-xürrəm yaşayışının şahidi olub, qardaşı Rəşidə qəlbən minnətdarlığını bildirdi. Rəna və Məna Azərbaycan dilində müəyyən sözlər bilgisinə malik olduqlarından, şirin və “aksentli” danışqları ilə Səidin sevincinə səbəb olmuşdular. Məktəb vaxtı çatmağa bir neçə gün qalmış, məktəbə gedəcək Məna və Rənanın Azərbaycan dilində fikirlərini müstəqil olaraq ifadə edə bilmədiklərini nəzərə alıb, rusdilli məktəbdə təhsil almalarına məsləhət görülmüşdü. Maarif idarəsində çox böyük hörmətə malik olan, Səadətə sevimli bibisinin köməyi ilə, uşaqların gedəcəyi məktəbdə, Səadət də rus dili müəlliməsi olaraq işə götürülmüşdü. Artıq, evdə elə bölgü yaranmışdı ki, səhər anaları ilə məktəbə gedəcək uşaqlar dərslərini bitirdikdən son-

ra, nənələrinin himayəsinə düşmüş olurdular. Nəvələrini məktəbdən götürməyə həvəsli olan Gülxar ananın sevinci isə yerəgöyə sığmırdı. Tezliklə məktəbin açılışı oldu və uşaqlar bir şagird, Səadət xanım isə bir müəllimə olaraq qədəmlərini məktəbə qoymuş oldular.

Bir müddət dincəldikdən və evdə hər hansı narahatçılığın olmayacağına əmin olan Səid işləmək qərarını vermiş oldu. Səid öz ixtisasına uyğun olaraq, bir ucu məşğulluq mərkəzindən tutmuş, müxtəlif idarələrədək döymədiyi qapı qalmadı. Həftələr aylarla əvəz olunduqca, iş tapa bilməyən Səidin hövsələsi daralır, az-çox dar gün üçün saxladığı pulların tükəndiyini görərək əsəblərini idarə edə bilmirdi. Bəzən iş tapılırdı, ancaq müdiriyyət him-cimlə ondan hədiyyə tələb edəndə əsəbləri tarımlaşdı. Çox axtarışdan sonra, rus dili bilgisi olan, təchizat və satış sahəsində işləmiş Səidi, heç bir savadı olmayan, kobud danışiq qabiliyyətinə malik müdir Heydərov, Səidin razılığı ilə təchizat və satış şöbələrini birləşdirərək, kommersiya şöbəsi yaradıb onu rəis təyin etmiş oldu. Sovet hökuməti dövründə bir-başə Moskvaya tabe olan və Sovetlər İttifaqı dağıldıqdan sonra, iqtisadi əlaqələrini qismən itirmiş müəssisəni idarə edə bilməyən Heydərov və onun səriştəsiz, məsuliyyətsiz, öz mənafeyindən çıxış edən “mütəxəssisləri” demək olar ki, müəssisəni bərbad hala salmışdılar. Aylarla məvacib almayan müəssisə işçiləri, məvacib almadıqları halda müxtəlif yollarla dolanışıqlarını təmin edərək yaşayırdılar. İlk həftələrdən Səidə əyan oldu ki, müəssisənin son məhsuluna, ölkə daxilində alıcıları olduğu kimi, xarici bazarda da, alıcıları mövcuddur. Ölkə daxilindəki son məhsulların alıcılarını müdir özü qəbul edir, dərkənar verir, Səid isə anbardan buraxılışına “icazə” verirdi. Xarici bazara son məhsulun satışı ilə məşğul olan satış mütəxəssisi demək olar ki, Səidə tabe olmaq istəmir və Səidin satışla məşğul olmasına ən-

gəllik yaratmağa çalışırdı. Çoxdan müəssisədə işləyən bu “xə-bis qurd” hətta, alıcılarla bağlanmış müqavilələri gizlədərək, lazım olduğu təqdirdə müdirin otağında peyda olub, müdir tərəfindən təyin edilmiş Səidi gözdən salmağa çalışırdı. Bu işdə ona köhnə dostları da yardımçı olurdu. Belələrindən biri olan, ancaq qeybətlərlə gününü keçirən hüquqşünas Mirzə, Səidə tabe olmaq istəmirdi. O struktur nöqtəyi nəzərindən, əlindən bir iş gəlməyən, gününü boş-boş keçirən müdir müavini Əhmədov və təbəçiliyini bildirərdi. İşçiləri qarşı-qarşıya qoyan Əhmədov öz yalanlarını, yalançının öz payına deyirəm, var yoxunu. . . kimi nalayiq ifadələrlə təsdiqləyər və haqsız olanda isə, deyərdi:

-əşi sizin fikriniz mənim heç” vjima” deyil, gedin harada qanqal otlayırsınız otlayın, təki məni narahat etməyin! Təchizat və satışın bir şöbədə birləşdirilməsinin qəti əleyhdarı olan, Əhmədov işçilərə gülərək ehtirazının səbəbini belə izhar edərdi. Biri var bir rəis əlinin altında ola, biri də var iki rəisə əmr verəsən. Sonra da, üzünü hüquqşünas Mirzəyə tutub sual edərdi;

-səni mənim canım, mən məgər düz demirəm?! Mirzə isə, keçəl başını aşağı salıb, gözlərinin işarəsi ilə yaltaqlığı təcəssüm etdirən baxış göstərərək, əlbəttə düz deyirsən!-deyə təsdiqləyərdi.

Xarici alıcıların müdirə zəngi zamanı, otağa çağırılan Səid, onlarla razılığa gəlib son məhsulların satışına nail ola bilirdi. Aylarla məvacib almayan işçilər, artıq məvaciblərini vaxtında almağa başlamışdılar. Düzdür son məhsulların xaricə göndərilməsində şöbədə əngəlliklər törədilsə də, Səid dəmiryol qanunlarını bildiyindən, işlərini vaxtında həll edə bilirdi. Bir neçə dəfə xaricdən gələn nümayəndələr, son məhsulu almaq üçün çalışsalar da, öncə tələb olunan “şapka” məsələsi alıcılar tərəfindən müqavilə bağlanmasını mənasız etmişdi. Müdirin otağındakı, teletayp yolu ilə əldə edilən razılaşmalar müsbət

nəticə verirdi. Az-çox müəssisənin büdcəsində yaranan maliyyə, əfəl və çox savadsız olan yerli həmkarların sədri tərəfindən kömək adı ilə, lazım olan işçilərə yazılırdı. Zavodda işlərin yaxşılaşmasını görən müdir, Səidi qəbuluna çağıraraq iradəni bildirmiş oldu. Tabeliyində olan işçilər, sənin kənar qazanc əldə etməyindən və onlara maddi kömək göstərməməyindən mənə şikayət edirlər. Səid bəy, mən səni bacarıqlı və tabeliyində olanlara qayğı ilə yanaşacağını nəzərə alıb, iki şöbəni birləşdirərək, rəis qoymuşam!Gox sağ ol, az da olsa irəliləyiş yaratmışsan!Ancaq, rəis olaraq qazandığından tabeçiliyində olanlara da hədiyyə et!Sonra da, bir qara qəpik almadan səni rəis edən müdirinə də, hədiyyə etməyi unutma!Müdirin iradəsindən təlaşlanan Səid, heç bir kənar qazanc əldə etmədiyini, satılmış məhsulların köçürmə yolu ilə həyata keçirildiyini və mühasibatlıqdan tələbat üçün alınan pulların hesabatla təsdiqləndiyini bildirmiş oldu. Səidin danışıqlarını "nağıl" kimi qəbul edən müdir:

-sən necə olub ki, "şapkasız"məhsulları satmışsan? Bəs, şöbələrdə çalışanlar ancaq quru məvaciblə dolanmalıydılar?

Deyəsən Rusiyada yaşayıb işləmək səni buradakı "həqiqətlərdən" çox uzaqlaşdırıb! Səid müdirin bu iradəsinə də, etirazını bildirib, qeyd etdi ki, sizin dediyiniz "şapka" variantı ilə müəssisəni irəli aparmaq olmaz. Belə etmiş olsaq, son məhsullarımızı sata bilməyəcəyik və buna rəğmən nə büdcədə pul olacaq, nə də məvacib ala biləcəyik. Ölkə daxilindəki xırda-xuruş satışla müəssisəni irəli apara bilmərik! Səidi, cəfəngiyyat danışan rəis kimi qiymətləndirən müdir, kənar qazanc həməşə olub, sən özündən yeni qanunlar icad etmə!-deyə fikrini bildirmişdi. Əgər, "bu sahədə" bacarığın yoxdursa, onda bizim yollarımız ayrılmış olacaq!Müdirin qəbulundan şöbəyə başı alovlu gələn Səid, xeyli götür-qoy etdikdən sonra, həməşə satışın işinə əngəllik edən, işlərin ciddi vaxtında müxtəlif bəhanələrlə aradan

çıxan, "cibişdan" ləqəbli İbişi qəbuluna dəvət edib onunla söhbətləşməli oldu. Hər zaman müdirin qəbuluna gedən və çıxan zaman, Səidə istehza edərək tənəli sözlər deyən, İbiş yenə də istehzal baxışları ilə otağa daxil olub yarıkönül, nə üçün çağırıldığını soruşmuş oldu. İbişi başdan ayağa süzən Səid ona ilk sualını verdi. De görüm, satılan məhsullar üçün, ödənilmiş pullardan necə kənar qazanc əldə etmək olar?

Səidin verdiyi suala istehza ilə yanaşan İbiş, bildirdi ki;

- sizin bu sualınızdan başa düşmək olur ki, siz yazılmış qanunlardan başqa, yazılmamış qanunları bilmirsiniz! Səid İbişin kinayəsinə bir daha dözümlü göstərərək;

- yaxşı bu yazılmamış qanunlardan danış bizdə, bu qanunlara uyğun işimizi quraq?! Özünü ədalətli aparan İbiş,- mən bu qanunları sizə deyə bilmərəm. Bu elə qanunlardır ki, gərək bu qanunların içində bişmiş olasan. Siz isə, bu yazılmamış qanunlar çəvrəsində çox çiyisiniz. Mən indiyə kimi başa düşə bilmərəm ki, bizim müdir, sizin kimi bişməmiş adamları haradan tapır və özü də, bir-birindən fərqli olan iki şöbəni birləşdirib, üstəlik də rəis qoyur?! Əslinə qalsa mən neçə illərdir ki, burada küllüq vurduğum halda, məni kimi odda-alovda bişmiş yox, sizin kimi bir çiyi gətirib rəis qoyublar! İbişin eyhamlarına və eyham altındakı təhqirlərinə dözməyən Səid:

- Ay ibişi, sən heylə bişmiş işçisənsə, niyə son məhsulları satıb, büdcəyə pul gətirmirdin, işçiləri məvaciblə təmin etmirdin, hə? Gülməkdən özünü güclə saxlayan İbiş dedi ki;

- mənim canım üçün, əgər mən sənə kimi "şapkasız" işləsəydim, zavodun yarisını satardım. Vallah sən öz yerində deyilsən və çətin ki, burada çox işləyə bilərsən!? Mənim canım üçün, mən görürəm sən çox bəsit adamsan, sənə ürəyim çox yanır, ona görə də sənə qapalı gözümlü açmağı özümə borc bilirəm. Özünü "humanist kimi göstərən İbiş;

-de görüm, səni öz canın, anbardan xəbərin var?Heç bilir-sən ki, sənədsiz-sübutsuz nə qədər mal anbaradan satılıb?

Özünü əsəbdən saxlaya bilməyən, Səid: - ə kişi, kim satıb oda cavabını verəcək, qanun-qayda var! Yəni bu qədər özbaşınalıq da olmaz axı!?İnventrizasiya olanda, çatışmamazlıq üzə çıxacaq və qanunu pozan da cavab verəcək. Bu səfər İbiş sərhəddi adlayaraq, istehzaya keçib dedi:

-Səid müəllim, hələ sənin bilmədiklərin o qədərdir ki. . . Sənin kimi çox rəislər gəlib-gedib heç sayı yoxdur. Ancaq zavod işləyir. Özü də yazılmamış qanunlarla işləyir. Burda fəhlədən tutmuş rəhbərliyə qədər hamı kənar qazanla dolanır. Bu-nu hamı görür, hamı bilir, hamı da bir-birini yola verir.

İbişin danışdığı “nağıllardan” dəhşətə gələn Səid, xəyalə dalararaq düşünürdü ki, əgər İbişin dediyi kimi bütün müəssisələr yazılmamış qanunlarla işləyirsə, iqtisadi əlaqələrin pozulduğu bir şəraitdə iqtisadi irəliləyişə necə nail olmaq mümkün olacaqdı? Ölkə necə inkişaf edəcəkdii!?Nəfslərinin quluna çevrilmiş bu bədxahlar məgər düşünmürdülər ki, yenicə müstəqilliyə qədəm qoymuş bu ölkə, müstəqilliyini qorumaq üçün, inkişaf etmiş ölkəyə çevrilməlidir. Bunun üçün güclü iqtisadiyyat lazım olduğu halda, bu yazılmamış qanunlarla necə iqtisadi irəliləyiş əldə etmək olardı!? İbişi qəbulundan azad edən Səid, rüşvət bəlasından necə qurtarmağın yolunu düşünərək, hər halda işləyəcəyi bütün məqamlarda rüşvətin yer tutmağına imkan verməyəcəyinə qərar vermiş oldu. Sənədsiz hər hansı, mal satışına imkan verməyən Səidi, köhnə bazara “təzə nırx” qoymaqda suçlandırdılar. Aradan bir müddət keçdikdən sonra, kadr şöbəsinin rəisi, zavodun kadr strukturunda edilmiş dəyişikliyə əsasən, Səidin üç aylıq məvacibi ödənilməklə ixtisara salınmış olduğunu bildirmiş oldu. Komersiya şöbəsini yenidən ayıraraq, təchizat və satış şöbələrinə bölən müdir, Səidi ixtisara salıb, ona

“Yeni il” sürprizini hazırlamış oldu. Kadrlar şöbəsinin mütəxəssisindən nə üçün ixtisara salındığını soruşduqda, bilmirəm işarəsini verərək iki çiyini yuxarı qaldırmış oldu. Vaxtilə müdirin qəbulunda olarkən, rəhbərin bildirdiyi irad və bu irada rəğmən dediyi “yollarımız ayrılacaq” ifadəsi öz təsdiqini ixtisarla tapmış olduğundan, Səidə görə müdirlə hər hansı bir dialoq mənasız olacaqdı. Birdə ki, yazılmamış qanunlar içərisində bişmiş olan İbişin dedikləri öz təsdiqini təəssüf ki tapmışdı. Bu Səidin vaxtilə, evtikmə kombinatında işləyərkən, heç nədən “qurbanlıq” olduğu haqsızlıqdan sonra, vətəndə ikinci haqsızlıq idi.

Evdəkiləri, o cümlədən həyat yoldaşını narahatlıqla yükləməmək üçün, işdən ixtisara düşməyini bildirməyən Səid, yeni iş axtarmağa çalışsa da, bütün qapıları döysə də iş tapa bilmədi ki, bilmədi. Belə uğursuz iş axtarırları zamanı keçmiş tələbə yoldaşı Yusiflə qarşılaşan Səid xoş-beşdən sonra, uzun müddət Rusiyada yaşadığını, təzəlikdə evini dəyişərək vətənə qayıtdığını, indi bir neçə ay olaraq işlədiyi müəssisədən ixtisar edildiyini dostuna danışmış oldu. Yusif çoxlarının vətəndən Rusiyaya və digər ölkələrə yaşamaq üçün getdiklərini bildirərək, Səidin nahaqdan Azərbaycana gəldiyini qeyd edib, nə üçün ixtisara düşməsinin səbəbini soruşdu. Əməl eləmədiyi “kənar qazanc”, “şapka” məsələsinə görə ixtisara düşməyini bildirib, sükuta getmiş oldu. Sükutu pozan Yusif, dərindən bir ah çəkərək, “rüşvətin” cəmiyyətimizdə böyük bir problemə çevrildiyini qeyd edib, təəssüflənmiş oldu. İndiki zamanda, “hədiyyəsiz”, “şapkasız” işləməyin çox çətin olduğunu bildirən Yusif qeyd etdi ki, vaxtilə məndə işsiz idim, iş üçün döymədiyim qapılar qalmamışdı. Axırı ələcsiz qalıb, beş-on qəpik yığaraq “hədiyyə” verməklə təmir-tikinti idarəsi yaratmış oldum. Allah yaxşı adamların, dostların canını sağ eləsin, işdən-zaddan verirlər, beş-on manat qazancımız olur, onu da işçilərin məvacibinə, ver-

gidən boynuma qoyulmuş “şapkanın” ödənilməsinə həsr edirəm. Allaha and olsun elə vaxt olur ki, ödəmələrdən sonra, ailəni dolandıрмаğa belə maddiyyat qalmır. Əlacım nədir?Yenə də, şükür, qapıları döyüb iş axtarmaqdansa, əziyyət də olsa belə firmanı işlətmək yaxşıdır. Öz sadəliyi ilə hələ tələbəlik illərindən seçilən Yusifin, düzgün-döğru danışığına inanmamaq qeyri mümkün idi. Köhnə tələbə yoldaşları, dərdləşdikdən sonra, birbirlərinə ünvan yerlərini verərək, sağollaşib ayrılmalı oldular.

Artıq bir neçə ay keçməsinə baxmayaraq, Səid hələ də iş tapa bilməmişdi. Sağ olmuş Yusifin xahişi ilə onun bəzi işlərinə köməklik edən Səid, müəyyən maddiyyat əldə edərək, ailədəki maddi durumu yaxşılaşdırmışdı. Ancaq bu maddiyyat çox deyildi və Səid evdəki maddi çətinlikləri hiss edirdi. Həyat yoldaşı Səadətin məvacibi sən deyən böyük deyildi. Bu məvacib də, uşaqlara kitab-dəftərə, məktəbdə tez-tez keçirilən “hədiyyəli mərasimlərə”xərclənirdi. Səadət müəllimə bu hədiyyəli mərasimlərin rüşvət olduğunu çox yaxşı bilirdi, ancaq etiraz səsinə çıxartmağı ağına belə gətirmirdi. Neçə dəfələrlə, Səadətə məsləhətlər verən Kəmalə müəllimə, “rüşvət oyunlarına”göz yummağı ondan xahiş edərək, işdən qovula biləcəyini, onu işə düzəldən Kəmalə müəlliməni xar edəcəyini bildirmişdi. Səadət isə ana əvəzi bibisinin məsləhətlərini sırğa edib, qulağına taxmışdı. Bir də ki, Kəmalə müəllimə Səadətə necə deyə bilərdi ki, elə onun işə düzəlməyi “hədiyyəsiz”keçməyibdir.

Bacardıqca dostu Səidə köməklik etmək istəyən Yusif artıq ailə dostuna çevrilmişdi. Həyat yoldaşı və uşaqları ilə Səidgilə qonaq gələr və Səidin ailəsinə bildirmədən yardım edərdi. Günlərin birində Yusifin həyat yoldaşı Gülnar xanım ilə Səadət uşaqlarla bərabər gəzintiyə çıxanda, təsadüfən qab-qacaq servizi satılan mağazaya girmiş oldular. Xrystal çay dəstini əlinə alıb, diqqətlə baxan Səadət yerinə qoysada, uzun müddət

nəzərlərini çay dəstindən çəkməyib, Gülnara bildirmədən heyf-silənmiş kimi oldu. Səadətın gizlin də olsa heyf-silənməsi, Gülnarın nəzərindən qaçmış olmadı. Rəna və Mənanın doğum günlərini qeyd edən Səid və Səadətgilə, uşaqların ad gününü təbrik etməyə qonaq gələn, Yusif və Gülnar xrustal çay servisini təqdim edəndə, Gülnarın həssaslığına vurulan Səadətın sevincindən gözləri yaşarmışdı. İki ailənin dostluğu o qədər möhkəm idi ki, Gülxar ana Gülnarı öz balası hesab edərək, ona mənim əziz qızım deyə müraciət edirdi. Bir dəfə beləcə qonaqlıq zamanı, kənar otağa çəkilib, söhbət edən dostlar iş barədə danışarkən, Səidin hələ də iş tapmamasını və bundan narahat olduğunu Yusifin bildirməsi, Səadətın qulağında səslənmiş oldu. Səidin işsiz olduğunu Səadətə bildirməməsi, onun göz yaşlarına səbəb olmuşdu. Səidin bacarığına, savadına hələ ailə quramışdan öncə bələd olan, Səadət göz yaşlarını axıtsa da, inana bilmirdi ki, Səid işsizdir. İndi Səidin işsiz olmasını, təsadüfən Yusifin dilindən eşitməsi onu bərk sarsıtmışdı. Bir azdan dostlara mətbəxdən çay gətirən Səadətın gözlərindəki qəmi görən Səid, özünü daxilən narahat hiss etmişdi. Əgər əziz dostu Yusif olmasaydı, Səid ayağa qalxar, sevimli həyat yoldaşını qucaraq bağrına basıb, əzizim niyə belə solğunsan, gözü qəmlisən, axı bu qara gözlərə qəmginlik yaraşmır, -deyə xitab edərdi. Səadətın qəmginliyi sanki, Səidə də sirayət etmişdi. Bu qəmginliyi Səidin işsizliyi ilə əlaqələndirən Yusif: -Yaman günün ömrü az olar, inşallah allahın köməyi ilə iş də tapılacaq, bütün işlər də qaydasına düşəcək, - deyərək təsəlliverici sözü ilə danışmalarına yekun vurub, Səidlə bərabər otaqdan çıxmış oldular. Yusifin axırıncı təsəlliverici sözlərini eşidən, Səadət hüzzünlü baxışları ilə onları yola salıb, mətbəxə keçərək, ailə qurandan bəri ilk dəfə olaraq mətbəxə çəkilib hönkür-hönkür göz yaşlarını tökmüş oldu. Səid və Yusif sükuta dalaraq bir qədər yol getdikdən son-

ra, başqa bir dostu ilə görüşəcəyini bəhanə edib, Yusiflə sağollaşan Səid, bir qədər aralıda yerləşən istirahət bağlarının birinə gəlib, oturmaqda əyləşərək dərin düşüncələrə dalmış oldu. Yoldaşı Səadətın qəmginliyi elə-belədən deyildi. Yəqin ki, Yusiflə söhbəti zamanı işsizliyə düçar olduğunu Səadətın qulağı çalmışdı. Özünü diqqətsizlikdə təqsirləndirən Səid, həməşə fikirlərini Səadətlə bölüşdürdüyü halda, indi işsizliyini ondan gizlətdiyi üçün, yoldaşının qəmginliyinə səbəb olmuşdu. Sonra xəyalında keçmişə qayıdan Səidin yadına düşmüşdü ki, tələbə dostu Yusif bacarıqlı, həssas bir insan olsa da, sən deyən yaxşı oxuyanlardan deyildi. Öz-özünə suallar verən Səid, -bəs necə olur ki, Yusif firma açıb işlədərək az-çox dolanır, mən isə bu barədə fikirləşməyib, aylarla iş axtarıram?! Hələ ki, gec deyil bəlkə bir firma açım, -deyə Səid cəsarətlənmiş oldu. Və elə bu an ildırım sürəti ilə beynini qarışdıran, "hədiyyəsiz" firma açmaq mümkün olmayacaq fikri məyusluğuna səbəb oldu. Kənardan baxanlar üçün "dəli" adlandırılacaq qədər haldan-hala düşən Səidin sifətinin, məyusluqdan sevincə dəyişiklik etməsi səbəbsiz olmadı. Rusiyada olarkən aldığı iyirmi qramlıq üzüyünü xatırlayıb, "hədiyyə" olaraq istifadəyə yararlı olacağını xatırladı. Bəli firma açmağın işıq yolu görünürdü. Üzüyünü satmaqla, "hədiyyələri" ödəmək və firmanı açmaq olardı. Elə bu fikirlərlə nə vaxt evə çatdığını duymayan Səidə, qapını təzəcə gözünün yaşını silmiş, ağlamaqdan gözləri qızarmış Səadət açmış oldu. Hüzünlü baxışlarını Səiddən gizlətməyə çalışsa da, Səidin gülərək onu qucaqlayıb, işsizliyini bildirmədiyinə görə üzr istəməsi, az-çox eynini açmış oldu. Bir stəkan çay xahiş edən Səid, yeni bir fikrə gəldiyini bildirib, düşüncələrini onunla bölüşmüş oldu. Səidin üzüyünü "rüşvət" vermək üçün satdığı qoyacağını eşidən, Səadət ona məxsus olan bütün qızıl və zinət əşyalarını

gətirərək, -əgər lazım olsa hamısını sat!-deməsi ilə nəticələndi. Sonra üzünü Səidə tutub:

- taki bir işin olsun, narahat olmayasan, özünü rahat hiss edəsən, ay Səid! Axı sən mənim, uşaqlarımın güvən yerisən! Sənin bacarığın, savadın başqalarından heç də zəif deyil! Mən ömrüm boyu sənə inanmışam və bu gün də sənə inanıram!

Bir baxışla sevimli həyat yoldaşına təşəkkürünü bildirən Səid belə qərara gəldi ki, bu barədə dostu Yusiflə məsləhətləşsə pis olmaz. Əbəs yerə ata- babalar deməyiblər ki, məsləhətli don daha gen olar. Hər iki cavan ər-arvad başa düşürdülər ki, rüşvət cəmiyyətin bir bəlasıdır və nəflərini hər şeydən üstün tutanlar, nəinki cəmiyyət üçün zərərli, həm də insanların boğazına bir boyunduruqdurlar.

Səhəri Yusiflə onun iş yerində görüşən Səid, gəlmiş olduğu qərarı ona açıqlamış oldu. Səidin hər bir müsbət qərarını alqışlayan Yusif, bacardığı qədər ona köməklik edəcəyini bildirib, firmanın açılması üçün tələb olunan “hədiyyədən” danışaraq, firma açmağın maddi çətinliyini dostu Səidə bildirdi. Səidin bu barədə düşünərək ona müraciət etdiyini bilən Yusif, vaxtilə firma açanda ona köməklik etmiş tanışı ilə əlaqə saxlayıb, dostu Səidə köməkçi olmağa xahiş etdi. Yusifin tanışı olan, Kərəm adlı şəxs Səidlə görüşüb, firmanın açılmasına yardımçı oldu. Bir ay müddətinə hazır olan təmir-tikinti firmasına “Ümid” adı verən Səid, xırda “hədiyyələr” ödəməklə möhürü və digər sənədləşmələri əldə edib, ya allah sən özün kömək ol!-ümidi ilə işə başlamalı oldu. Firma açdıqdan sonra, Yusifin köməkliklərinə baxmayaraq Səidin qarşılaşdığı haqsızlıqlar, ədalətsizliklər və rüşvətxorluq onda belə bir fikir yaratdı ki, nəfs cəlladlarının qılıncı o qədər kəsərlidir ki, bəndələrinə köməklik edən tanrının heç bunlara gücü çatmaz. Belə ki, Yusifin yardımı ilə xırda işlərə qol qoyan Səid, müxtəlif variantlara əl ataraq iş dövriyyəsini

genişləndirmək arzusu ilə, haqq-hesab açdığı bankda kredit götürmək üçün müraciət etmiş oldu. Kredit şöbəsinin əməkdaşı ilə söhbət edən Səid, kredit götürmək üçün, ən azından yeganə mülkiyyəti olan evini girov qoymalı idi. Bundan başqa, götürdüyü kreditin əlli faizini nağd şəkildə kredit verənə “hədiyyə” verməli və kreditin ümumi məbləğinin doqquz faizinin dəbbəsini ödəməlidir. Kredit şöbəsinin əməkdaşının “soyğunçu nağılı” Səidi dəhşətə gətirmişdi. Var-yox bir evini girov qoy, əlli faiz rüşvət ver, doqquz faiz dəbbə pulu ödə, üstəlik gözə görünməyən izafi xərcləri də yoluna qoy! Sonra da, iş bazarı olmayan bir vaxtda, iş tap, işçilərinin məvacibini vaxtında ödə, vergiləri vaxtında ver! Ən sonda da adını qoysunlar “biznesmen!” Dəhşətlişi o idi ki, dəbbə pulunu ödəyə bilməyib banka borclu qalasan, sonra da buyurub girov qoyduğun evini müsadirə etsinlər. İndi get, ailənlə çöldə yaşa cənab “biznesmen!” Hikəsinəndən özünü saxlaya bilməyən Səid, üzünü kredit şöbəsinin əməkdaşına tutub:

-niyə siz bəylər əlli faiz rüşvəti qanuna salmayıb, mənim əziyyət çəkərək qazandığım mənzili girova salıb özününküləşdirmək istəyirsiniz?! Bu qədər insafsızlıq olarmı? İşsizliyin tüğyan etdiyi bir vaxtda, biz iş adamları öz dolanışığımızı təmin etməklə bərabər, iş yeri açıb, digər insanların işləyərək ailəsini dolandırmasına çalışırıqsa, nə üçün bu cür soyğunçu şərtlər qoqursunuz!?

Haqlı sual qarşısında pörtmüş olan bank əməkdaşı bozarmış şəkildə Səidə, bizim bank şərtlərimiz xoşunuz gəlsədə-gəlməsədə belədir. Sizi zorla kredit götürməyə və bunun müqabilində mənzili girov qoymağa heç kim zorla məcbur etmir. Mən istəmirəm sizin kefinizə soğan doğruyum, ancaq onu demək istəyirəm ki, özünə güvənməyən insan kredit dalınca qaçmaz. Bank əməkdaşının axırançı cümləsi, Səidi sanki qəflət yuxusun-

dan ayılmış oldu. Doğurdan mən kimə güvənirəm ki!? Bank əməkdaşından ayrılıb, kənara çəkilərək xeyli düşünən Səid belə qərara gəldi ki, ya Yusif kimi xırda işlər tapıb, yalan-doğru gündəlik həyatımı yola verməliyəm, ya da ki, müvəqqəti olaraq firmanı bağlamalıyam. Vəssalam-şüt tamam! Kor-peşman dostu Yusifin yanına gəlib, kredit götürməyin soyğunçuluqdan başqa heç nə olmadığını bildirən Səid, heç olmasa xırda işlərlə firmanı işlətməyi qərara aldı. Səidin qərarını məsləhətli görən Yusif bildirdi ki, gücü çatdığı qədər köməkliklər edəcəkdir. Beləliklə xırda-para işlərlə fəaliyyətə başlayan Səid, vergi orqanlarına hesabat verərkən, o qədər haqsızlıqlar gördü ki, bunları saymaqla qurtarmaq olmazdı. Elə bil ki, bütün idarələr haqsızlıq üstündə qurulmuşdu. İlk hesabatını qəbul edən vergi nümayəndəsi, hesabata dərkənar qoyub səs-səmir çıxartmayan Səidə üzünü tutub bir eyham da vurdu;

-Yaxşı birinci dəfə hörmət edib imza ataraq işini yola verdik. De görüm, gələn hesabatda firmanın istisinə isinəcəyik, yoxsa tüstüsünə kor olacağıq?! Hesabat götürənin eyhamlı məsəlini yarıkönül qarşılayan Səid:

-vallah iş yox, haqsızlıqlar o qədərdir ki, heç özümüz firmanızın istisinə isinə bilmirik, tüstümüz də hardan olacaq ki, siz məmurların nəfsli gözlərini kor etmiş olsun!

Hələ bu harasıydı ki?! Saatlarla hesabat verənlərin növbədə dayanmaları, rüşvət almaq üçün əngəlliklər yaradıb hesabat verənləri get-gələ salmaları hesabat verənlərin səbirini daşıırırdı. Az-şox işləri olan hesabatçılardan aldıkları rüşvət hesabına nahar edib, qızıl dişlərini çöpləyən məmurların yağlı dil və dodqalarını marçıdadaraq, istehza ilə,biz səbirli xalqıq, dözmək lazımdır demələri, hesabatçılarda ancaq, ikrah hissi yaradırdı. Vergi əməkdaşlarının eyhamla dedikləri məsələyə rəğmən, səbrinə dözümlə göstərən Səid, hesabatları bir təhər yoluna qo-

yub, xahiş və minnət hesabına çox çətinliklə də olsa, "Ümid" firmasını ümitsiz olaraq müvəqqəti qapatmış oldu. Yol boyu Yusifin də belə əziyyətlər çəkdiyini düşünən Səid, başa düşdü ki, rüşvət verməyə alışımsız Yusifin dözümlü çox böyük olduğundan, başını aşağı salıb, haqsızlığın qurbanı olaraq işini davam etdirir. Səid isə haqsızlığa qarşı biganə qalmayan, rüşvət verməkdə əli olmayan, üzüyünü sataraq açdığı firmanın özü deməli, istisinə isinməyən və bunu özünə bağışlamayan bir şəxs idi.

Yay tətili olduğundan uşaqlar məktəbə getmir, Səadət isə hərdən bir məktəbə dəyməklə işini başa vurmuş olurdu. Səid isti vaxtları uşaqların çəkdiyi əziyyəti görüb, fikirləşirdi ki, bu erməni harsınları dədə-baba torpaqlarını işğal etməsəydilər, gedib doğma kəndlərində dincəlməmiş olardılar. Bu sarıdan da, Səidin qapısı bağlanmışdı. Rayon mərkəzində yaşayan Kəmalə müəllimə, yay tətildə Səidi ailəlikcə qonaq çağırmışdı. Səadətə imtahanları qurtaran kimi, ailə Kəmalə xanımın qonağı olacaqdı. Məktəbdən məzuniyyətə çıxan Səadət ailəlikcə dincəlmək üçün Kəmalə müəllimənin dəvəti ilə, doğulub böyüyü kəndə getmiş oldular. Ər-arvad əldə etdikləri maddiyyatla yaxşıca dincələ bilərdilər. Gülxar ana, artıq qocaldığını bəhanə edərək, yük olmamaq üçün, evdə qalmalı olmuşdu. Rəşid, tez-tez anasını yoluxduğundan, Səidin anası üçün elə bir narahatçılığı yox idi. Kəmalə xanımgildə uşaqların günü çox şən keçirdi. Artıq uşaqlar yarı rus, yarı Azərbaycan fikirlərini ifadə edə bilirdilər. Kəmalə xanımgildə, bir neçə gün qonaq qalan Səid həyat yoldaşı Səadəti dilə tutaraq, Bakıya qayıtmış oldu. İş tapmaq, tətildən sonra məktəbə gedəcək uşaqların pal-paltarını, onların kitab-dəftərlərini almaq üçün pul qazanmaq lazım gəlirdi. Qəzetlərdəki elanları, ələk-vələk edən Səid, nəhayət ki, yüz manat məvacibi olan özəl təmir-tikinti firmaların birində cüzi məvacib-

bə satış agentı işini tapıb, əlacsızlıqdan işə başlamalı oldu. Az-çox tapacağı işin, ümumi məbləğinin beş faizini bonus şəklində alacaqdı, deyən işləməyə razılıq vermişdi. Bütün şəhərdəki tikinti obyektlərini gəzib, onların sahiblərini razı salmaqla iş əldə etmək elə də asan deyildi. Əlinə dəmir əsa alan, ayaqqabılarının iplərini möhkəm bağlayan Səid, səhərdən axşama qədər obyektləri gəzib elə yorğun halda evə qayıdırdı ki, heç şam yeməyinə oturmada yuxuya getmiş olurdu. Səid bilirdi ki, yüz manat elə də böyük məvacib deyil və ailəsinin güzəranını ödəyə bilməz. Hər ay heç olmasa, bir iş tapsaydı, alacağı bonusla evin maddi vəziyyətini yaxşılaşdırma bilərdi. Elə bu ümidlə də, Səid dayanmadan obyektləri bir-bir gəzərək iş tapmağa çalışırdı. Bir qəpik də olsun firmadan köməklik almadan, nəqliyyatsız, artıq gəzməkdən şişmiş ayaqlarına zor edərək, firmaya kor-peşman qayıdanda, firmanın mühasibi Əlimərdan müəllimin təsəllisi ilə, işini başa vurdu. İş tapmaq doğurdan da müşgül məsələ idi. Demək olar ki, bütün tikinti obyektlərinin özlərinin təmir briqadası var idi. Əlimərdan müəllim, havayıdan demirdi ki, iki ayda bir iş tapsan, mən səni bəxti gətirən adam kimi qəbul edərdəm. Firmada bir neçə il çalışan, mühasib Əlimərdan “xala xətrə qalması” məsələsinə rəğmən danışmağı sevən adam deyildi. Nə etməliydi Səid!? Onu zorlanan işlədən yox idi. Etiraz olunacaq bir söz demiş olsaydı, xoşun gəlmir işləmə deyəcəkdilər. Rusiyadan gəldiyi müddət ərzində, vur-tut anasına bir xalat almışdı. Yoldaşı Səadətə də, uşaqları da istədiyi kimi sevindirə bilməmişdi. Ancaq, bu nəfsini güdən nadanlar onun üzüyünün satılmasına səbəb olmuşdular. Üzüyünü satıb, nadanlara verdiyi “hədiyyə” əvəzinə, anasına yüz ədəd xalat ala bilərdi.

Beləcə, mühasib Əlimərdan deməli bəxti gətirənlərdən olan Səid yüz manat mıvaciblə bərabər, əziyyətlər bahasına tapdığı işin bonus faizini alıb, az bir müddətdə yay tətilin-

dən qayıdacaq ailəsini sevindirəcəyinə şad oldu. Anasına hədiyyə alan Səid yoldaşı və uşaqları üçün də münasib paltarlar aldı. Kitab –dəftər və digər dərs ləvazimatlarını Səadətlə birgə alacağını müəyyənləşdirdi. Bir neçə gündən sonra gün vurmaqdan qaralaraq tanınmaz olan uşaqlarını və Səadətini qarşılayan Səid, yoldaşı ilə birlikdə dərs ləvazimatlarını almaq üçün mağazaya dəyib, qiymətlərin çox yüksək olduğunu görərək, tərəddüd etmiş oldular. Dərs ləvazimatları alınsaydı, evin büdcəsində çox az pul qalırdı ki, bununla bir ay dolanmaq çətinlik yaradacaqdı. Səidin kefsizliyini görən Səadət, Səidin etirazına baxmayaraq, yaxınlıqdakı lombarda sığalarını satıb, dərs ləvazimatlarını almaqla bərabər, digər yarana biləcək maddi çətinliklərin də tənzimlənməsinə səbəb oldu. Həməşə Səadətə hədiyyələr alan Səidin, çox gəzməkdən köhnəlmiş, ancaq köhnəliyi örtbasdır edərək rənglənmiş ayaqqabısını gözaltı nəzərdən keçirən Səadət, əziz ərinin qoluna girib ayaqqabı mağazalarının birinə apararaq, yaraşıqlı bir ayaqqabı almış oldu. Həyat yoldaşının ürəkdolusu etdiyi hərəkətdən duyğulanan Səid, başa düşdü ki, onun bu çətin vaxtında yeganə ürək sirdaşı olan Səadəti sevilə ailə qurmaqda bəxti çox gətiribdir və bunun üçün talehinə minnətdarlıq etmiş oldu.

Bu arada işlədiyi təmir-tikinti firmasında baş verən dəyişikliklər, Səidin həyatında bir dönüş yaratdı. Belə ki, firmanın təsisçiləri iki yerə bölünərək, həm təmir-tikinti, həm də mebel firmalarına bölündülər. Səidin əvvəllər satış sahəsindəki təcrübəsini nəzərə alan mebel firmasının rəhbərliyi Səidi mebel satışı sahəsinə cəlb etdilər. Səid üçün yenilik olan mebel satışı sahəsi çoxprofilli, yəni geniş çeşiddə satılan məhsul sahəsi olduğundan maraqlı idi. Həm ofis, həm də məişət mebellərini satışında bacarığını göstərən Səid, həm satışda irəliləyişə səbəb olmuşdu, həm də yaxşı məvacib qazanmışdı. Bir müddət işləyib baca-

rıqlı olduğunu göstərən Səidi, təchizat işinə də cəlb etməyi rəhbərlik nəzərə almışdı. Yüksək məvacibə imza atan Səid elə ilk qazancından yoldaşı Səadətə daha bahalı və ürəyincə olacaq brilyant qaşlı qızıl sırğa alıb, yoldaşının dar vaxtı ehtiyacdən satdığı sırğadan sonra, qəlbində yaranmış “qara xalı” həmişəlik silmiş oldu. Yeni iş yerində, işlər qaydasınca getdiyindən və Səid məvaciblə bərabər uğurlu satışdan əldə etdiyi bonusun qazancı ilə, çox yaxşı dolanır, ailəsini gəzintilərə apararaq şad və şən günlərini keçirirdi. Çox xoş günlər keçirən Səid, qarşılaşdığı qanunsuzluğa olan münasibəti ilə, yerini soyutmuş oldu. Belə ki, əvəllər fikir vermədiyi halda, indi kassadan məvacib alarkən, iki cədvələ imza atması ona çox təəccüblü gəlmişdi. Bir cədvəldə miniumum əmək haqqı göstərilir, cədvələ oxşamayan digər vərəqdə isə başqa bir məbləğ. Kassirə bunun nə üçün belə olduğunu soruşan Səidə, kassir qardaşın:

-bu sənlik deyildir, mühasibat işinə qarışmaq olmaz!Sən ki, imza atdığın məvacibin hamısını alırsan, əgər pulunu kəs-səm onda etiraz etmiş olarsan!

Doğurdan da məvacibini tam almışdı. Odur ki, susmağa məcbur olsa da, dalağı sancmışdı. Səid dostu Yusifin əvvəlki anlatmalarından bilirdi ki, bir çox idarələrdə ikili mühasibatlıqdan istifadə edirlər. İkili mühasibatlığa müraciət edən belə idarələr, vergidən yayınmaq məqsədini güdürdülər. İşçiyə isə, gələcək pensiya alışımda ciddi zərbələr dəymiş olurdu. Kassir qardaş bu məsələyə etiraz münasibətini bildirənlərə zarafatla deyirdi ki, əşi bu günkü yaxşı dolanışığını buraxıb, gələcəkdə qismət olub-olmayacaq pensiya ilə maraqlanmağın mənası varmı?! Kassir qardaşın belə bir “deyim tərz”i” məvacib alanların bəzilərində sakitlik yaratsa da, bəzilərində “sözarası” etiraza səbəb olurdu. Düzgünlüyü ilə seçilən Səid, işi ilə bağlı müxtəlif idarələrə müraciəti zamanı, qarşılaşdığı haqsızlıq, rüşvət oyunlarının

dan dəhşətə gəlirdi. Haqq səsini qaldırısaydı, ya “demaqoq” damğası alacaqdı, yada işsiz qalacaqdı. Əvvəlki, iş yerlərində, istər Evtikmə kombinatında, istərsə də zavodda çalışdığı zamanı gördüyü ədalətsizliklərə qarşı çıxması işsiz qalmasına və sonluqda ailənin yaşam tərzinin pisləşməsinə səbəb olmamışdı mı? Böyük qazanc dalınca qaçan idarə rəhbərlərinə maraqlı deyildi ki, ölkənin iqtisqdi qüdrətinin əsas sütunu olan vergi qanunlarına əməl etsinlər. Əksər hallarda bu qanunsuzluqların əsas səbəbkarları elə öz işinə düzgün yanaşmayan, qanunlara əməl etməyən, işinə məsuliyyətsiz yanaşan, varlanmaq həvəsi ilə “rüşvətə” uymuş olan vergi əməkdaşları olurdular. Bütün bu qanunsuzluqlardan ən çox əziyyət çəkən isə, düzgün işini qurmaq istəyən iş adamları və onların hesabat verən mühasibləri idi. Səidin işlədiyi mebel firmasının Baş mühasibi İxtiyar kişi də belələrindən biri idi. Hər rüblükdə hesabat zamanı vergi idarəsinə bir neçə dəfə təpik döyən İxtiyar kişi, heç nədən əsəbləşdiyini dilə gətirir, hesabatını düzgün olduğunu sübut etsə də, gəllərdən zinhara gəldiyini demiş olurdu. İxtiyar kişinin savadlı, işini bilən adam olduğunu hamı təsdiq edirdi, ancaq İxtiyar kişinin “bəzi məqamları” deməməsi, onun tez-tez işlətdiyi “balıq başından iylənər” məsəli ilə sona çatmış olurdu. Səidin işinə ciddi yanaşması, qanunları pozmaq istəməməsi İxtiyar kişini onunla dostluq etməyə məcbur etmişdi. Hər dəfə söhbət zamanı ədalətsizliklərdən şikayətlənən İxtiyar kişini, təmkinli olmağa dəvət edən Səid bildirirdi ki, haqsızlıq hər bir cəmiyyətin böyük bəlasıdır və buna qarşı tək sənin, mənim yox bütün cəmiyyət üzvlərinin mübarizəsi yetərli ola bilərdi, bu da ki, mümkün deyil! İnsanlar həyata, cəmiyyətə qarşı münasibətdə müxtəlif baxışlara malik olduğundan, qanunlara da münasibətdə müxtəlif baxışlar göstərirlər. Qanunlara münasibətdə elə bir qanun ideologiyası işlənilməlidir ki, insanlar eyni baxışların daşı-

yıcısı olsunlar. Əsrlər boyu buna çalışıblar ancaq, heç bir müs-bət nəticə əldə etməyiblər. Bu haqsızlıqdan əziyyət çəkən ata-babalar elə bunun nəticəsi olaraq, yaşadığımız bu cəmiyyətin dünyasını, haqsızlıq dünyası, əbədi axirət dünyasını isə haqq dünyası adlandırmışlar. İxtiyar kişi hələ cavan olan ancaq, yaşlı müdriklər kimi fikirlər yürüdən Səidlə razılaşardı və sonra deyirdi ki, oğlum səni dinlədikcə hiss edirəm ki, qırx yaşın olsa da, altmış yaşlı xəzan görmüş və müdrikləşmiş insan həyatını keçirmisən. Ancaq bircə şeyi başa düşə bilmirəm. Gül kimi Rusiyanı tərgidib, bura nəyə gəlmisən? İxtiyar kişinin verdiyi suala rəğmən, gözünü Səidə zilləyib cavab gözləməsi, çox çəkməzdi. Doğma vətən, ana torpaq, uşaqlarının milli ruhda tərbiyəsi onun üçün önəmli olduğundan, o ailəsi ilə bərabər vətənə qayıtdığını söyləmiş olurdu. Səidin bu fikirlərinə şərək olan İxtiyar kişi, yenə də öz fikrində qalaraq, Rusiyada az-çox düzgünlüyün buraya nisbətən yaxşı olduğunu bildirməsi idi. Sözüən davam edən İxtiyar kişi əsgərlik xidmətini Rusiyada apardığını, düzgünlüyü gözü ilə gördüyünü vurğulayırdı. Yeməxanaların birində, nahar edib ödəmə edərkən, qalıq qəpiyə əhəmiyyət vermədiyimə görə tənqid olunub, qalıq qəpiklərin qaytarılmasını hələ də yadımdan çıxarmamışam. Mən bu millətin düzgünlüyünü həməşə görmüşəm. Ancaq, sən indi gəl kassir qardaş Hikməti götür. Keçən həftə məvacibimi alarkən, dörd yüz on manata imza atdığım halda, əclaf mənə dörd yüz manat təqdim elədi. Deyirəm ay bala, mən dörd yüz on manata imza atdım axı!?

Gülə-gülə nə desə yaxşıdır?

İxtiyar dayı incimə məndən, sən köhnə kommunistəsən, beş-on manatın “hikmətini” bilməzsən!

Mən çox yaxşı başa düşürəm , əclaf gədə nə demək istəyir. Əlacım kəsilir, deyirəm sənə Hikmət adını qoyanı gorbagor ol-

sun. Yenə abırsız-abırsız üzümə hırıldayaraq, deyir ki, əziyyət çəkmə İxtiyar dayı, mənə Hikmət adını qoyan sapsağlamdır, gora da ehtiyacı yoxdur. İxtiyar kişinin giley-güzarı əlbəttə ki, rəhbərliyin ürəyincə deyildi ancaq, onun savadı, mühasib işlərini düzgün aparması rəhbərliyin əl-qolunu bağlayırdı. Düzdür İxtiya kişinin söylədiyinə görə mühasibatlığın “lazımı” işlərini İman düzüb-qoşur, hesabat zamanı yaranmış “bəzi məsələləri” həll edirdi. İxtiyar kişinin özünün dediyi kimi işini ancaq, imza atmaqla, İmanın “imansızlıqlarını” qaydaya salmaqla və hesabata getməklə başa vurmuş olurdu.

Səid bir çox işlərdə İxtiyar kişinin məsləhətlərinə əməl edirdi. Ağına gətirmədiyi, başa düşmədiyi işlərdə ona müraciət edərək, qanunsuzludan qaça bilirdi. Bir dəfə firma üçün təcili xammal almağa gedən və bilmədiyindən mühasibatlıqdan nağd pul götürməyən Səid, köçürmə yolu ilə on ədəd laminat almaq istəsə də, mümkün olmamışdı. Listlərin satışı ilə məşğul olan satıcı, köçürmə yolu ilə list almağın sərfiyyatsızlığını ona izah edərək bildirmişdi ki, köçürmədə on səkgiz faiz vergi ödəmə olduğundan, malın dəyəri qalxmış olacaq, odur ki, nağd ödənişlə mal almaq daha sərfəlidir. İkinci bir tərəfdən köçürməyinən malı satmaq bizə sərf etmədiyindən, nağdı satırıq. Səid başa düşürdü ki, satıcı firmasının vergidən yayındığını demək istəmir. Odur ki, dərinliyə getmək istəsə də, satıcı müdiriyyətin qoyduğu şərtlə işlədiyini bildirərək, Səidin şübhələrindən yayınmış oldu. Əliboş geri qayıdan Səidi “artıq” danışdığına görə məzəmmət edən İman, məsələni özü həll etmişdi. Səidin təlaşlandığını görən İxtiyar kişi məsələdən agah olub, başını bulayaraq Səidi başa saldı ki, on səkgiz faiz vergidən yayınmaq oyana dursun, heç soruşmadın ki, köçürmə yolu ilə mal satmaq niyə sizə sərf etmir?-deyə gözlərini əsəbindən özünü itirən Səidə zillədi. Soruşdum, ancaq nədənsə rəhbərliyini əsas gətirə-

rək, sualdan yayınmağa çalışdı. Bax oğlum, mən əvvəllər mebel listlərinin satışını aparan firmada mühasib işləmişəm. Məsələ burasındadır ki, əksər hallarda satışa gətirilən laminasiya olunmuş listlər, sadə DSP adı ilə gətirilir. Sual ver , niyə? Ona görə ki, laminasiya olunmuş DSP, yəni laminat, laminasiya olunmamış adı DSP-dən xeyli bahadır. Gömrük vergisini az ödəmək üçün, belə oyunlara gedirlər. Aydınır ki, bunlara şərait yaradan gömrük əməkdaşı rüşvətlə cibini doldurur, mebel listini alan firma isə, cüzi gömrük vergisi ödəyərək, gömrük vergsinidən qazanır. Kim itirir? Əlbəttə ki, dövlət! Ona görə də, qanuni yolla sənə vermədikləri xammalı, İman kimi vələdüznə “imansızlar” yazılmamış qanunlarla həll edirlər. Bəs mən bədbəxt, vergiyə hesabat verəndə, soruşurlar ki, bu laminasiya olunmuş xammalı haradan almısınız? Qalıram tutula-tutula! Bir neçə dəfə get-gəldən sonra İman vergiyə gedib məsələni öz bildiyi kimi həll edir. Səid özünü saxlaya bilməyib, yaqın rüşvətlə həll edir, eləmi? Nə bilim ay oğlum, İman yanımda rüşvət vermir ki, deyim rüşvət verib. Yəqin ki, nə isə bir “yaxşı” hərəkət edir ki, məsələni yoluna qoya bilir. Xeyli sükutdan sonra, “qara nağıllara” qulaq asırmış kimi, özünü ələ alan Səid, nəhayət diləndi ki, anladım İxtiyar dayı, anladım! Ancaq bir məsələ mənə qaranlıq qaldı. Sizdən mebel listlərinin haradan alınmasını soruşan vergi əməkdaşı, məgər bilmir ki, necə alınır, haradan alınır? Ay rəhmətliyin oğlu, niyə bilmir, çox qəşəng bilir. Sadəcə ayağı sözünə baxmayan toyuqlar kimi, eşləyir ki, daha çox dən yemiş olsun. İxtiyar kişidən ayrılaraq otağına gələn Səid onu düşündürən xeyallara dalmış oldu. Çox qərribə bir vəziyyət yaranırdı. Xammalın alışından tutmuş satışına qədər olan qeyri qanuni proseslər, sanki zəncirvari halqa ilə bir-birini bağlayırdı. Ölkənin bu çətin vaxtında, bu qədər vergidən yayınmalar, ciblərə axan rüşvətlər iqtisadiyyatı iflic halına salmazdımı?! Bir tə-

rəfdən bir tikə çörək üçün çöllərə düşən, ac-yalavac daxmalar-da antisanitar vəziyyətdə yaşayanlar, digər tərəfdə müxtəlif yollarla varlanıb özlərinə mülklər tikən milyonçular peyda olunmağa başlamışdı. Müxtəlif informasiya vasitələrini izləməklə bilmək olurdu ki, qeyri qanuni yolla imtiyaz əldə edənlər, hökumət orqanları tərəfindən ifşa olunaraq, məsuliyyətə cəlb olunurlar. Ancaq,bütün bu ifşa olunanlar, dəryada bir damcı idi. Çünki, cəmiyyətin yazılmamış qanunlarını icad edən nadanlar, hələ fəaliyyətlərini davam etdirirdilər. Öz nəfsini müstəqil dövlətdən, azad və xoşbəxt cəmiyyətdən yüksəkdə tutan bu insanların beynində, ürəyində, vicdanında yurd salmış “nəfs virusu”nu məhv etmək üçün, hələ çox mübarizələr aparıb, beyinlərdə inqilab etmək lazım gəlirdi. Xalqın, millətin qədərini bilməyib, ləl-cavahirat eşqi ilə yaşayan bu nadanları, hələ əsrin əvvəlində kəşf edən böyük şairimiz M. Ə. Sabir öz şeirin-də belə xarakteriza etmişdi:

*Millət necə tarac olur-olsun nə işim var,
Düşmənlərə möhtac olur-olsun nə işim var.*

Bu misraları ilə, bütün dövrlərin şairi olan M. Ə. Sabir çox böyük uzaqgörənliklə, indiki nadanları da tənqid atəsinə tuta bilmişdi. Bütün bunları dərk edən Səid çalışırdı ki, bu cür yaşam tərzindən uzaq olsun, İxtiyar kişi deməli, indi ailəsini qoruyan, yaşıdan elə əsil kişidir, əsil insandır!

Səidin beynini, qəlbini sakitləşdirən isə ailəsi idi. Uşaqları Rəna və Məna məktəblərini davam etdirir, Səadət isə müəlimlik edərək axşamlar sevimli həyat yoldaşı ilə birgə əziz uşaqlarına elmi və insani tərbiyə aşılayırdılar. Həyat-bacası düşmənlərə qalmış Gülxar ana Səid və Səadət mehribançılığın-dan fərəhlənir, nəvələrinin sağlam və tərbiyəli böyümələrindən

qürurlanaraq bu günkü gününə şükürlər edirdi. Səidin qardaşı Rəşid, bu böyük Bakının iy verən yataqxanasına əlvida deyərək, dağlı-daşlı, meşəli-çaylı, sərin bulaqlı rayon kəndlərinin birində, xudmani bir ev düzəldərək, toyuq-cücə, mal-qara saxlayıb nəinki ailəsini saxlayır, üstəlik pendirindən, qatığından, yumurtasından tutmuş südüənə qədər Səidgilə pay göndərmiş olurdu. Yay tətildə Səidi ailəsi ilə birlikdə qonaq gəlməyə dəvət edirdi. Gülxar ana kənd yaşayışı üçün həvəsli olsa da, hələ canı sulu olduğunu deyib, Rəna və Mənanın qulluğunda durmağı özünə məsləhət bilirdi. Böyük şəhərdir, ata-ana işdə olur, uşaqların qeydinə qalmaq, nəzarətdə saxlamaq çox vacibdir, - deyə düşünərdi Gülxar ana.

Səidin fəaliyyət göstərdiyi mebel firması da, əhatə dairəsinə genişləndirərək regional şöbələr açib yeni sahələr yaratmışdılar. Bu genişlənmə əsasən, satış sahəsini əhatə etmiş olurdu. Səidin də səlahiyyəti genişlənmiş və məvəcibi də xeyli artmışdı. Regional satış sahələrinin əlaqələndiricisi olan Səid, yerli təşkilatlarla əlaqə quraraq satışın daha çox vüsət almasına səbəb olmuşdu. Müdirriyyət tərəfindən büdcə təşkilatları ilə sıx əlaqə saxlayıb, işləməyi vacib sayması Səidin ürəyincə olmuşdu. Səidə görə büdcə təşkilatları mebellərini alaraq baş ağrısı olmadan köçürmələrini edirdilər. Ancaq, fərdi şəxslərlə işləmək çətinlik yaradırdı. Bəziləri maddi çətinliyi əsas gətirərək ucuzluğa gedir, digərləri müxtəlif səbəb və bəhanələr gətirərək ödənişdən qaçırdılar ki, bu da mebel satışında əngəllər yaradaraq, baş ağrısına çevrilirdi. Mebel sifarişi və satışı zamanı baş vermiş müxtəlif başadüşülməz hadisələr, ya sosial vəziyyətin ağırlığından, yada məsuliyyətsizlikdən irəli gəlirdi. Mebel sifarişi edib, cüzi beh verərək sonradan mebelləri, maddi vəziyyətin çətinliyindən qəbul etməyən ər-arvad münaqişəsi, yaxud dolab alaraq, sonunda bəyənməyib mebel firmasını keyfiyyətsizlikdə təqsirləndirən sifa-

rişçinin məsuliyyətsiz, mənəviyyata sığmayan hərəkətləri və digər müxtəlif hadisələr bu qəbildən idi. Səid, bu cür xoşagəlməz hadisələrdən qaçardı. Daha çox ziyalı, intellektual səviyyəsi yüksək olan sifarişçilərlə işləməyi üstün tuturdu. Fərdi sifarişçilərin içərisində ziyalılar yox deyildi, ancaq olduqca azlıq təşkil edirdilər. Müxtəlif nazirliklər, elm və mədəniyyət, sənaye sahələri ilə işləmək daha xoş ovqat yaradırdı. Bu büdcə təşkilatlarının nümayəndələri ilə görüşlər apararkən, müqavilələr bağlayarkən Səid qəlbən yüksəlirdi. Müxtəlif büdcə təşkilatları ilə mebel sifarişində razılığa gələn Səid səlahiyyətli olmadığından, müqavilə bağlanmasında iştirak etmirdi. Rəhbərliyin sərəncamı ilə, müqavilələrin bağlanmasında İmanın şəxsən iştirak etməsi nəzərə alınırdı. Bəzi müqavilələr Baş mühasib İxtiyar kişi tərəfindən” müəmmalı” müqavilələr adlandırılısada, Səid ona verilmiş səlahiyyətləri çərçivəsində fəaliyyətini göstərərək, mebel satışının inkişafına töhfəsini vermiş olurdu. Axır zamanlar firmanın baş icraçısına çevrilmiş olan İman, Səidə bəzi məsələlərdə üstünlük verib, ona imtiyaz vermiş olurdu. Belə ki, bəzi büdcə təşkilatları ilə heç bir müqavilə bağlamadan onlara mebellər verilməsi və həmin mebel alan təşkilatlar tərəfindən nağd ödənişin ödənilməsi və bu nağd ödənişin bağlı paketdə Səid tərəfindən alınaraq, İmana təhvil verilməsi belə bir imtiyazdan sayılırdı. Nağd pulları alıb, özünü çirkəbdən uzaq tutan İman, demək olar ki, digər məsələlərdə də onu müdiriyyət qarşısında tərifləyərək istifadə edirdi. Axır vaxtlar İmanın pul paketlərini Səiddən alaraq, pulları saymadan seyfə qoyması onun dalağını sancmışdı. Hər dəfə pulu verdikcə, özünü harahat hiss edir, İxtiyar kişinin dediyi kimi “imansız” olan İmanın ona böhtan ata biləcəyindən ehtiyatlanırdı. Səidin İman tərəfindən ağızdolusu təriflənməsi, İxtiyar kişidə şübhələr yaratmışdı. Axır vaxtlar mühasibatlığa baş vurmayan, onunla hal-əhval tutub qayda-qanundan danışmayan Səidin İmanla nə əlaqəsi ola bilərdi?! Birdən

bu saf insanı çirkaba bulamış olar, İman!?Odur ki, İxtiyar kişi təklidə Səidi giratına salıb, onunla bu barədə danışmağı qarşısına məqsəd qoymuşdu. Günlərin birində əlində bağlı paket olan Səidi qəflətən qarşılayan İxtiyar kişi, İmanın kassada olmadığını bildiyindən Səidlə salamlaşaraq əlindəki paketlə maraqlanmış oldu. Heç deyə, suçlanmış adamlar kimi kəkələyərək, bağlamanı İmana verəcəyini bildirdi. Paketdəki puldumu?

-deyə İxtiyar kişi Səiddən soruşdu.

Bəli, -deyə Səid dilləndi.

Mebel satışından alınan pullardı?!Əlindəki paketi İxtiyar kişidə şübhə olmasın deyə göstərərək, paket əlindən sürüşüb yerə düşdü və içindəki pullar yerə səpələndi. Yerə tökülmüş pulları görə, İxtiyar kişi, üzünü Səidə tutub:

-sən bilirsənmi əlində gətirdiyin bu pullar “çirkli pullardır?!”Belə işlərdən uzaq ol ay oğlum, qoy elə çirkabla oynayan İmanın özü, pulları alsın və dar ayaqda da özü də cavab versin!

Nə çirkli pullar, İxtiyar dayı?

Mən heç nə başa düşmədim, -deyib yerə səpələnmiş pulları yığmaq istəyərkən, qəflətən peyda olan İman yerə səpələnmiş pulları və qapqara qaralmış halda yerdəki pulları yığan Səidi, digər tərəfdə dayanaraq pulları seyr edən İxtiyar kişini görüb, tərs-tərs onu süzərək;

-hə İxtiyar kişi yenə nə olub bizim bu Səidi tilsimləmişən, qapqara rəng alıb?

!İxtiyar kişidən heç bir cavab almayan İman üzünü Səidə tutub;

-pulları yığan kimi, kassaya gələrsən!-deyə tələb etdi. Səpələnmiş pulları döşəmədən yığaraq, sayıb İmana təhvil verən Səid, sanki İxtiyar kişinin dediyi kimi çirkli pullardan yox, uzunmüddətli həbsdən canını qurtarmış kimi hiss edib, İmandan xahiş etdi ki, bir daha onu nağd pullar gətirməyə vadar et-

məsin. Baş mühasib İxtiyar kişidən Səidin dərs aldığını duyan İman:

-baş üstə, ay Səid!-deyib heç nə olmamış kimi kinayəli halda gülümsündü. İxtiyar kişinin iş otağında olduğunu zənn edən İman;

-burada elə bir ciddi fəlakət yoxdur ki, belə özünü pis hiss edirsən. Yaxşı sən get işində ol, mən bu barədə düşünərəm!Hələ Səid kassadan uzaqlaşmamış, İmanın:

-bu qoca kaftar dinc oturmur ki, oturmur!Burnunu hər yerə soxur! Bir ayağı burda, bir ayağı gorda. Adama deyərlər, sən burnunu niyə başqalarının işinə soxursan?!

Bu hadisədən sonra, İman Səidi “paket” məsələsinə cəlb etmirdi. İman özü bu məsələni necə həll edirdisə, bunu ancaq özü bilirdi. Bir müddətdən sonra rəhbərliyin əmri ilə, heç bir səbəb göstərilmədən İxtiyar kişi, tutduğu vəzifəsindən azad edilmiş oldu. İxtiyar kişinin işdən azad edilməsi, Səidə çox pis təsir etmişdi. İş yerində rəhbərliyin, o cümlədən İmanın Səidə göstərdikləri soyuq münasibət, onda belə bir fikir yaratmışdı ki, özü də nə vaxtsa işdən azad oluna bilər. Aradan bir həftə keçməmiş, İxtiyar kişinin yerinə yeni baş mühasib təyin olundu. Əlli beş yaşlarında olan yeni baş mühasib deyilənə görə, vergidə çalışıb. Hansı səbəbdənsə bir müddət işsiz qalıb.İlk baxışda çox təmkinli, ədəbli, öz yerini bilən bir şəxs idi. Yeni baş mühasibin də əsas vəzifəsi, vergiyə hesabat verməkdən ibarət olurdu. İman isə, firmanın bütün işlərini icra edən, hətta rəhbərliyin sərəncamı ilə, öz imzası ilə müqavilə bağlamağa imtiyazlı olan şəxs hesab olunurdu. İman Səidin xətrinə dəyəcək, heç bir hərəkətlər etmir və əvvəlki tək onu nağd pul gətirməyə göndərmir, yeri gələndə az da olsa onun işini bəyəndiyini müdiriyyətə bildirirdi. İman çox yaxşı bilirdi ki, Səid ağzıbütöv, işində bacarıqlı, ağıllı mülahizələri ilə mebel alıcılarını müəssisəyə cəlb edən,

ən əsası işinə sadıq olanın biridir. Səidin bu keyfiyyətləri yeni Baş mühasib Fikrəti də özünə cəlb etmişdi. Hərdənbir onunla salamlaşib, dilucu söhbət edən Fikrət müəllim, onun səmimiyyətinə inanmışdı. İxtiyar kişinin işdən azad olunmasından sonra, başını aşağı salıb, qanuna riayət etməklə işini başa vuran Səid, başa düşürdü ki, onu işdə saxlayan və azad olunmaqdan qoruyan iş bacarığı və bacarığın firmaya gətirdiyi sərmayələrdir. Firmanın xeyrinə çalışmadığı, danışq və hərəkətləri ilə rəhbərliyə “ziyan” gətirəcəyi halda, azad olunacağına şübhə etmirdi. Hələ ki, başa düşdüyü qədər qanunsuzluğa yol vermədiyinə görə sakitcə işləyir və ailəsini maddi cəhətdən tam təmin edərək yaşayırdı.

Bir müddət işləyən baş mühasib Fikrət müəllim, təbəçiliyində olan İmanın özünü sərbəst aparmasına, icazəsiz olaraq işə gec gəlib tez getməsinə, firmada müdirdən başqa heç kimlə hesablaşmamasına, hətta firmanın möhürünü belə cibində gəzdirməsinə etiraz edib, onu təbəçiliyə çağırırsa da, istədiyinə nail ola bilməmişdi. Vergidə işləyərkən öz düzgün işi ilə tanınan, hesabatları qəbul edərkən yüz hiylədən çıxan mühasibləri doğru yola çəkən Fikrət müəllim, işlədiyi şöbənin rəsi tərəfindən “xoşluqla” işindən azad olunmuşdu. İmanın oynadığı rolu Fikrət müəllim çox gözəl başa düşürdü. Ancaq nə etməliydi ki, müdiriyyət tərəfindən himayə olunan İmana yaşıllıq verildiyi halda, ona mühasibatlığı qaydaya salmaq və vergiyə hesabat vermək kimi sarı ışıqda olmaq imtiyazı verilmişdi ki, bu da onu yaşıllıq “rəvac” vermək rolunda saxlayırdı. Bütün bunlar son anda, onun üçün, arxadan vurulan ağır zərbə ilə nəticələnə bilərdi. Fikrət müəllim qərara gəlmişdi ki, müdiriyyətlə bu barədə danışib, işin xeyrinə nə isə etmiş olsun.

Günlərin birində hay düşdü ki, bankdan çıxan İman Vergi orqanları müffətişliyi tərəfindən saxlanılmış, həməşə əlində

gəzdirdiyi çantasına baxış keçirilərkən, xeyli pulla bərabər, bir neçə möhür, doldurulmamış, ancaq möhürləri vurulmuş, imzalanmış müqavilə və haqq-hesab sənədləri müəyyən edilərək götürülmüş, İman isə elə yerindəcə həbs edilmişdi. Firmanın rəhbərliyində aləm bir-birinə qarışmışdı. Gələn vergi əməkdaşları müdiriyyətin və mühasibatlığın nümayəndələri ilə danışıqlar aparıb, təhcizat və satış şöbəsindəki müqavilə sənədlərini təftiş etmək üçün özləri ilə götürərək, müdiriyyətin və mühasibatlığın otaqlarını bağlayıb, möhürləmiş oldular. Səidin qanı bərk qaralmış və dilxor olmuşdu. Yadına İmana təhvil verdiyi “paket pulları” düşdüyündən, məsuliyyətsizliyinə görə özünü məzəmmət edir və daxilən sakitləşə bilmirdi. Sanki iynə üstündə oturduğunu hiss edirdi. Foyeyə çıxıb var –gəl edərək özünə toxtaqlıq verən Səid, Baş mühasibin otağına gedib onunla danışmaq arzusunda olsa da, son anda bu arzudan yan keçməyi düşündü. Fikirləşdi ki, ona dəyib-dolaşan olmadığı halda, niyə özünü şübhələrlə incidir. İş vaxtına az qalmışdı. Baş mühasib Fikrət heç nə olmamış kimi, satışa gəlib dalğın olan Səidlə sağollaşaraq, tələsdiyini bildirib tezəcə getmiş oldu. Düşüncələr içində vurnuxan Səid də qapısını bağlayıb evə getməyi qərarlaşırdı. Bayıra çıxandan sonra özünün ruh düşgünlüyünü və halsızlığını hiss edən Səid, bir az düşüncələrdən xilas olmaq üçün yaxınlıqdakı bağda dincini almaq istədi. Həməşə yolu keçərkən, özünü başıpozuq sürücülərdən qoruyan Səid, işıqforu olmayan piyada üçün nəzərdə tutularaq işarələnmiş yolla gedərkən, qəflətən əyləcini basıb sürüşən maşının qabaq buferinin ona cüzi toxunması və kiminsə;

-heyvan oğlu, heyvan! Elə bil ayaq üstə yatıb, yola da baxmır!-deməsi onu düşüncələrdən ayırmış oldu. Gül ağzını bayıra qoyan qırmızıyanaq keçəlin biri maşından düşməyərək, Səidə

qəzəbli baxışlarını tuşlamışdı. Heç bir yol hərəkəti qaydalarını pozmayan Səid;

-dediyin söyüş özünə aid olsun, görmürsən ki, yol mənimdir və sən maşını saxlayıb mənim təhlükəsiz yolu keçməyimə şərait yaratmadığın halda, hələ bir bozarırsan da?! Qırmızı-sifət keçəl kişi:

- yol bunundu, yox bir gəl maşının altına gir, allahına şükür et ki, vaxtında əyləci basdım, yoxsa o biri dünyaya namizəd idin!

Səid düşündü ki, yol hərəkəti qaydalarını bilməyən, yaxud məsuliyyətsiz olan bu cür, başıpozğun sürücülərlə mübahisə etməyə dəyməz. Yolunu davam edib bağa gedərək oturmaqların birində oturub, dərindən bir ah çəkmiş oldu. Yaşamış olduğu Rusiyada, belə hallara rast gəlməmişdi. Sürücülər belə hallarda maşını saxlayıb yol verir, hətta xəyala dalanı belə işıqlarını yandırmaqla işarə edərək, yolunu davam etdirməyə məcbur edirdilər. Bizdə isə yol sənin olduğu halda, gözlə ki, sürücülərin vicdanı nə vaxt insafa gələcək. Sürücünü haqlı olaraq suçlandıran Səid, piyadaların da əksər vaxtı yol hərəkət qaydalarını pozduğunu yada salmış oldu. Səid, yol mədəniyyətinə hələ yiyələnmə bilməyən piyada və sürücüləri qınayıb fikirlərə daldı. Elə bu fikirlərlə, vurnuxan Səidi;

-salam oğlum, necəsən?-deyən tanış səs özünə cəlb etmiş oldu. Başını qaldırıb keçmiş baş mühasib İxtiyar kişini görən Səid, onu çoxdan axtarımış kimi tez qucaqlayıb, sağ olasan İxtiyar dayı, -demiş oldu.

Niyə belə bikef gözümə dəyirsən, elə bir ciddi nəyisə olub, yoxsa yox!?

-Eh, İxtiyar dayı olub, özü də çox bərk olub!

- Hə bir danış görüm nə olub axı?!

İxtiyar dayı, kassir İmanı tutublar, otaqları da möhürləyiblər!

-Ay bala, İman yox e, imansız de! Əclaf, özü –özünü tutdurub, nəfsinə olan hərislik gözlərini bağlayıb, tutulub. Adam balasıydı məgər, başa salaydın ki, belə işlərlə məşğul olmaq cinayətdir. Firmanı əlinə alıb istədiyini edirdi. Adama səlahiyyət veriləndə, qudurarmı?Pula olan hərislik gözünü elə qızdırmışdı ki, heç ayağının altına belə baxmağı yadırgamışdı.

-Yaxşı, İman tutulub, bundan sənə nə?

-Ay, İxtiyar dayı, məni İman yox e, öz əməlim təlaşlandırır. Yadındadı, yerə tökülən paketdəki pullar?!

-Əlbəttə yadımdadı.

-Bax, məsuliyyətsizliyim məni narahat edir, bir də ki, imansız İman məni heç nədən “baqaja” qoysa nə edəcəm?

-Ay oğlum, sən nə danışırısan? Baqaj-maqaj nədir, bu qəddər yanlış danışırısan! Sənin gördüyün “paket”pul məsələsi əlində tutulsaydı belə səni günahlı bilməzdilər, çünki sən baş verənlərdən hali deyildin. Sadəcə, acığına gəlməsin imansızın pul daşyanı idin, vəssalam-şüttamam!

-Ay ixtiyar dayı, ürəyimi sakitləşdirdin, ancaq mənə qaranlıq olan digər məsələlərin məğzini açmadın. Məsələn, paketdəki pullar nə pullar idi, niyə İman pulları özü almadan, məni bu dediyin “çirkli pullara” cəlb etmişdi. Nədir bu çirkli pullar ki, bu günə kimi anlaya bilmirəm?

-Yaxşı, hələ nəvəmin bağçadan çıxmasına bir saat var, bir az səninlə həmsöhbət olub, bəzi məsələlərdən hali edə bilərəm. Bax oğlum “çirkli pulların” yaradılmasına səbəb bir neçə qanunauyğunsuzluqdur. Heç bir istehsalla məşğul olmayıb, vasitəçilik yolu ilə malları ucuz alıb, şişirdilmiş qiymətlərlə alıcıya satan zaman, yaranmış qanun pozuntuları çirkli pulların yaradıcısıdır. Elə vasitəçi firmalar var ki, onları bir neçə ayılığa, bəlkə də

bir neçə günlüyə yaradib “çirkli pulları” sildikdən sonra tez də bağlayırlar. Böyük məbləğdə bank əməliyyatı apararaq əllərini isidənlər belə edirlər. Vasitəçi firmaları yaradan nəfs qəhrəmanları, yaratdıqları firmalara savadsız, intellektual səviyyəsi zəif olan yaxud, işsizlikdən əziyyət çəkən səmimi insanın birini razılaşdırılmış aylıq məvacib əsasında müdir qoyurlar. Maliyyə işlərində savadsız olan bu müdirlərin adına möhür yaradılır, bank əməliyyatları zamanı isə imzaları bankda təsdiq edilmiş olur. Belə bank əməliyyatlar zamanı, razılaşmaya əsasən nağdlaşdırılmış məbləğdən beş-on faiz götürülərək firmanın qanunsuz idarə edənlər arasında bölüşdürülür. Məhsulunu satan, müəyyən etdiyi qiymətə uyğun malını satmış olur, onun üçün əsas malını satmaqdır, kimin mal alması satıcıya maraqlı deyil. Burada əsas rolu vasitəçi firma oynayaraq, alıcı ilə razılaşdırılmış və şişirdilmiş qiymətdə əlavə qazanc yaradaraq mənimsəmiş olurlar.

Bütün bu danışıklardan tükləri biz-biz olan Səid, yaxşı bizim firmamız istehsal etdiyi malı satmaqla məşğuldursa və burada pozuntuluq yoxdursa, onda İmanı nə üçün tutublar?

Əvvəlcə, qoy sənə satıcının hansı yolla qazanacağını başa salım, sonra da keçərik imansız. Əgər vasitəçi alıcı və istehsalçı satıcı razılığa gəlirlərsə, alıcı olan vasitəçi firma şişirdilmiş qiymətdən qazandığı kimi, istehsalçı da standart uyğun olmayan malların satışından izafi qazanc əldə edə bilər. Məsələn sənin hazırda işlədiyin firmada, bir laminat listindən standart ölçülərlə, tutalım iki masa düzəltmək mümkünsə, standart uyğun olmayan kiçik ölçülərlə üç masa əldə etmək olar. Hər listedən bir masa materialı əldə etməklə sifariş böyük olduğu halda, gör nə qədər izafi qazanc əldə etmək mümkündür? Bu qazancı firmanın dövrüyyəsiindən çıxaran İman, nəfs hərisi olub qazanmırmı?! Azdan-çoxdan bildiyim qədər İman da, yuxarıda sənə

danışdığım vasitəçi firmalarla əlaqədar işlər görürdü. Neçə dəfə dedim ki;

-cavansan özünə yazığın gəlmirsə, heç olmasa körpə uşağına hayfın gəlsin! Mənə qulaq asmadı, üstəlik də məni görməyə gözü yox idi. Hər dəfə onun yaxşılığı üçün məzəmmət edəndə, deyirdi ki, mənim yaxşı dolanışığım sənin urəyincə deyil, sən mənim paxıllığımı çəkdiyindən məni məzəmmət edirsən. Axırda da, mənim işdən azad olunmağımın səbəbkarı oldu. Düşüncələrə dalan Səid, elə bil keyləşmişdi. Birdən üzünü İxtiyar kişiylə tutub:

-niyə bizim firma İman kimi xırdalıqlara gedir, məgər daha keyfiyyətli mebellər düzəldib, keyfiyyətə qiymət verən alıcı tapa bilmərik?

-Ay bala sən elə danışırısan ki, elə bil başqa bir dünyadan təşrif gətirmisən. Sənin bu sualın, mənə saxsı qablar düzəldib satan dulusçunu yada salmış olur. İndi dinlə:

-Bir gün saxsı qablar düzəldib, həmişəki kimi bazara satmağa aparan dulusçunun qarşısını, dələduz cavanlar kəsib, dulusçudan saxsı qabları yaxşı pul müqabilində onlara satmağı tələb edirlər. Dulusçu saxsı qablarını satmaq istəmir. Düşünür ki, saxsı qablar bu cavanların nəyinə gərəkdir?! Cavanlar ondan əl çəkmədikləri halda, yenə düşünür ki, hələ bazara az yol qalmayıb, üstəlik apar, neçə gün gözlə ki, bəlkə malı alan oldu. Hazır ona, bazarda satacaq puldan da çox pul təklif edirlər. Bir az düşündükdən sonra, qənaətə gəlir ki, yaxşısı budur saxsı qabları bu başdan satıb evimə gedim. Dulusçu belə də edir. Pulunu alıb, saxsı qabları cavanlara verir. Evinə yola düşən dulusçu bir az getməmiş, sınıq səsləri eşidib geri baxarkən, cavanların saxsı qabları üst-üstə yığıb daşla nişan aldıklarını görür. Tez qəzəblənərək geri dönür. Cavanlara üzünü tutub:

- alın pullarınızı, siz saxsı qablarını sındırmaqla mənim əməyimi yerə vurmuş oldunuz!-deyib sınmamış saxsı qablarını eşşəyinə yükləyərək bazara getmiş olur. İndi ay oğlum, kimdir keyfiyyətə, zəhmətə qiymət verən! İman kimilərini keyfiyyətdən çox, nəfsi maraqlandırır. Nəfs olan yerdə qanunsuzluq baş alıb gedir. Bir çox hallarda hökumət orqanlarının qanunsuzluğa ciddi müdaxiləsi fəvqündə, İman kimi qanunu pozanlar cəzalarını almış olurlar. İndi ay oğul, sənə işinlə əlaqədar olaraq bəzi qanunsuzluqdan danışmış oldum. Bütün bunlar kapitalizm cəmiyyətindən doğan mənfiliklərdir. Sovetdə belə qanunsuzluqlar yox idi. Sənin o dediyin keyfiyyət sovetdə qaldı. Yumurtanın da üstünə keyfiyyət nişanı vurulurdu. Düzdür Sovet dövrünün də, öz mənfilikləri az deyildi. Yaxşı quruluş olsaydı, o yekəlikdə olan hökumət belə tez dağılmazdı. Nə bilim ay oğul, bu sirli dünyadan heç başım çıxmadı!Yetmişə yaxın yaşı var, mən bu dünyanı anlaya bilmədimki, bilmədim!Ancaq onu başa düşdüm ki, murdar işlərə baş qoşmayıb, halal zəhmətlə dolanmaq baş ucalığıdır. İndi sən nə görmüsən ki, ay bala?Hələ görəcəklərin qabaqdadır. Cavansan, halal zəhmət, doğru yol!Allah bu yolda işini uğurlu etsin!İndi icazə ver, yəqin nəvəm bağçadan çıxar, gedim onun pişvazına.

İxtiyar kişidən ayrılaraq evinə qayıdan Səid, özünü ələ alıb iş yerində yüklənmiş olan mənfəi enerjini evdəkilərə ötürməmək üçün, özündə xoş əhval-ruhiyyə yaradaraq, ailəsini salamlayıb, şən bir halda şam yeməyinə oturmuş oldular. Uşaqlarının dərsləri ilə maraqlanan Səid gündəlikdəki beşləri görüb, uşaqlarını və bu beşlərin alınmasında əməyi olan Səadətinə ürəkdən təbrik edərək, onları alqışlamış oldu. Oğlunun yüksək əhvalını görən Gülxar ana nəvələrini maç-muç edərək, fürsətdən istifadə edib oğlunu da, marçılı ilə öpmüş oldu. Xeyli söhbətlər edib yorulan ailə, şad-xürrəm yuxuya getmiş oldular.

Yerinə uzanıb Səadətini yuxuya verən Səid, çox çalışsa da, yuxuya gedə bilmədi. İxtiyar kişinin müəmmalı söhbətləri, İmanın oyunları, müdiriyyətin “biganəliyi “ onu rahat buraxmırdı. Niyə İman kimilər və bir ucu məmurlara qədər olan nadanlar, İxtiyar kişinin dediyi kimi, halal zəhmət, doğru yoldan qaçaqdırlar?! Məgər bu nadanlar başa düşməzlər ki, hərislik, tamahkarlıq insanada mehribançılığı, həssaslığı, qayğıkeşliyi mənən öldürür və varlanmağa əsaslanan yerlibazlıq, qohumbazlıq, yaltaqlıq, mənəmlik kimi yaramaz xüsusiyyətlərin yaranmasına səbəb olur. Ağıllı, alicənab, yüksək savada malik olan insanlar bu neqativ hallara dözməyib, vətənlərini tərk edərək sivil saydıqları ölkələrə üz tuturlar. İş o yerə çatıb ki, mənəmlik xəstəliyinə tutulmuş rəhbərlər, kiçilərək qulluq göstərməyi özlərinə şərəf bilənləri, ikiüzlü, yaltaq olanları daha çox təbəçiliyinə çəkir, savadlı, ağıllı, həqiqətsevərləri kənarda saxlayırlar. Səidə görə bir o qədər də savadlı olmayan bu rəhbərlər vəzifələrini itirəcəklərindən ehtiyatlanaraq, vəzifə kürsülərindən bərk-bərk yapışib varlanmaq həvəsi ilə yaşayırdılar. Belə adamları nə vətən, nə millət maraqlandırmırdı. İntellekt səviyyəsi zəif olan bu cür adamlar törətdikləri cinayəti və bu cinayətlər müqabilində ala biləcəyi cəzanı dərk etməkdən çox uzaq idilər. Bütün bu mənfi xüsusiyyətlərin daşıyıcıları Səiddə suallar yaradırdı. Niyə bu adamlar allahdan qorxub haqq yolunu tutmaq istəmirlər!? Niyə qanun pozuntuları ilə, bir çox sadə adamların xoşbəxt yaşamalarını əngəlləyirlər!? Niyə azad, müstəqil dövlətimizin dirçəlişi bu adamları maraqlandırmır?! Sağa-sola çevrilərək dərinə ah çəkən Səid anladı ki, düşündükcə, zamanəsinin nadanlarına verəcək sualların sayı tükənməz olur. Və birdə yaqınlıq etdi ki, insanların beynində inqilab etmədən, cəmiyyəti mənfi xüsusiyyətlərdən azad etmək mümkün deyil! Özünü həqiqət

yolçusu hesab edən Səid, bu yolla getməklə başqalarına nümunə olmağı qərarlaşdırıb, yuxuya getmiş oldu.

Səhəri işinə qədəm qoyan Səid öyrəndi ki, müdiriyyəti mebel sexinin icraçı rəisi ilə bərabər, o cümlədən bir neçə işçini də, vergi istintaqına cəlb ediblər. Bir azdan işə gələn baş mühasib Fikrət müəllim baş vermişlərdən agah olub, dalğın halda qəmginliyə qapılmış Səidə toxtaqlıq verərək otağına çəkilmiş oldu. Hər gün olduğu kimi, hərə öz işinin dalınca yollandı. Kadrlar şöbəsinin əməkdaşı Nailə xanım, sabahı gün üçün təsisçilərin iştirakı ilə, iclas olacağını elan edib, hamının iştirakını vacib saydı. Otağına qayıdan Səidi bir azdan telefona dəvət etmiş oldular. Zəng edən büdcə təşkilatlardan birinin təcrrüfat üzrə müdir müavini Ələsgər müəllim idi. Sifarişçi olaraq mebel tələbatını təmin etmək üçün, görüşmək xahişini edib, iş yerinə Səidi dəvət etmişdi. Səidlə görüşən Ələsgər müəllim, onun hansı səlahiyyətə malik olduğunu soruşmuş oldu. Sifarişçini itirməmək üçün, firmalarında baş vermiş hadisələri açıqlamaqdan vaz keçib, hazırda özünün yeganə səlahiyyət sahibi olduğunu bildirdi. Bu cavabdan xoşallanan Ələsgər müəllim heç bir çəkinli bilmədən, xeyli mebel alacağını bildirib, bu müqabilə beş faiz “şapka”alacağını gülərək qeyd etdi. Səidin susmasını razılıq əlaməti kimi qəbul edən Ələsgər müəllim, daha sonra sözünə davam edərək, mebel almaq üçün dövlət tərəfindən ayrılmış pulları tabe olduqları rayon maliyyə idarəsindən, yəni xəzinədən alacaqları təqdirdə “şapka”verəcəklərini dilə gətirib, arxalarınca yaramaz bir ifadə də işlətməmiş oldu. Səidin hələ də susduğunu görən Ələsgər müəllim;

-yaxşı nə deyirsən, mebel alacağımız təqdirdə ödəyəcəyimiz məbləğin dediyim faizini ödəmək imkanınız varmı?

Səid yenə də susurdu. Səidin yenə də susması, Ələsgər müəllimin müti görkəm alaraq, utancaq bir şəkildə;

-vallah aşağı faiz deyə bilmirəm, yeri yoxdur, qabaq “xəzinə” iki faizlə işləyirdi, indi nədənsə üç faiz tələb edirlər. Qalır iki faiz, onu da o qədər dərdimiz var ki. . . Əgər müəssisəmiz üçün ayrılmış bu büdcə pulunu almasaq, batıb gedəcək?!

Həmişə ziyalılara hörmətlə yanaşan, bu adamları ziyalı olduqlarına görə yüksəklikdə görən Səid, nəfsə olan hərisliyin sərhəd bilmədiyini, insanları çox alçadan bəla olduğunu Ələsgər müəllimin timsalında gördüyündən, belə bir halla qarşılaşdığına görə təəssüf hissi keçirdi. İntizar gözlərini, Səiddən çəkməyən Ələsgər müəllim, yenidən onu suala tutmaq istərkən, Səidin bozarmış halda, “şapka” verə bilməyəcəyini, bunun üçün səlahiyyəti çıtsaydı belə, avantüraya getməyəcəyini xüsusi vurğu ilə bildirməsi Ələsgər müəllimi peşman etmiş oldu. Özündən yaşca xeyli kiçik olan Səidin haqq fikirlərini bəyəndiyini deyən Ələsgər müəllim, Səidin haqq sözü qabağında daha da kiçilərək, onu nahaqqa salan “xəzinə” əməkdaşlarını suçlamış və Səiddən üzr istəmiş oldu. Yolboyu rüşvətxorluğun sərhəd tanımadan baş alıb getdiyindən və bunun nəticəsində varlanan harınlaşmışların yaşayışını, digər tərəfdən yoxsulluq içərisində qıvrılaraq bir tikə çörəyə möhtac olanların yaşayışını göz önünə gətirib, təəssüflənərək pərişan halda iş yrinə qayıtdı.

Səhərisi, mebel firmasında indiyə qədər görmədikləri ağ saçlı, hündür, sakit təbiətli şəxs və bir nəfər cavan oğlanın iştirakı ilə iclas başladı. Təsisçi öz çıxışında doğru-dürüst işləyəcəklərinə inam bəslədikləri rəhbər işçilərin düzgün yolda olmayıb firmaya vurduqları zərərlərdən bəhs edərək, törətdikləri cinayət xarakterli hərəkətlərə görə də cəzalara məruz qalacaqlarını qeyd edib, işdən azad olunmalarını diqqətə çatdırmış oldu. Təsisçi iclasda iştirak edən firma işçilərinə düzgün işləməyi tövsiyyə edərək, yeni təyin edəcəyi rəhbər işçini kollektivə təqdim edib, çıxış üçün ona söz verdi. Öz çıxışında qanunun aliliyinə

hörmətlə yanaşdığını, vicdanla işləyəcəyini bildirən Vasif müəllim, tabeliyində olan işçiləri də doöru-dürüst işləməyə çağırış etdi. Təsisçinin və yeni rəhbər Vasif müəllimin çıxışı Səidin narahatçılığına bir işıq gətirmiş oldu. Bu iclasdan bir neçə gün sonra, Səidi qəbuluna dəvət edən Vasif müəllim işlərin gedişatı haqqında onun bir növ hesabatını dinləyib, indiyə qədər hətta, qəzetlərdə elan olunan tender müsabiqəsində iştirak etmədiklərinə görə məyusluğunu ifadə etdi. Tender müsabiqəsinin şəffaflığına önəm verən Vasif müəllim, firmanın tenderdə iştirakını vacib sayaraq, Səidin bu sahə ilə maraqlanıb firmanın iştirakına şərait yaratmasını xahiş etmiş oldu. Tezliklə tender komissiyasının qanunları və şərtləri ilə tanış olan Səid, özlüyündə tender müsabiqəsinin şəffaf keçəcəyinə əminlik yaradıb, bu barədə əldə etdiyi bilgiləri Vasif müəllimlə bölüşdü. Rəhbərin razılığına əsasən, mebel alışı üçün tender elan etmiş şirkətin, qanunauyğun olaraq haqq hesabına müəyyən edilmiş faiz ödənilməsi nəzərdə tutulduğundan, bu ödəmə yerinə yetirildi. Bu ödəmə tenderdə iştirak etməyə istehsalçı firma üçün razılıq xarakteri daşıyırdı və tenderdə qalib gəlmədikləri halda, ödənen faiz geri qaytarılmırdı. Bir neçə mebel firmasının nümunə olaraq, reklam xarakterli işləri sərgiyə qoyulduğundan, Səid əzbər bilirdi ki, bu tenderdə nə qədər mebel istehsalçısı mütləq olaraq iştirak edir. Səidin işlədiyi firmanın sərgiyə qoyulmuş işi demək olar ki, həm keyfiyyət, həm də dizayn və qiymət nöqteyi nəzərindən qalib gəlməyə şanslıdır. Bir ay üçün nəzərdə tutulmuş tender müsabiqəsi öz işini başa vurduqdan sonra, tenderdə iştirak edənlərin heç birinin qalib olmaması Səidi çox üzümüşdü. Tenderdə qalib olan firma, reklam xarakterli işlərini sərgiyə qoymamışdılar. Hətta, Səid öyrənmişdi ki, qalib firma istehsalçı deyil, vasitəçi firmadır. Bəs necə, tenderin gedişatında görünməyən və sonradan qalib kimi meydana çıxan belə firmalar, yağışdan

sonra bataqlıqlarda baş qaldıran göbələklərə, özü də zəhərli göbələklərə bənzəyirdilər. Baş mühasib Fikrət müəllim, Səidin böyük fərəhlə girişdiyi tenderə fikrini bildirməyərək, gözləmə mövqeyində qalmışdı. Tenderdən əliboş çıxan Səidin, kefsizliyini hiss edən Fikrət müəllim, ixtiyarən Səidlə həmsöhbət olub, qəmginliyinə şərik çıxmaq istəmişdi. Tender müsabiqəsinin, yazılmamış qanunlarından xəbərsiz olan Səidin gözünü açmaq, bütün həqiqətləri ona başa salmaq lazım idi və bunu özünün mənəvi borcu sayan Fikrət müəllim, işdən sonra Səidi bir kənara çəkərək söhbətləşməli oldu. Hər şeydən əvvəl, ondan tender uğursuzluğunun səbəbini soruşmaq qərarına gəldi. Səid reklam xarakterli mebel işlərinin tenderdə qalib olmasına şübhə etmədiyi halda, uduzduqlarını, üstəlik nəinki özlərinin, tenderdə iştirak edənlərin heç birinin qalib olmadığını deyib, tender müsabiqəsinin onun üçün müəmmaya çevrildiyini bildirdi. Çox səmimi insan olan Səidin yenidən qəmginliyə qapılmasına dözməyən Fikrət müəllim, onu bir çox qaranlıq mətləblərdən hali etməyi lazımlı saydı. Bax qardaşım, bizim firmanın və orada iştirak edən digər firmaların qalib olmaması, yenə də qanun pozuntusu ilə bağlıdır. Belə ki, tender elan edən şirkətin varlanmaq ehtirasına uyğun hərəkət etməsi aydınca nəzərə çarpır. Burada bir neçə, yazılmamış qanun pozuntusu variantından danışmaq olar. Ancaq ən çox yayılmışı, tender edən şirkətin əvvəlcədən müəyyən etdiyi və özününküləşdirdiyi mebel firması, yaxud vasitəçi firma ilə, "qazanc" xatirinə dilbir olmalarıdır. Tenderi elan edən şirkət, yazılmamış qanunlara istinad edərək, iki tərəfdən qazanmış olur. Birinci, tenderdə iştirak edərək, "tender oyunlarından" xəbərsiz olan firmaların ümumi məbləğdən müəyyən edilən və ödənilən faiz məbləği uduzduqları şəraitdə geri qaytarılmayaraq tender elan edənin büdcəsinə əlavə vəsait gətirir. İkincisi, nəfslərinə uyğun olaraq tender elan edən

şirkət və “hazıra nazir” olaraq qalib olan firma yaxşıca qazanc əldə etmiş olurlar. Əgər tenderi elan edən büdcə təşkilatıdırsa, dövlət ölkəmizin iqtisadi cəhətdən inkişaf etməsini nəzərə alaraq, maliyyəşmə aparırsa və son nəticədə bu maliyyələşmə tamahkarların qanun pozuntusu yolu ilə varlanmasına səbəb olursa, bax dəhşətlişi budur. Tamahkarların “qazandığı” izafi pullarla, kasıb-kusubun rifah halını nə qədər yaxşılaşdırmaq olardı!? Yaxud deyək ki, xarici investorlar sərmayələr qoyaraq ölkəmizin çiçəklənməsinə, iqtisadi irəliləyişinə töhvə vermək istəyirlərsə və vətəninin inkişafından çox qarnının harayına qalan nadan tamahkarlar bu sərmayələrə kəm baxırlarsa, gör iqtisadi inkişafımıza hə qədər əngəllik etmiş olurlar?! Ancaq nə edəsən ki, bütün dünyanı zəbt edən “kölgə iqtisadiyyatı” bizdən də yan keçməyibdir. “Kölgə iqtisadiyyatı” kapitalizmə xas olan bir keyfiyyətdir və bu hal kapitalizmin ilk dövrlərində daha geniş şəkildə özünü göstərmiş olur. Zamanınca iqtisadi irəliləyişə nail olduqca, insanların beynində iqtisadi mədəniyyət kök saldıqca, “kölgə iqtisadiyyatı” tədricən öz əhəmiyyətini itirmiş olacaqdır. Əlbəttə bunun üçün bir çox illər lazım gələcək. Görürsənmi Səid, nəfsinin qulu olan nadanlar, cəmiyyətimizin iqtisadi inkişafını hansı yollarla əngəlləyirlər. İndiyə qədər, hələ heç kim mənimlə maraqlanmır ki, ay kişi Fikrət, sən bu baş mühasibliyə hansı səbəbdən gəlmisən? Məndə içimdən qırılıram axı?! O bö-yüklükdə vergi idarəsindən uzaqlaşib, adi bir firmada, səlahiyyəti olmayan baş mühasib işləyirəm. İman kimilər, baxmayaraq ki, indilərdə işdən azad olunub, at oynadır az qala firmanın “səlahiyyətli” baş icraçısına çevrilir. İndi ay baş mühasib, sənədlərin altına imzanı at, bütün gecəni yatma ki, görəsən İman hansı qələtləri edib. Bütün bu və ya digər yaramazlıqları mən hələ vergidə işləyərkən görmüşəm. Yəni demək istəyirəm ki, İman kimilər gərək başa düşsünlər ki, bütün bu oyunları biz görə-gö-

rə yaşa dolmuşuq. Fikrət müəllimin yanıqlı-yanıqlı, haqdan xəbər verən söhbətləri Səiddə böyük marağa səbəb olmuşdu. Odur ki, iş yoldaşının keçmiş həyatı onda maraq yaratdığından, dostu barəsində daha geniş məlumat almaq üçün, ondan həyatı barədə danışmağı rica etmiş oldu. Sükuta dalan Fikrət müəllimə üzünü tutaraq Səid bildirdi ki, sizin dünyagörüşünüz mənim bilmədiyim, bəlkə də heç vaxt bilməyəcəyim qaranlıqları işıqlandırmış olar, məni bəzi mətləblərdən hali edə bilər. Bəlkə də sizin uzaqgörən söhbətləriniz nə vaxtsa məni ani bürüməkdən xilas etmiş olar. Nəhayət, sükuta sonluq verən Fikrət müəllim qəmli həyat hekayətini Səidə ərz etməyə razılıq verdi.

Ailədə üç qardaş idik və ailənin sonbeşiyi də mən olmuşam. Digər iki qardaşlarım məndən xeyli böyük idilər. Atam rayonumuzda tanınmışlardan biri olaraq kolxoz sədri işləyirdi. Anam ixtisasca müəllimə olduğu halda, atamın təhriki ilə evdar qadın olaraq, bizə qulluq edirdi. Evimiz gündəlik olaraq qonaqlarla dolu olardı. Heyvanlar kəsilər, böyük süfrələr qurulardı. Qonaqların şərəfinə sağlıqlar deyilər, yaxın kəndlərdən gəlmiş aşiq və xanəndələr öz söhbətləri, musiqiləri ilə qonaqları feyziyab edərdilər. Atam kolxoz sədri olduğundan, onu gah Pobeda, gah Moskviç, gah da üstü çadır brezentlə örtülü “vilis” maşınları gəzdirərdi. Bu maşınlardan mənim üçün ayrılmış Moskviçlə məktəbə gedərdim. Evdə bütün günü anamın müşaiyəti ilə dərslərimi hazırlayardım. Qonaqlar axşamlar yığılıb gecəyə qədər səs-küylü eyvanımızda vaxtlarını keçirərdilər. Mən bu səs-küyə öyrəncəkli olduğumdan heç nəyə fikir verməz, səhərin açılması arzusu ilə yuxuya gedərdim. Səhəri məktəbə gedəndə anam kitab çantama müxtəlif şirniyyatlar doldurardı. Mən isə, sevinclə məktəbə gedər, şirniyyatları uşaqlara paylayardım. Hər dəfə məktəbə gedib Moskviç maşınından düşəndə, uşaqlar məni dövrəyə alar və mənim şiriniyyatı paylamağımı

gözləyərdilər. Bir dəfə ədəbiyyat müəlliməmiz çantama baxış keçirərkən, sinifdə şirniyyat yemək olmaz deyə, şokaladları götürmüş oldu. Dərs qurtaranda şokaladları mənə qaytarmaq istəyən Aynışan müəllimə, bir şokalad konfetini məndən icazə almırmış kimi nuş edib, təriflər yağdırdı. Bu tərifləri və müəllimənin danışıq zamanı udqunmasını görüb, sonra mən şokalad konfetlərin hamısını müəlliməyə vermiş oldum. Şokaladları alıb heç kim görməsin deyə cəld çantasına qoyan müəllimə, başıma sığal çəkib, sən atana heç oxşamırsan çox əliaçıqsan,- demiş oldu. Mən müəllimənin dediklərini anama söyləyəndən sonra, onun necə narahat olduğunu hiss etdim. O vaxtdan sonra, anam daha çantama şirniyyat qoymadı. Həməşə sevimli olduğum məktəbdə, mən unudulmuş oldum. O vaxtlar məndən xeyli böyük olan qardaşlarımın nə işlə məşğul olduqlarını bilməzdim. Atamla bərabər gedər və gec olaraq gələrdilər. Mən çox vaxt nə atamı, nə də qardaşlarımı görməzdim. Orta məktəbin beşinci sinifində oxuyarkən, atam və qardaşlarımı milislər maşına qoyub apardılar. Bir neçə gündən sonra isə evimizdə axtarış aparıb, mebellərimizə qədər müsadirə edərək, anamla mənim yaşayışımız üçün lazım olacaq əşyalar saxlamış oldular. Heç ay keçməmiş, atam və qardaşlarımın məhkəməsi başlamış oldu. Məhkəməyə nə anam getdi, nə də mən gedə bildim. Yadımdadır ki, axırncı məhkəməyə anamla birgə getməli olmuşduq. Həməşə üzü tərəşli olan atamın üzü tükli olmaqla bərabər, elə bil qocalmışdı. Qardaşlarım da solğun görsənirdilər. Məhkəmədə son söz verilən atam, rica edərək mənimlə görüşməyi vacib bildi. Məni qucaqlayıb bağrına basan atam, atasız yaşayacağımı deyərək, sel kimi axan göz yaşlarını silib dedi:

-oğlum, bilirəm ki, məktəbi əlaçı qurtarıb, sonra bir iş sahibi olacaqsan. Çalış ki, harada işləməyindən asılı olmayaraq qayda-qanuna riayət edəsən, var dövlətə hərislənməyəsən, nəf-

sinin güdazına getməyəsən! Həməşə işində doğru-dürüst ol! Evi-mizə gələndə anam iki əlini dizinə vurub, bədbəxt kişi nəfsinin, özü də nəinki öz nəfsinin, onu düz yola çəkməyənlərin də nəfsi-nin qurbanı oldu, -demiş oldu. Sonra mən bir daha atamı görmədim. Qardaşlarım isə həbslərini keçirdikləri və azad olunduqları Rusiya şəhərində ailə qurub yaşayırlar. Sonralar anamla bərabər şəhərə köçüb yaşamağa başladım. Mən orta məktəbi başa vurub, xalq təsərrüfatı institutunun maliyyə-kredit fakültəsinə daxil olaraq, maliyyəçi ixtisasına yiyələnmiş oldum. Bir müddət ixtisasım üzrə iş tapmayıb, təsadüfən kəndimizdə orta məktəbi bir yerdə oxuduğum Eyvazla qarşılaşmalı oldum. Məlum oldu ki, Eyvaz hörmətli qəzetlərdən birində jurnalist olaraq fəaliyyət göstərir. Eyvaz bir sinif məndən yuxarı oxuyurdu. Anası Aynışan müəllimə bizə dil-ədəbiyyat dərslərini verirdi. Bu həmişə Aynışan müəllimə idi ki, şoklad verərkən başımı sığallayıb, sən heç atana oxşamırsan, çox əli açmışsən demişdi. Eyvaz mənim işsiz olduğumu bilib, məni işləmək üçün, qəzetlərinə dəvət etmiş oldu. Mən təəccüblə ona baxanda bildirdi ki, bizim qəzetə iqtisadiyyat mövzusunda yazmağa biləcək jurnalist lazımdır. Mən jurnalist olmadığımı deyəndə, Eyvaz məni başa saldı ki, yeri gələndə mən də jurnalist deyiləm, dil-ədəbiyyat müəllimiyəm, bundan da əlavə qəzetlərdə o qədər jurnalistlər çalışırlar ki, ixtisasca jurnalist deyillər, ancaq jurnalist ixtisası olanlardan qat-qat yaxşı yazılar dərc edirlər. Mən bilirəm ki, sən maliyyə işlərini çox yaxşı bilirsən, iqtisadiyyat sahəsinin adamısan. Yazmağa isə kömək edərik, öyrənəndən sonra heç biz sənə lazım olmayacayıq. Əlbəttə mən iqtisadiyyatı çox yaxşı bilirdim, ancaq jurnalist olaraq gələcək fəaliyyətimə şübhə ilə yanaşırdım. Eyvaz öz dediyindən dönməyib, məni qəzetlərinin yerləşdiyi nəşriyyata aparmış oldu. Böyük hörmətə malik olan Eyvazın birbaşa köməyi ilə məni işə qəbul etdilər. İlk əvvəllər, yazılarıma düzə-

liş verib redaktə edən Eyvaz, sonralar mənim təkbəşinə yazdıqlarımı redaktə etmədən nəşrə buraxmış oldu. Daha mən sərbəst yazılarımla nəşr olunurdum. Hər dəfə Eyvazı görəndə təşəkkür edərək bildirirdim:

-həmyerli qardaş, sən olmasaydın məndən jurnalist olmazdı. Qəzetdə mənim kimi jurnalist işləyənlərin çoxu, digər sənət və ixtisasın sahibi idilər. İnsafən içərilərində, yaxşı jurnalist kimi tanınanlar az deyildi. Orasını deyim ki, jurnalist peşəsinə hörmətlə yanaşar və bu peşəni özüm üçün əlçatmaz hesab edərdim. Yadıma gəlir ki, atam kolxoz sədri işləyərkən bizə raykom katiblərinin tövsiyyəsi ilə pişvaz gətirən jurnalistlər az deyildi. Atam qonağımız olan jurnalistləri böyük hörmətlə qarşılayar, gedəndə isə portfellərini pay-püşlə dolduraraq, öz məşını ilə yola salardı. Mən Eyvazın köməyi ilə qəzetə işləməyə gələndə, Eyvazla qürurlanırdım və işimlə fəxarətlənirdim. Ancaq, bir müddət işləyəndən sonra, gördüklərim məni məyuslandırmış oldu. Mənim işlədiyim qəzet müntəzəm olaraq böyük tirajla çıxaraq, oxucular tərəfindən alınan və oxunan idi. Ancaq elə qəzetlər var idi ki, bir otaq kirayələyib iki işçi saxlamaqla ayda, rübdə bəziləri altı aydan bir, çox az tirajla nəşr olunurdular. Bundan əlavə, ofisi olmayıb nəşr olunmayan qəzetin möhürünü cibində gəzdirərək sponsor axtaran təsisçi jurnalistlər, öz şəxsiyyətsiz davranışları ilə nəşriyyatın foyesində var-gəl edərək adamda ikrah hissi yaradırdılar. Bunlardan da ən dəhşətli, cibində jurnalist vəsiqəsini gəzdirərək, üstəlik maşınlarına “PRESS” reklamını qoyaraq idarələri, müxtəlif iş sahələrini, reklam yazılar adı altında, “hədiyyə” almaq obyektinə çevirirdilər. Bu “hədiyyələr” hesabına kiçik nəşrlə tiraj olunaraq, dolanışıqlarını da təmin etmiş olurdular. Əlbəttə müxtəlif məqsədli sponsorların sərmayəsi ilə nəşr olunan qəzetlər də, var idi ki, bu qəzetlərin çoxu böhtan, şər xarakterli olub, köhnə palan içi

eşməklə məşğul idilər. Sponsoru olmayan, vaxtilə maraqlı yazıları ilə hörmət qazanmış qəzetlər də, varlıqlarını qoruyub saxlamaq üçün, mənasız hərəkətlərə yol verirdilər. Mənim jurnalist həmkarım, vaxtilə jurnalist ixtisasına yiyələnib, özünə iş axtaran Həsən müəllim danışdı ki, həmin hörmətli qəzetdə işləməyi şöhrət hesab etdiyindən, baş redaktora müraciət etmiş, o isə bir aylıq müddətə işə qəbul etmədən yoxlanış adı altında vəsiqə vermişdi. Bir ay müddətində bir neçə aktual yazılar hazırlamış Həsən müəllim baş redaktora yazılarını təqdim edəndə, redaktor gülərək;

– ay kişi, mənə bu yazılar lazım deyil ey! Mənə lazım olanı gətirməmişən!

Heç nə başa düşməyərək gözünü döyən Həsən müəllimə üzünü tutan Baş redaktor;

– deyəsən dediklərimi anlamırsan eləmi? Sonra heç nə olmamış kimi, baş barmağı ilə göstərici barmağını bir-birinə sür-tərək onu anlatmış, verdiyi vəsiqəni əlindən alaraq dodaqaltı mızıldanıb, vəsiqəni Həsən müəllimin gözü qarşısında cırayaraq, onu yola salmışdı.

Çox şükür edirdim ki, mənim fəaliyyət göstərdiyim qəzetdə belə hallar yox idi. Beləcə jurnalist fəaliyyətim bir neçə ilə qədər çəkmiş oldu. Bir gün Vergilər idarəsindən yazı hazırlamalı idim. Təsadüfən qarşılaşdığım tələbə yoldaşım İmran öz təklifi ilə mənim həyatımı dəyişmiş oldu. Tələbə vaxtı bir yerdə oxuduğumuzdan mənim hansı savada malik olduğumu az-çox bilirdi. Hətta bir neçə dəfə kurs işlərinin yazılmasına köməyimi də göstərmişdim. Qəzetdə işlədiyimi eşidib, məətl qalmışdı. Məndən əl çəkmədi ki, ay qardaş sən hara, jurnalistlik hara, at bu işi, gəl bizim idarəyə. Mən rəhbərliklə danışib, bütün işləri yerinə qoyacam, taki sən qəzetdən uzaqlaş və bizdə işləməyə razılıq ver. Jurnalist fəaliyyətim ürəyimcə olsa da, üzdənirəq

jurnalistlərlə qarşılaşanda, əsəblərimi cilovlaya bilmirdim. Həmdə ki, tələbə dostumun dediyinə görə qəzetə nisbətən, vergidə məvacib çox yüksək idi. Üstəlik aldığım məvaciblə, ailənin dolanışığını ürəyim istədiyi kimi təmin edə bilmirdim. Eyvaz qardaşımla o qədər qaynayıb qarışmışdıq ki, işdən uzaqlaşmaq haqqında düşüncələrimi onunla bölüşməyə cürət etmirdim. Beləcə bir gün cəsarətimi toplayıb, Eyvaz qağama təzə fikrimi bildirmiş oldum. Heç gözləmədiyim halda, Eyvazın ayağa qalxıb, belə bir fürsəti əldən buraxmamağım deməsi, mənim İmrana vergidə işləmək üçün razılıq verməyimə səbəb oldu. İmranın fikrində qəti olduğunu bildiyimdən, ərizə yazıb işdən azad oldum. Məni yeni iş münasibəti ilə təbrik edən Eyvaz, yeni işimdə mənə uğurlar diləyib, imkan daxilində ona da bir gün ağlamağı və onu yaddan çıxartmamağı xahiş etmiş oldu.

Vergi idarəsində məni hörmətlə qarşılayan İmran, mənimlə bərabər şöbə rəisinin qəbulunda olarkən, savadlı olmağıma rəğmən o qədər təriflər yağdırdı ki, xəcalətimdən tərləməli olmuşdum. İmranın köməkliyi ilə, vergidə yeni işimə başlamalı oldum. İlk əvvəllər müxtəlif sənədlərlə məşğul olub şöbə rəisinin verdiyi tapşırıqları olduğu kimi yerinə yetirərək, müəyyən qədər hörmət qazanmış oldum. Bir il müddətində beləcə işlədikdən sonra, məni yeni işə dəvət etdilər. Bu işimin əsasını, vergiyə hesabat verən fiziki şəxslərin hesabatlarını qəbul etmək təşkil edirdi. Bir növ, bir neçə fiziki şəxsin hesabat üzrə kuratoru idim. Bu sahədə bir neçə il işləyib, hesabat götürən vergi işçilərinin haqsızlıqlara yol verdiklərinin şahidi olduqca, məyuslanırdım. Süründürmələr, "hədiyyə" qopartmaq üçün göstərilən səylər, hesabat verənlərin savadsızlığından istifadə edərək, onların gülünc vəziyyətinə salınmaları məni qəzəbləndirsə də, mən öz işimdə düzgünlüyə xidmət etməyə çalışırdım. Hər ay, çapdan çıxan vergi qanunlarından hesabat verənlərin xəbəri ol-

murdu. Hesabat verənlərin vergi qanunları ilə maarifləndirməsi yox dərəcəsi idi. Mən çalışırdım ki, hesabat verənləri maarifləndirmək üçün, müxtəlif vergi ədəbiyyatları ilə onları təmin edirəm. Bu isə vergidə çalışan həmkarlarıma, narazılığına səbəb olurdu. Hətta, mənə ləqəb də qoymuşdular;- “çesniy” Fikrət. Bir hesabat verən, vergi qanunlarına aid nə isə soruşduqda, həmkarlarım xorla deyərdilər;- get “çesni” Fikrətdən soruş, o qanunları bizdən yaxşı bilir. Mən bu eyhamları başa düşürdüm, ancaq fikir vermirdim və çalışırdım ki, işimdə düzgün olum. Bu müddət ərzində, şöbə rəisimiz dəyişilmiş, tələbə yoldaşım İmran isə, başqa bir işə keçərək görünməz olmuşdu. Günlərin birində mənə çox hörmətlə yanaşan həmkarım Qasım, nahar vaxtı bir masada oturduğumuzdan, mənə bəzi məsələlərdən hali edib, huşyar olmağı, zamanə adamı olmağı məsləhət bilsə də, mənim dəyişilməyəcəyimi öyrəndiyindən təəssüflənmiş oldu. Qasım mənə başa salırdı ki, hesabat verənlərə yanamlı olub onlara nəyisə başa salmaq, hesabat sənədlərinə düzəliş vermək mənasızdır. Onlar işlədikləri sahədə yaxşıca qazanırlar. Zəhmət çəksinlər, hamının etdiyi kimi “hədiyyələrini” versinlər. Sonra da, İmrana görə yuxarıların mənim xətrimə dəymədiklərini bildirib, tövsiyyə etdi ki, sən doğru-dürüst işlərinlə, İmran müəllimi də pis vəziyyətə salırsan, yoxsa sənə çoxdan “yaxşı yol” göstərmişdilər. Düzü bu söhbətdən sonra, çox gərginlik keçirməli olmuşdum. Gül kimi jurnalistikanı atıb, vergiyə gəldiyimə görə özümü məzəmmət edirdim. Ailə vəziyyətimin çətinliyi, axır vaxtlar anamın keçirdiyi xəstəliklər mənə sıxmasaydı, mütləq vergi fəaliyyətimə son verərdim. Bir neçə ay işlədikdən sonra, mənə qəbuluna çağıran şöbə rəisi, bir neçə saat mənə qapısında gözlətdirdikdən sonra, yarıkənül qəbul edib şöbədə oturub hesabat almağın mənasızlığından danışaraq, müffətiş olub idarələrə yoxlamalara getməyi məsləhət görmüş oldu. Onu da qeyd

etdi ki, yoxlamalara əlavə iki nəfər həmkarınla getmiş olacaqsan. Düzü mən heç bir qara fikirə düşməyib, şöbə rəisinə yeni işim üçün təşəkkürümü bildirmiş oldum. Biz yoxlamalara üç həmkar olaraq gedirdik. Həddindən artıq aktiv olan həmkarlarım bütün işləri özləri həlle dir, mən isə sənədləşmə işlərini aparardım. Bir neçə ay ərzində, iş prosesində gördüyüm qanunsuzluqlar məni dəhşətə salmışdı. Vergidən yayınma halları, vergi uçotunda dayanmadan gizli istehsalla məşğulluq, iş götürülənlərin əmək müqaviləsinin olmaması, on-on iki saatlıq iş günü, ağır və yorucu işlərdə çalışanlara inandırıcı olmayacaq dərəcədə minimum əmək haqqı yazılması və digər demədiyim qanunsuzluqlar baş alıb gedirdi. Əvəzində isə, həmkarlarım da içərisində olmaqla, rüşvətlər alınması məndə belə bir fikir formalaşdırırdı ki, deyəsən bu qanunsuz yollarla pul qazanıb varlanmaq" peşəyə" çevrilib və bu "peşə"yə qulluq edənlər insanlıq simalarını itirməkdən qorxmurlar. Həmkarlarım məni özləri ilə bərabər qanunsuz danışıqlara cəlb etmək istəsələr də, mən buna razılıq vermirdim. Mənim düzgünlüyümün, qanunsuzluğa yol verməməyimin əsas səbəbi nəfsə, tamahkarlığa qarşı olan nifrətlə bağlı olsa da, digər tərəfdən məhkəmədə atamın məni qucaqlayaraq dediyi;

-harada işləsən, çalış sən işində doğru-dürüst ol, sözlərini yaddan çıxartmamağımla bağlı idi. Hərdən qəzetləri nəzərdən keçirərkən, yaxud televiziya ekranlarını izləyərkən rüşvət, tamah üstündə ifşa olunanların özlərini necə rəzil, mənəviyyatsız aparmalarını görür, məyus olur və onların bu ikrahədici hallarını nəinki özümə rəva bilmir, heç düşmənlərimə belə arzu etmək istəmirdim. Məhz vergidə işləyərkən bir vaxtlar belə bir hala düşəcəyimdən ehtiyatlanaraq, ərizə yazıb işimdən uzaqlaşmağa qərar verdim. İşdən azad olmağım haqqında yazdığım ərizəyə dərkənar verən, şöbə rəisi zarafata salıb ürəyindən ke-

çənləri mənim üzümə vurmuş oldu. Ay Fikrət, adam “çəstni”olanda nə olar ki, işə daxil olanda bir hədiyyə vermədin, əliaçıqlığı ilə hörmət qazanan İmran müəllimi yarıtmazlığınla xəcalətli etdin, indi də bizim kollektivdən gedirsən, heç olmasa getməyinlə bağlı bizlərə bir “hədiyyə” ver, hörmətli oğlanlardan olmağını sübut et! Rəisin necə eyham etdiyini, nəyə işarə vurduğunu anladığımdan, üzümü onun sırtıqlaşmış sifətinə tutub;

-mənim sizə verəcəyim hədiyyə ancaq, qurudulmuş çörək suxarısından ibarət ola bilər! Eyhamıma tez reaksiya verən şöbə rəisi:

-qurudulmuş suxarını özünə al, işdən azad olunandan sonra ac qalarkən yemin olsun!-deyə sərt cavab vermiş oldu. Ərizəmi götürüb, rəisin otağını tərk edərkən, rəisin hayıf səndən İmran müəllim, sən bu “çəstni”dostunun isinmədin istisinə, bizi də kor etdin tüstüsünə, -deyimini eşidib qulaqardına vuraraq otağı tərk etmiş oldum. Bir neçə ay iş axtarsam da, iş tapa bilməyib işsizliyin acısını dadmış oldum. Həmin işsiz qaldığım vaxtlarda, keçmiş rəisimizin “əliaçıq”adlandırıldığı və mənim hörmətlə yad etdiyim İmran dostumun rüşvətlə yaxalanaraq həbsə düşər olmasını, televiziya ekranlarında görüb çox təəssüfləndim. Sonralar, mənim bir tanışımın xahişi ilə indiki, sizinlə bərabər işlədiyimiz mebel firmamıza baş mühasib olaraq işə düzəldim. Baş mühasib olaraq gördüyüm işlərdən, başımıza gələnlərdən sən yaxşı xəbərdarsan. Bircə onu demək istəyirəm ki, İmanın bütün işləri əlinə alması, hətta möhürü özü ilə gəzdilərək, sənədlərə imzalar atması mənim ürəyimcə olmamışdı. Bu barədə rəhbərliyə müraciət etsəm də, heç bir əncam çəkilməmişdi. Müdiriyyətin əvəzindən çıxış edən İman, mənə müdir qarşısında hesabat verməklə kifayətlənməyi məsləhət bilmişdi. Xeyli götür-qoy edəndən sonra başa düşdüm ki, İman özbaşına

hərəkət etmir və rəhbərlik tərəfindən necə lazımdırsa himayə olunur. Yaxşı deyib ata-babalar; -“balıq başından iylənər!” Əlacsız qalıb qanunları pozmadan gözləmə mövqeyində qalmağa üstünlük verdim. Sonrası da, sənin gördüyün kimi İmanın da, rəhbərliyin də ifşa olunaraq həbs olunması ilə nəticələndi. İndi ay Səid qardaşım, sən də, mən də düzgün işləməyimiz, qanunlara riayət etməyimiz, həmçinin kollektivimizin doğru-dürüst işə əməl etmələri ən azından, firmamızın gəlirli işləməsinə, işçilərimizin yaxşı məvacib almalarına səbəb ola bilərlər. Bütöblükdə cəmiyyətimizin sağlamlığı üçün, işgüzar adamlardan tutmuş, məmurlara qədər olanların tamahkarlığa yox demələri, elə ölkəmizin iqtisadi irəliləyişi deməkdir. Türkmənlərin bu barədə deyilmiş çox gözəl bir hikmətli ifadəsi var:

-“Bütün bələlərin mənbəyi tamahkarlıq, bütün cəfaların səbəbi hərislikdir”. Mən də az-çox təcrübəmə görə, tamahkarlığın, hərisliyin necə kök atıb, cəmiyyətimizdə budaqlandığını gözlərimlə görmüşəm. Bizim atalarımızın da, yerində deyilmiş və klassikləşmiş bir məsəli var:

-“Artıq tamah daş yarar, daş qayıdar baş yarar”. Çox təəsüflənirəm ki, tamahkarlığa, hərisliyə uyanlar tamahkarlığın daşa dönüb başlarını yaracaqlarını illər, qərinələr keçsə də başa düşməyiblər. Allaha şükürlər olsun ki, bütöv cəmiyyətimiz tamahkarlıq, hərislik virusuna yoluxmuş nadanlardan ibarət deyil, cəmiyyətimizdə sağlam insanlar olmasaydı, yaşayışımız bəlalı və mənasız olardı. Yadıma bir əhvalat düşdü, yeri gəlmişkən danışmasam dilim od tutub yanar. Cavanlığımda özümü soyuğa verdiyimdən, qızdırmam qalxmış, əhvalım dəyişmiş və ağrıları artmışdı. Mən xəstəxana həyatını sevmədiyimdən dözümlü göstərmək istəsəm də, son anda xəstəxanalıq olmuşdum. Məndən başqa otağımızda iki nəfər xəstəlikdən əziyyət çəkənlər müalicə olunurdu. Bu xəstələrdən biri vəzifə sahibi idi və

demək olar ki, bütün gününü ah-vayla keçirərdi. Arıq, mısırxılı, qarayanızın birisiydi. Özü kimi arıq, vur-tut bir oğlu həftədə bir dəfə yanına gələrdi. Birdə görərdün, əlində bir peçenyə paçkası sallana-sallana, salamsız-kələmsız otağa daxil olub, elə tez də yox olardı. Atasının əsil surəti idi. Atası da, xəstələrlə, yaxud ağ xalatlılarla əl yutub hal-əhval etməz, kənarda durub arıq bədəninin yekə başını salam əvəzinə tərpədərdi. Ən dəhşətlisi isə, yeri gəldi-gəlmədi arxasını camaata çevirib isti ədyalını çiyinə ataraq, xısın-xısın çörəyini yeməsiydi. Elə bil ki, kimsə onun çörəyinə şərək çıxacaqdı. Bizə görünən və bizim üçün başadüşülməz olan bu hərəkətləri ilə, vəzifəli olmasının deyilişi arasında olan fərq, bizi düşündürərdi ki, savadlı adam zənnimizcə belə olmamalıdır axı!? Digər Mətin adlı xəstə isə, səmimi, ürəyiaçıq, yerində deyib-gülən, yaşlı olsada nurani sifətində cavanlığın cizgilərini saxlayan bir insan idi. Bu sadə insanı yoluxmağa gələn insanlar o qədər çox olurdu ki, onun xəstə olmağı insanda şübhə doğururdu. Təklilyə düşəndə həməşə deyərki ki, insan xəstə olsa belə, özünün ax-ufu ilə yoluxmağa gələnləri məyus etməməlidir. Xəstəliyini insan öz daxilində çəkməli və dərini gizlədərək başqalarına sirayət etməməlidir. Xəstəni yoluxanlar evlərinə məyusluq yox, sevinc aparmalıdır. İnanmalıdırlar ki, xəstəxanada yatan sağlam əhvali-ruhiyyəyə malikdir. Bizim arıq və vəzifəli xəstəmiz yanına gələn vur-tut bir oğlunun yanında elə ah-vay edirdi ki, Mətin kişi ancaq başını bulamalı olurdu. Sonra da, dünyagörmüş adamlar kimi əlinə təsbəhinə alıb deyirdi ki, deyəsən bu kişinin bütün hərəkətləri mənəmlikdən, xudpəsəndlikdən, xəbislikdən, bir tikə çörəyinə olan tamahdan irəli gəlir. Mətinin ürəyiaçıqlığı isə, məni valeh edirdi. Bol-bol yeməklərini hamımızın arasında bölərək deyərki:

- “Çörəyi bölüşmək onu yeməkdən daha ləzzətlidir”. O qədər qəlbiaçıq, hərəkətlərində dəqiq-dürüst adam idi ki, onun qəlbinin hakimi olan vicdan, sanki mənə deyirdi ki, həyat vicdanlı adamlardan fani deyil. Belə adamlar, sinəsini irəli verib deməzdilər ki, mən vicdanlıyam. Həyatdakı toxgözlülüüyü, dəqiqliyi, həqiqətpərəstliyi ilə seçildilər. Dahi rus yazıçısı Lev Tolstoyun belə insanlar üçün deyilmiş hikmətli bir ifadəsi var. “Vicdan insanların həyatının doğru yol göstəricisidir”. Bax, Səid qardaşım, insan həyatının xoşbəxt olmasının ən böyük göstəricisi, onun özünün vicdanı qarşısında hesabat verməsidir. Belə insanlar o qədər təmiz vicdana malikdirlər ki, sağlam həyat keçirməklə bərabər, el arasında deyildiyi kimi, yatanda belə həyacansız, tələssiz ayaqlarını uzadıb yatırlar. Elə xəstəxanada gördüyüm Mətin kimi! Əgər bir adam bir tikə çörəyini bölüşdürüb yeməklə ləzzət alırsa, digəri xısın-xısın, gizlincə, oğrun yeyirsə vallah, mənə görə ikincilərin, əhvalı-ruhiyyəsi heç də yaxşı olmur. Yəni xəstəxanada olan vəzifəlinin timsalında bəlkə də, yediyi boğazını cırır, mədəsini mərzəə düçar edirmiş. Mən o vəzifəli adamın sifət ifadəsinə baxanda hiss edirdim ki, belə adamların nə qarnı doyur, nə də gözü. İndi ay qardaş, bizə gəlmiş rəhbərdən və gələcək digər işçilərdən çox şey asılıdır. Vicdanla çalışsalar, tamaha uymasalar xoş əhvalla işləyib, halal qazancımızla dolanacağıq. Yox əgər, hər is olub ədalətsizliyə yol versələr, bizim halal qazancımızı da zəhrimara döndərüb xöşbəxtliyimizi əlimizdən alacaqlar. Tat xalqının bir mənalı məsələsində olduğu kimi; -“tamah bir qapıdan girəndə, xoşbəxtlik o biri qapıdan çıxır”. Allahımıza üz tutaq ki, yeni işə başlayanlar, əsası da rəhbərlik ədalətli, vicdanlı olsunlar. Beləcə ürəkləri bir-birinə yaxın olan dostlar, gələcəyə ümidlə baxaraq bir ağızdan:- Amin!-deyib sağollaşmış oldular. Bütün yol boyu Fikrət

müəllimlə danışdıqlarını ələk-vələk edən Səid, bu fikirlərlə uzun yolunu qısaltmış oldu.

Hər dəfə olduğu kimi, uşaqlar atalarının işdən gəlişini sevinclə qarşılayıb, masa arxasına keçdilər. Həməşə, masanın başında oturan Gülxar ana nasaz olduğundan, masaya əyləşə bilməmişdi. Sevimli həyat yoldaşının kəklikotu, darçın və zoğal mürəbbəsindən anlaşıldı ki, ana bərk soyuqlamışdır. Sahə həkiminə müraciət edərək xəstəliyin ciddi fəsadlar törətməyəcəyini dəqiqləşdirən Səid, sakitləşmiş oldu. Səadət Səidə verdiyi məlumata görə, Gülxar ananın soyuqlamasının əsas səbəbi, qonşuluqda yaşayan Mədinə nənə ilə saatlarla söhbətləşməsi və qəmgin, gözüyaşlı olaraq evə gəlməsidir. Səadət Səiddən xahiş etdi ki, bu barədə ana ilə sorğu aparmasın, xəstəliyi canından çıxandan sonra, onun üçün müəmmalı olan qəmginliyin səbəbini bilmək pis olmazdı. Fikrət müəllimdən ayrıldıqdan sonra daxilində yaranmış kefsizliyini, nəzərə alıb Səadət xahişinə əməl etmiş oldu. Əslində, Səid işdə baş verəcək hər hansı söz-söhbəti evdə işıqlandırmağı sevməzdi. Hər iki ər-arvad belə qənaətdə idilər ki, işin öz yeri, evin öz yeri. Əgər ailə üçün hər hansı bir qlobal iş yaranardısı, birlikdə onu çözüldilər. İşdə baş verən obyektiv və yaxud subyektiv səbəblər ev söhbəti ola bilməzdi.

Aradan iki gün küçməmiş Gülxar ananın xəstəliyi sakitləşəndən sonra, Səid anasından soyuqlamasının səbəbini soruşanda, himə bənd imiş kimi, Gülxar ana qonşu Mədinənin başına gələnləri oğluna danışmış oldu.

Mədinə arvad hələ cavan, uşaqları yeniyetmə olarkən, həyat yoldaşı uzun sürən xəstəlikdən sonra dünyasını dəyişmişdi. Əlində bir sənəti olmayıb, ev xanımı olan Mədinə ərinin vəfatından sonra müxtəlif ağır işlərə gedərək, uşaqlarını nəinki böyüdüb başa çatdırmış, hətta onların savad alaraq müəyyən sənət və iş sahibi olmalarına çalışmışdı. Hələ bu da azımsı kimi,

kişi olub qabağa çıxaraq, övladları üçün elçi gedib, ailə qurmalarına səbəb olmuşdu. Kiçik oğlu işi ilə əlaqədar xarici ölkələrdən birinə köç etmiş, bir neçə illər işlədikdən sonra vətənə qayıtmışdı. Oğlanlarının biri həkim, digəri isə mühəndis olaraq işləyirlər. Hər üç oğulun həyat yoldaşları oxumuş olsalar da, evdar xanım olaraq, günlərini dedi-qodu ilə keçirirdilər. Mədinə arvad evini, eşiyini sataraq uşaqlarının yerləşməsinə sərf edib və çox öyrəşmiş olduğu həkim oğlunun yanında yaşamağa üstünlük veribmiş. Mədinə arvad yaşlaşdıqca xəstəlikdən əziyyət çəkdiyini bildiyindən, həkim oğlunun ona qayğı göstərəcəyini nəzərə alaraq ona mehrini salmışdı. Birdə ki, Mədinə arvad o biri uşaqlarına nisbətən həkim oğluna yumurtanın sarısını yedirdərək onu böyütmüş, nazını çəkmişdi. Ona görə də, çəkdiyi zəhmətə rəğmən onun yanında yaşamağı özünə haqq bilmişdi. Axır vaxtlar xəstəliyi onu haldan salmış, ağrıları daha da çoxalmışdı. Özünün dediyi kimi, ağrılardan ah-ufun sədaları oğlanlarını və gəlinlərini bezdirmişdi. Gəlinlərin dedi-qoduları, səsküyləri, Mədinə arvada olan baxımsız hərəkətləri, oğlanlarının biganəliyi Mədinə arvadın ağrıyan bədənini daha da ağrıtmış olurdu. Ağrıları dözülməz olanda, ümid bəslədiyi həkim oğluna müraciət etsədə, aldığı cavab onda təəssüflər yaratmış olurdu. Həkim oğlu anasının ah-uflu sorğusuna, -neyliyim ay arvad, mən sehribaz deyiləm ki, sənin ağrılarını yox edib, cavan qız edim. Qocalmısan, köhnə traktorlar kimi hissələrin çat verərək yavaş-yavaş tökülür. Yazıq arvad oğlunda insaf yaratmaq üçün, onun da bir vaxtlar qocalacağını, ağrıları olacağını deyib, ümidlə şəfa verəcəyini gözlədiyi halda vicdansız oğul nə cavab versə yaxşıdı. Ay arvad bilirəm, mən də qocalacağam, ağrılarım da olacaq, ancaq mən sənə kimi dözümsüzlük edib, haray-həşir qoparmayacam, dözərək hissə-hissə sökülüb o biri dünyaya gedəcəm. Mədinə arvadın şiddətli ağrıları olanda, qonşu dul

gəlin Larisa təcili yardım çağırır, gələn təcili yardım həkimi arvadada bir-iki iynə vurub dərmanlar yazarmış. Mədinə arvad döşlüyünə qoyduğu pensiyasını gəlinlərə dərman almaq üçün verərmiş. Gəlinlər də əlinə döndüklərim, bir-iki ucuz dərman alıb, yerdə qalan pullarla şiriniyyat, tum alıb, yaxşıca çay dəmləyərək, tumdan çırtlaya-çırtlaya yeni qeybətlərlə, dedi-qodularla arvadın beynini apararlarımı. Bir gün həkim və mühəndis qardaşlar sözü bir yerə qoyub belə qərar verirlər ki, indiyədək analarına baxmaqdan təngə gəliblər, indi xaricdən vətənə gəlmiş kiçik qardaşlarına müraciət edib, analarına baxmasını tələb etsinlər. Belə də hərəkət etmiş olurlar. Kiçik qardaş, uzun müddət qərrib ölkədə olduğundan ana, ana vətən həsrəti ilə yaşadığından gözüünü yummadan razılıq verib, anasına baxmağı özünə fəxr saymış olur. Sonda bildirir ki, o gəldiyi gündən belə bir arzu ilə yaşamış, ancaq qardaşlarının xətrinə xələl gətirəcəyindən ehtiyatlanaraq, belə bir addım atmamışdı. Ana iki böyük oğlanlarının fikirlərini bilən kimi qəti etirazını bildirərək, yerini dəyişməyəcəyini bildirmişdi. Oğlanları bir də israr edəndə, dözməyən arvad sizin kiçik qardaşınız məktəbini qurtarıb, neçə illər xaricdə yaşayıb, uşaqları xarici dildə danışır, yoldaşı bütün günü müəllimlik edir. Deyin görək mənə kim baxacaq! Uşaqlar mənim dilimi bilmədiyi halda, mən dərdimi onlara necə başa salım!? Mən malımı-mülkümü, canımı ən çox sizin yolunuzda qoymuşam. Budurmu sizin, mən ananıza göstərdiyiniz qayğı!? Sonralar mühəndis qardaş anasının ondan çox, həkimə yaxşı baxdığını, yumurtanın sarısını ona yedirdiyini əsas gətirərək, bir növ anasına qayğı göstərməyi qulaqardına vurmuşdu. Kiçik qardaş anasına nə qədər yalvar-yaxar etsədə, ana inadından dönməmiş və yaşadığı evdən heç yerə getməyəcəyini kəskinliklə bildirmişdi. İndi ay bala, Mədinə arvad allahdan özünə ölüm diləyir. Deyir ki, tanrım mənə az ağrı, asan ölüm

versəydi, oğlanlarıma əziyyət verməyib bu dünyadan köç edərdim. İndi oğlum, saatlarla çöldə oturacaqda oturub küləyə, soyuğa fikir vermədən Mədinə arvadın talehsiz, qəmli hekayətini dinləyib göz yaşı tökərkən, mən nə biləydim ki, soyuqlayacam, siz əziz balalarım əziyyət verəcəm. Anasının ağarmış saçlarına sığal çəkərək, onu öpüb bağrına basan Səid otağına qayıdıb, Mədinə ana kimi əziyyət çəkərək, öz cavan ömrünü övladlarının xoşbəxtliyinə qurban vermiş anaların az da olsa, çəkdikləri zəhmətin bəhrəsini görməmələrini göz önünə gətirib doluxsunmuş oldu. Mədinə arvadın məhlədə yaşayan iki oğlunun imkanları pis deyildi. Hələ yadına düşdü ki, bir dəfə həyətdə iş zamanı barmağını əzib, Mədinə ananın həkim oğluna müraciət etmişdi. Yaraya baxan qonşu həkim, dava-dərman edib, ona təşəkkür edib getmək istəyən Səidə, əli ilə pul işarəsini göstərərək haqqını tələb etmişdi. Səidin təəccüblə ona baxdığını görən Həkim;

-ay kişi, mən lap boğaza yığışmışam, pasiyentləri başa salmaqdan. Qardaş mən sizə etdiyim qulluğun haqqını istəmirəm ki?Heç olmasa istifadə etdiyim, bintin, dərmanın haqqını verin də. . . Bint, dərman göydən tökülür?Hamısın cibimin pulu ilə alıram. Səid özünü saxlaya bilməyib;

-necə yəni pulumla alıram?!Məgər siz həkimləri lazım olan tibbi ləvazimatla təmin etmirlər?Sifətini bozardan həkim:

-bəs bizi dərmanla, bintlə təmin edəcək təchizat şöbəsi hansı yolla çək-çukunu etməlidir?!Əslində mən sənə hesabat verməməliyəm, ey! Sadəcə qonşumsan dedim ki, biləsən bizim dolanışığımız hardandır.

Eşitdiyimə görə mebel firmasında çalışırsan, çək-çukunuz az olmur?! İndi nə başını ağrıdım ay qonşu, haqqımı,- xalatın cibini geniş açaraq;

- bura qoy və yaxşı bir qonşu kimi mürəxxəs ol! Haqqını alan həkim, Səidə sağ ol,- deyib əlavə etdi ki, şəhərin yarısı mənə borcludur, sizin kimi başa düşən pasiyent olub haqqımı qaytarsaydılar, daha da firavan dolanardıq. Səid qonşuluqda artıq-əskik söhbətlərin olmasını sevmədiyindən, həkimin "haqqını" ödəmişdi. Birdə Səid çox gözəl bilirdi ki, qanunsuzluq, rüşvət, tamah hər sahədə olduğu kimi, səhiyyədə də geniş vüsətlə yayılmışdır. İndi bu imkanlı həkimin anasına göstərdiyi sayğısızlıq, biganəlik Səidin anasını qəmləndirdiyi kimi, Səidə də təsirini göstərmişdi. Səidə görə ana elə bir varlıqdır ki, onun yolunda əzab çəkmək əsil övlad üçün fəxarət mənbəyi olmalıdır. Anasına kəm baxan övladı, nahaqdan xalq nankor adlandırmır.

Yeni rəhbər, yəni firmaya müdir gəlmiş İslam müəllim, elə ilk günlərdən qanunçuluqdan bəhs edərək, tabeliyində olan işçiləri iş müddətində düzgün işləməyi, qazanacaqları məvacibi şərəflə qazanmağı məsləhət görərək, vaxtilə mebel sahəsində çalışdığını, vicdanla qazanc əldə etdiyini, hətta mebel salonları olduğunu qeyd edirdi. Sonra qazancının haqqa əsaslandığını sübut etmək üçün, sitat da gətirərək deyirdi:

-Xalqımızın böyük iş adamı olan və mənim pərəstiş etdiyim hacı Zenalabdın Tağıyev vaxtilə belə bir müdrik kəlam söyləmişdir. "Pul qazan, amma şərəfini itirmə, pul bir gün gedər, nə vaxtsa gələr. Amma şərəf gedər gəlməz." !İndi mən sizdən vicdanla işləyib, halal məvacibinizi almağı xahiş edirəm. Mənimlə bərabər əvəllər vicdanla işləmişləri, indiki seximizə dəvət etmişəm. Hazırda fəaliyyət göstərən işçilərdən heç kim ixtisar olunmayacaq, o vaxta qədər ki, qanunumuzu pozmayacaqlar. Mənim gətirdiyim işçilər böyük təcrübəyə malikdirlər və onların əsasında ikinci növbə də yaradılacaqdır ki, bu da işlərimizin genişləndirilməsini və əlavə gəlir gətirilməsini təmin edəcəkdir. Gəlirlər isə idarəmizin irəliləyişinə və məvaciblərin

yüksəlməsinə səbəb olacaqdır. Əlbəttə ki, yeni müdir İslam müəllimin dedikləri Səidin ürəyindən olmuşdu. Fikirləşirdi ki, nəhayət bir vicdanlı rəhbər bizim firmaya yeni ab-hava gətirəcəkdir. Odur ki, canı dildən işlərə can yandırır, yeni iş obyektləri əldə edirdi. Səidin işinə bacarıqla yanaşması, İslam müəllimin diqqətindən yayınmadığından onu qəbuluna dəvət edib, ikinci növbədə çalışan işçilərə köməklik etməsini xahiş etmişdi. Səid İslam müəllimin xahişinə müsbət yanaşaraq köməyini əsirgəməmişdi. Bir müddət işləyən Səid məvacibinin yüksəlişini hiss edib, ikinci növbəyə əlavə vaxtını sərf etmiş oldu. İkinci növbənin rəisi olan Salman müəllimin, malların müxtəlif obyektlərə göndərilməsini sənədsiz-filansız həyata keçirməsi Səiddə müəmma yaratmışdı. Odur ki, belə bir hərəkət yenidən təkrar olunduqda, Səid Salman müəllimə etirazını bildirərək xəbərdarlıq etmişdi ki, İslam müəllim bilsə yəqin ki, onu cəzalandıra bilər. Salman isə, Səidin iradəni istehzaya çevirmiş və öz işi ilə məşğul olmağı tövsiyyə etmişdi. Salmanın arxayın danışığı Səiddə şübhə yaratdığından imkan tapıb Fikrət müəllimlə məsələni müzakirə etməyi lazım bilmişdi. Səidin ikinci növbədə baş verən müəmmarı Fikrət müəllimlə bölüşməsi, hələ ki, müəssisəyə xeyir gətirməyən ikinci növbənin iç üzünü göstərmiş olurdu. Səid bildirirdi ki, ikinci növbədə iş əhatəsi daha çoxdur, nəinki adicə iş günü olan gündüz növbəsində. Demək olar ki, ikinci növbənin gördükləri işin cüzi bir hissəsi sənədləşdirilir. Xeyli fikirləşən baş mühasib Fikrət müəllim belə qərara gəldi ki, "şərəflə" qazanan müdirin deyəsən vicdanı çat verir. Fikrət müəllim anladı ki, Səidin ikinci növbəyə dəvət edilməsi əbəs deyil. Aparılan mallar "ilişəcəyi" təqdirdə, satış şöbəsinin nümayəndəsi olaraq cavabdehlik onun üzərinə yazıla bilərdi. Odur ki, Səidi bəzi məsələlərdən hali edib, ikinci növbədən uzaqlaşmağı məsləhət bildi. Baş mühasib olaraq ikinci növbədə

baş verənlərdən bu günə kimi xəbərsiz olan Fikrət müəllim, hələkət gözləmə mövqeyində qalaraq prosesləri izləməyi nəzərə almış oldu.

Bir neçə gündən sonra, vaxt tapıb İslam müəllimlə görüşən Səid , ailədə yaranmış problemlə əlaqədar ikinci növbədən azad olunmasını xahiş etmiş oldu. Səidi dinləyən İslam müəllim onu sorğu-suala tutaraq, bəlkə hər hansı qanunsuzluğun baş verməsini, bunun müqabilində onun sakitcə, rəhbərə demədən getməsini yaxşı hal olmadığını demiş oldu. Səidin artıq heç bir şübhəsi qalmadı ki, ikinci növbədə baş verən qanunsuzluğun baş icraçısı elə müdir özüdür. Yəqin ki, müdirin himayə etdiyi sex rəisi Salman onun iradəni müdirə bildirib. Əks halda İslam müəllim, niyə qanun pozuntusunu Səiddən öyrənmək istəyirdi?! Səid, İslam müəllimin sorğusuna cavab olaraq, heç bir qanunsuzluqla qarşılaşmadığını və ailədə yaranmış çətinlikləri əsas gətirib, həm fiziki yorulduğunu, həm də evə gec getməsində ailəsinin nigarancılığını qeyd etmiş oldu. Səidi diqqətlə dinləyən İslam müəllim, bir daha bildirdi ki, əgər bir qanun pozuntusu bilirsə və ya bilmiş olsa, onu xəbərdarlıq etsin. Bura bizim idarədir və bütün baş verəcək neqativ halları neçə ki, mən rəhbərəm, mən həll etməliyəm! İslam müəllimin axırıncı cümləsi xəbərdarlıq xarakteri daşıyırdı. İslam müəllimin razılığından sonra, qəbul otağını tərk edən Səid anladı ki, danışıqlarında çox tədbirli və ehtiyatlı olmalıdır. Səid xatırlayırdı ki, sevimli həyat yoldaşı Səadət ondan əlavə qazanca görə, sağlamlığını əldən verməməyini dəfələrlə məsləhət bilmişdi. Anası Gülxar gecələr işləməklə çox arıqladığını, əldən düşdüyünü oğluna bir neçə kərə demişdi. Hər dəfə işdən gec gələndə, ailəsinin eyvanda oturaraq onu gözləmələri ürəyincə olmamışdı. Hiss edirdi ki, bu gecə işləmələri ilə ailəsini həməşə nigarancılıqda saxlayır. Evə vaxtından əvvəl gələn Səidi böyük ruh yük-

səkliyi ilə qarşılayan ailə, Səidin daha axşamlar işləməyəcəyini eşidib sevincli olmuşdular. Ailə süfrə başına oturub, şad-xür-rəm şam yeməklərini nuş etmiş oldular. Səhəri işə gedən Səid, ikinci növbədən uzaqlaşmasını baş mühasib Fikrətə muşduluq kimi bildirdi. Müdirlə olan söhbətlərini Fikrət müəllimə ərz edən Səid, susmuş halda ondan cavab almaq istəyirdi. Fikirə gedən Fikrət müəllim İslam müəllimin ilk çıxışını yadına salıb, handan-hana gülümsünərək, Səidə baltanı kökündən vuracaq bir cavab vermiş oldu:

-İslam müəllim, qazanc xatirinə şərəfini satdığı qoyub. O qanunu özünə bayraq edərək, sadə adamların gözüne pərdə asıb, vergidən yayınaraq, ikinci növbədə görülən işlərin əksəriyyətini dövriyyədən çıxardıb, özünə külli miqdarda qazanc əldə edir. Bəlkə də, onun mebel salonları dövrüyyədən çıxardılan mallar hesabına fəaliyyət göstərir! Hər halda bu sübutu olmayan bir fikirdir. Reallıq isə, qanun pozuntusunun faktla təsdiqindən sonra özünün əsil simasını göstərmiş olacaqdır. Məşhur filosof Aristotel bax belə təhlükəli adamların həddindən çox ədalətsiz olduqlarını nəzərə alaraq demişdir:

-“Bütün ədalətsizliklər arasında ən dözülməzi, qanun adı altında törədilən ədalətsizliklərdir”. Yəqin ki, müdirimiz İslam müəllim, ədalət, vicdan pərdəsi altında qanun pozutularına rəvac verərək, burnundan uzağı görməyən həris insanlara kənardan baxaraq, nə vaxtsa, sadə dildə desək, onların başlarını yemiş olacaqdı.

Bu ilki qış, əvvəlki illərə nisbətən daha soyuq və sərt idi. Rusiyada yaşadığı vaxtlarda şaxtanın otuz dərəcəsində əlinə əlcək taxmayan, başına papaq qoymayan Səid indi, üç-dörd qat isti paltarlar geyib, özünü soyuqdan qoruyurdu. Bunun bir səbəbi osteoxondroz kimi ağrılı bir xəstəliyin sağlamlığına əngəl törətməsi olsa da, digər səbəbi bir-iki dərəcə şaxtanın sürətli

külək nəticəsində az qala otuz beş, qırx dərəcəyə çatması idi. Sürətli külək, soyuq havanı, geyimdən asılı olmayaraq adamın bədənində elə yeridirdi ki, qurumuş sümüklərin saqqıltısı, yağlanmamış arabanın cırıltısından daha çox səs verirdi. Osteoxondroz xəstəliyinin elə ən böyük düşməni soyuqlu külək idi. Səid hələ sovet dönməindən bilirdi ki, xalq arasında revmatizm adı ilə tanınan osteoxondroz xəstələri, ən çox oturaq işlə bağlı olanlardır. Məsələn, sürücülər əlillik alaraq, yüngül işlərə gedir, yaxud da ömürlük əlilliyə çıxmış olurdular. İndiki vaxtlarda isə bu xəstəliyə əlillik düşmürdü. Ümumiyyətlə işsizlik baş alıb getdiyindən xəstə olanlar işlərini itirməmək üçün, xəstəliklərini bir təhər yola verib, işləməklə dolanışlıqlarını təmin edirdilər. Səid də, bir çox həkimlərə müraciət edib xəstəliyinə çarə qılmaq istəsə də, xeyiri olmamışdı. Hər dəfə dava-dərman alıb müalicəsini aparsa da, bir müddətdən sonra xəstəlik yenidən onu incitməyə başlamışdı. Həkimlərin əksəriyyəti ona müalicə almaqla bərabər müalicəvi idmanla məşğul olmağı, sanatoriya-kurort sağlamlıq ocaqlarına getməyi və ən əsası qidalanmaqda pəhrizə fikir verməyi məsləhət görürdülər. Səidin isə işi eləydi ki, həkim məsləhətlərini vaxtında yerinə yetirə bilmirdi. Vaxtı ilə, hərbi xidmətdə olarkən aldığı bel fəqərəsi zədəsi, sonradan ağrılarına səbəb olan yayılmış osteoxondroz xəstəliyi nəticəsində arterial təzyiqi də yüksələrək, onu narahat etməyə başlamışdı. Bir dəfə ağrılarınin ağırlaşması nəticəsində həkimə müraciət edən Səid, otuz ildən artıq bu xəstəliklə mübarizə aparan, həkimlərin məsləhətlərinə əməl edən şair təbiətli bir ağsaqqalla həmsöhbət olmuş və onun yazdığı “Qocalıqda şənəm deyir” şeiri onun ruhuna oxşamışdı:

*İstəsən can qədrini, isti şorba yeməlisən,
Mədəyə zülm etməyib, həzmi yumşaq etməlisən,*

*Yainki, nəfsin qurbanı olub ağrı çəkməlisən,
Yağa, duza yox deyən, qocalıqda şənəm deyir,
Gümrah olur, üzü gülür, sağlam ki mənəm deyir.*

*Məmləkətin cəmaəti, qədrini bilsin gərək,
Təbiəti seyr etsin, qidalansın sağlam ürək,
Nəinki, ayaq əssin, əsa olsun ona dirək,
Külək, soyuq bilməyən, qocalıqda şənəm deyir,
Gümrah olur, üzü gülür, sağlam ki mənəm deyir.*

*Ey təbiət, sənsən sağlamlığın əsil cövhəri,
İnsan oğlu gərək ki, bilsin bu sirli gövhəri ;
Hərəkət et, hava ud, su iç, at “dərman zəhəri”,
Torpağa qulluq edən, qocalıqda şənəm deyir,
Gümrah olur, üzü gülür, sağlam ki mənəm deyir.*

*Həzmi “cəhalət”olan, dərmana olar mübtəla,
Cavanlıqda qocalaşar, sağlamlıq olar bəla,
Qədrini bilməz cahilə, neyləsin allah-təla,
Qidası sağlam olan, qocalıqda şənəm deyir,
Gümrah olur, üzü gülür, sağlam ki mənəm deyir.*

Otuz il xəstəliyinə qarşı “cihad” elan edən ağsaqqal çox gümrah və şən görsənirdi. Özünün dediyi kimi, həkimlər bir dietoloq kimi onun hazırladığı qidalanma metodundan xəstələrin müalicəsində istifadə edirdilər. Həmin dietik qidalanma metoduna müraciət edən Səid,sonralar az-çox sağlamlığında dəyişiklərin olduğunu hiss etmişdi. İmkan, vaxt nöqtəyi nəzəridən həkimə müraciət etmədiyindən, ağsaqqal dietoloqu görə bilməsə də, onun qida reseptindən istifadə edən Səid, ağsaqqalı minnətdarlıqla yad edirdi. Səidə görə ağıllı insanların könüllə-

rini birləşdirən bir yol var idi, o yolda əməli-saleh yolu idi. Beləliklə, soyuq və küləkli havada işə tələsən Səidi, külək öz şiddəti ilə necə kənara atmışdısa, özünü saxlaya bilməyib səndərləmiş və son nəticədə köməyi işıq dirəyi olmuşdu. Işıq dirəyindən güclə yapışan Səidin ağırları baş qaldırsa da, küləyin soyuq sərtliyi onun qızarmış sifətində xəfif bir təbəssüm yaratmışdı. Təbəssümün səbəbi isə, soyuq küləklə bağlı olan əhvalatı xatırlaması ilə bağlı idi.

Rusiyada yataqxanada yaşayarkən, tikinti idarələrinin birində cüzi məvacibə qulluq edən və bir gözdən əlil olan, nədənsə insanlardan uzaq olub təkliyi sevən Kamandar adlı birisinin, şaxtalı bir gündə təsadüfən danışdığı əhvalatı beynində təzələmiş oldu. Belə ki, kasıb bir ailədə dünyaya gəlib, zəhməti bahasına tanınmış alim olan azərbaycanlının, kasıb tələbələrə yardımçı olması Moskvada yaşayan Azərbaycanlı tələbələrin maraq dairəsinə səbəb olmuşdu. Alim azərbaycanlı, ehtiyacı olan tələbələrə sual-cavab əsasında maddi köməkliklər edirmiş. Günlərin birində ehtiyacı olan Azərbaycanlı tələbələrdən biri alimə kömək üçün müraciət edir. Tələbəni qəbul edən alimin ilk sualı belə olur:

-Bakıda nə vaxt soyuq özünü göstərir?

Tələbə fikirləşmədən deyir ki, bəs qış aylarında soyuq olur. Tələbənin xətrinə dəyməyən alim heç bir fikir bildirmədən, ehtiyacı gəncə cib xərcliyi verib yola salır. Tələbə yataqxanasına qayıdan gənc, alimlə görüşü zamanı baş verənləri olduğu kimi danışır. Onun cavabını eşidən tələbələr təccüblü olaraq, şaqqanaq çəkib gülürlər. Tələbələrdən biri isə;

-Bakıda külək olanda soyuq özünü göstərmiş olur, -deyə gəncin səhvinə düzəliş verir.

İndi küləyin şiddətindən soyuğun onu qurudaraq ağırlar verməsi, Rusiyanın qırx dərəcədə olan şaxtasından daha təsirli

idi. Dünən axşamdan başlayan qar, şaxta yolları sürüşkən etmiş, şiddətli külək isə bir çox ağacları kökündən qopardaraq, yollarda tıxaclar yaratmışdı. Bir təhər işinə gələn Səid, Fikrət kişi ilə qarşılaşıb həyətdə izdihamın olduğunu gördü. Hər hadisədən xəbərdar olan Fikrət müəllim Səidə baş verənləri danışmış oldu. Bir dərəcə olan şaxtanın yolları sürüşkən etməsi və küləkli hava, ikinci növbədə çalışan işçilərin obyektlərə mal apararkən qəzaya uğramalarına səbəb olmuşdu. Mebellər istifadəsiz hala düşmüş, sürücü ilə bərabər iki işçi ağır xəsarətlər almışdılar. Qəzanın baş verməsi səbəblərini araşdıran polis orqanları cinayət işi qaldırmış, heç bir sənədi olmayan mebellərin talehini müəyyənləşdirmək üçün, vergilər idarəsinə müraciət olunmuşdu. Vergilər idarəsi sənədsiz mebellərin vergidən yayınma yolu ilə, obyektlərə aparılmasını müəyyən etmişdi. Üstəlik xəsarət alan işçilərdən mebellərin gedəcəyi ünvan müəyyən edilmiş və hal hazırda vergi orqanları bizim də bilmədiyimiz digər məsələləri araşdırırlar. Baş vermiş qəza nəticəsində xəsarət alanları suçlayan və mebellərin yararsız hala düşməsinə görə dəymiş ziyana rəğmən cərimələnəcəklərini deyən İslam müəllim, işdə verdiyi ciddi nöqsanlara görə sex rəisi Salmanı təcili işdən azad etmişdi. Sədiyə görə, qanunçuluğu əlində bayraq edərək qanunu pozan rəhbər, himayə etdiyi və müxtəlif səbəblərdən ona qulluq göstərən işçilərin Fikrət müəllimin təbiri ilə desək, başlarını yeməyə başlamışdı. İlk himayə olunan “qurban,” sex rəisi Salman idi. Üstəlik daha irəli gedən İslam müəllim, dəymiş zərərin ödənilməsinə təmin etmək üçün cərimələr də yazmağı unutmamışdı. Xəstəxanada müalicə alan xəsarət almış işçilər, tabe olduqları rəhbərlərdən kömək əvəzinə, ziyan gördüklərini bilib, onlara “xəyanət” edən rəhbərlərin qanunsuzluqlarını yoxlama aparan vergi orqanlarına danışmalı olmuşdular. Səid fikirləşirdi ki, harda qanun pozuntusu var,

tutduqları vəzifədən asılı olmayaraq işində ədalətsiz olanların satğın, riyakar, yalançı, yaltaq olmaları qanuna uyğun haldır. Bir neçə ay davam edən istintaq prosesi nəticəsində, məhkəmənin son qərarı ilə, keçmiş sex rəisi Salman və bir neçə işçi müxtəlif müddətli məsuliyyətə cəlb olunmuşdular. Faktiki olaraq adının heç bir yerdə hallanmadığını, heç bir cinayət tərkibli sənədlərə imza atmadığını, işində məsuliyyətsiz olanları cəzalandırdığını sübut edən İslam müəllim, məsuliyyətə cəlb olunmasa da, vergi orqanları tərəfindən vergidən yayınma halına görə cərimə ödəməyə məcbur edilmişdi. Bu müddət ərzində baş verənləri öz aralarında analiz edən Fikrət və Səid sirdaşları, haqq yolunda olduqlarına görə ulu tanrıya şükr etmişdilər. Həmşə hikmətli söhbətləri ilə Səidi feyziyab edən Fikrət müəllim, bu səfər də bir xalq bayatısı ilə, acgöz, tamahkar adamları damğalamış oldu:

*Əziziyəm azdır-az,
Acgöz acdır, heç doymaz
Yeyər bütün dünyanı
Qarın doysa, göz doymaz.*

Tamahkarlığın, rüşvətxorluğun cəmiyyət üçün böyük bir bəla olduğunu bir daha dilə gətirən sirdaşlar, yəqin ki, insanların bu bəlalardan bir vaxtlar uzaq olacaqlarına ümidlə baxaraq, özlərinə inam yaratmalı oldular. Odur ki, hələ də, pıçağının dal-qabağı kəsən, tazıya tut, dovşana qaç deyən və ən əsası qanun pərdəsi ilə özünü qoruyub, qanunsuzluqlara müxtəlif yollarla rəvac verən İslam müəllimlə işləməyə məcbur qalan sirdaşlar çalışırdılar ki, ədalətli olub haqqa qulluq etsinlər və başqalarına da, nümunə olsunlar.

Günlərin birində həmişə olduğu kimi işdən evə gələn Səid, ərzaq mağazasında növbəyə dayanarkən keçmiş, təsadüfi Vladimirli tanışını görüb gözlərinə inana bilmədi. Bəli bu o idi, Kamandarın özüyüdü. Səid yadına saldı ki, yataqxanada qalarkən, Azərbaycanlı alimin tələbələrə olan səxavətindən danışan, bir gözü əlil Kamandarla münasibət yaratmaq istəsə də buna müyəssər ola bilməmişdi. Sanki insanlardan qaçaq olan Kamandar yalnızlığı özünə rəva bildiyindən, ünsiyyətdən qaçmışdı. Sonralar bir daha Kamandarla qarşılaşmamışdı.

Saçları tamamilən ağarmış, sifətində xeyli qırışlar əmələ gəlmiş, əlil gözü isə tamamilən görünməz olmuşdu. Səid ona tanışlıq verəndən sonra, xeyli xatırlamalar edən Kamandar nəhayət ki, onu soyuq bir halda, sanki istəmirmiş kimi tanımış oldu. Səid başa düşdü ki, köhnə tanışını nədənsə, vaxtilə olduğu kimi ünsiyyətçi deyil və yalqızlığa meyilli insandır. Qısa söhbətdən sonra razılığa gəldilər ki, münasib vaxtlarda görüşüb keçmişdən-bugündən söhbət etsinlər. Səid bu sadə insanın davranışından anlayırdı ki, o əziyyətlər içində qıvrılır və ona mənəvi dəstək ola bilər.

Artıq yeni sex rəisi və digər işçilər təyin edilmişdi. Hələ ki, sakitliklə işlər qaydasınca gedirdi. Köhnə işçilərin qanun pozuntularını təkrarlamamaq üçün, Səid yeni işçiləri ədalətlə işləməyə çağırırdı. Əlbəttə ki, onun məsləhətini dinləyib minnətdarlıq edənlər də var idi, bu məsləhətləri qulaqardına vuranlar da. Deyəsən “şpionluq” edənlər də peyda olmuşdu. Belə ki, günlərin birində Səidi qəbuluna dəvət edən İslam müəllim, ona öz işi ilə məşğul olmağı, başqalarına “ağıl” dərsi verməməyi məsləhət bilmişdi. Buda azıymış kimi, onu axırıncı dəfə olaraq xəbərdarlıq etmiş və demişdi: -sənin təbliğatının heç bir xeyiri yoxdur. İşləyənlərin, o cümlədən sex rəisinin savadları çatır ki, qanunu pozmasınlar. İslam müəllimin məntiqə sığmayan arqu-

mentini cavablayan Səid bildirdi ki, işçinin təhsili, ağılı ola bilər, ancaq bu keyfiyyətlər əsas vermir ki, işçi qanunu pozmayacaq! Əsas odur ki, işçinin qəlbində, beynində tamah virusu özünə yer tapmasın, əgər bu virus varsa çətin ki, belə işçidən ədalət gözləmək olar. Səidin dediyi sözün aksioma olduğunu göydə qapan müdir, qəzəblənərək bir daha təkrar etdi ki, sənin təbliğatın biləsən ki, mənim ürəyimcə deyil və sən işçiləri doğru yoldan çəkəndirməklə, sabotaja şərait yaradırsan. Yadında saxla ki, sən bu cür hərəkətlərin bizi bir-birimizdən uzaqlaşdırır və belə davam eləsən biz yollarımızı ayırmalı olacağıq. Belə vaxtlarda Səid özünü təmkinli aparırdı. Səid artıq başa düşmüşdü ki, İslam müəllim tutduğu “əyri” yoldan dönməyi deyil və üstəlik digərlərini “əyri” yola çəkməyi bacarır. Hərslilik onun gözlərini bağlayıb, kor edibdir. İnfeksiyalı tamahkarlıq onun beynində cövlan edib, digərlərini də bu mərazə tutulmağa sövq edir. Bəla burasında idi ki, İslam müəllim həris xəstəliyini qanun pərdəsi ilə qoruyur, digər bu eybəcər xəstəliyə tutulmaları qanunsuz edirdi. İslam müəllimlə olan danışqlarını Fikrət müəllimlə bölüşən Səidə, dostu bildirdi ki, müdir tamahkar olmaqla bərabər, həm də kinli və qərəzlidir. Ehtiyatı əldən verməməyi tövsiyə edən baş mühasib, sənədləşmə işlərində dəqiq olmağı tapşırdı. Səid “öyrədilmişlərin” eyhamına uymayaraq, işini davam etdirirdi.

Bir neçə gündən sonra, kadr strukturlarında dəyişiklik etdiyini əmrlə elan edən İslam müəllim, kadr şöbəsini yaradıb, kadr və nəzarətçi vəzifəsinə Xatirə adlı xanımı təyin etmiş oldu. Çoxdan işləyənlər kimi, hər işdən xəbərdar olan Xatirə xanım, elə ilk gündən nəzarətini gücləndirmiş, onun tələblərini yetirməyənlərə hədə gələrək bildirmişdi ki, əgər mənim qara siyahıma düşsəniz sizi elə işdən qovacam ki, işlədiyiniz bu firma sizdə bir xatirə olaraq qalacaqdır. İşçilərdən biri Xatirə xanımın

guya tələbini pozduğuna görə qovulmuş və doğurdan da, firma o “bədbəxt” üçün xatirəyə çevrilmişdi. Xatirə xanımın qara siyahıya düşənləri arasında Səid və Fikrət müəllim də olmalı idi. Bu iki sirdaşın tez-tez söhbət etməsini həzm etməyən Xatirə xanım, hətta nahar zamanı onların təmaslarına qarşı çıxardı. Elə bunun nəticəsi idi ki, Baş mühasib Fikrət müəllimi qəbuluna dəvət edən müdir, Səidin “demoqoqluğundan” uzaq olmağı ona məsləhət bilmiş və Səidin ipə-sapa yatmayan işçi olduğunu vurğulayaraq işində yarıtmaz olduğunu demişdi. Fikrət müəllim, müdirin Səid haqqında dediyi mənfi fikirləri təkzib etmiş, onun bacarıqlı, savadlı, ədalətli bir insan olduğunu nəzərə çatdırmışdı. Beləliklə Səid və Fikrət müəllim, müdirləri İslam müəllimin qərəzli və nəfsə hərisliyini nəzərə alıb, digərlərinə zərər vermək qabiliyyətinə malik olduğunu dəyərləndirərək, tutduqları haqq yoldan dönməyəcəklərinə qərar vermiş oldular. Zalımlıq tərbiyəsi görmüş Xatirə xanımın qara siyahısına düşməmək üçün dostlar, gündəlik təmaslarını işdən sonra etməyi vacib bildilər. Xatirə xanımın “əmma” tapmaması, dostların hətta, naharda belə təmas qurmaması, Səidə qarşı olan kinini bir an belə beynindən çıxartmayan İslam müəllimdə, qara planlar yaratmışdı. Günlərin birində, Səidi qəbuluna dəvət edən İslam müəllim, keçmişləri unutmuşlar kimi, onu gülərüzlə qarşılayıb bacarıqlı işçi olmasını qeyd etmiş oldu. Səidin susaraq onu dinlədiyini görən İslam müəllim bildirdi ki, onun yaxın dostlarından biri mətbəx mebeli istəmiş, oda özlüyündə xeyli götür-qoy etdikdən sonra belə qərara gəlmişdi ki, dostunun yanında onun üzünü ancaq Səid ağarda bilər. Bu nöqteyi nəzərdən İslam müəllim Səidə xahiş etdi ki;

- dostumun mətbəx sifarişini şəxsən özün qəbul et, dizayn və ölçüləri dəqiqləşdir və bacarığını göstər! Sonra da əlavə etdi ki, dost-tanışlarımin sifarişlərini mən hər adama həvalə et-

mirəm. Əminəm ki, bu “şərəfli” işin öhdəsindən layiqincə gələcəksən. Sənə bu işdə, uğurlar diləyirəm.

Otağına qayıdan Səid İslam müəllimin sifətində yaratdığı humanizmin kinayəli və istehzal tərəflərini analizdən keçirib, bu işdə hər hansı bir yanlışlıqların ola biləcək ehtimalını düşünmüş oldu. Xeyli fikirləşdikdən sonra, mətbəx sifarişində elə bir ilişiklərin olacağına şübhə etməyib, Fikrət müəllimlə də bu barədə danışaraq məsləhət almağı qərarlaşdırdı. İşdən sonra hər dəfə olduğu kimi görüşüb təmaslanan dostlar xeyli fikirlərə qərq olub, çətinlik yaradacaq bir ilişiklik tapa bilmədilər. Həyat təcrübəsi daha geniş olan Fikrət müəllimin Səidə söylədiyi ;

-Kinli və qərəzli insan öz düşməninə məhv etmək üçün, onu gülərək qucaqlayıb bağrına basmağı da bacarır. Fikrət müəllimin vaxtında deyilmiş bu ağıllı kəlamı onları uzun müddət düşünməyə məcbur etdi. Sabahı işə getmədən, birbaşa İslam müəllimin dostu Muxtar müəllimin təzə aldığı evə gedərək, onun özü ilə yox, qapını ona açan Həsən adlı birisi ilə görüşmüş oldu. Həsən İslam müəllimin etibarlı adamı olduğunu bildirdi. Quracağı mətbəx mebelinin dizaynı, ölçüləri, rəngləri və materialını dəqiqləşdirən Səid bildirdi ki, mətbəxin sifarişçisi Muxtar müəllim olduğundan, onunla mətbəx sifarişini dəqiqləşdirsəydi daha yaxşı olardı. Sözüünü davam etdirmək istəyən Səidin, sözüünü ağzında kəsən Həsən bildirdi ki, Muxtar müəllimin bütün işlərini o həll edir və indiyədək heç bir narahatçılıq olmayıb. Sadəcə siz öz işinizdə diqqətli olun, kifayət edər. Təyin olunan müddətdə Muxtar müəllimin evi üçün nəzərdə tutulmuş mətbəx mebel dəsti, Səidin ciddi nəzarəti və məsuliyyəti sayəsində hazırlanıb evdə quraşdırılmağa başlandı və tam qurulduqdan sonra baxış üçün Muxtar müəllim dəvət olunsada, işinin vacibliyindən gələ bilməyib, başqa bir vaxtın baxış üçün müəyyən ediləcəyi nəzərə alındı. Bir neçə günlük sakitlikdən

sonra, Səidi qəbuluna dəvət edən İslam müəllim, nəzarətçi Xatirə xanımın gözü qarşısında Səidi danlayaraq, Muxtar müəllimin evi üçün düzəldilmiş mətbəx dəstinin bəyənilmədiyini və bu sifarişə Səidin məsuliyyətsiz və yarıtmaz yanaşması ilə əlaqələndirmiş oldu. Səid sifarişin nə üçün bəyənilmədiyini və mətbəx sifarişinin razılaşdırılaraq quraşdırıldığını desə də, onu daha sərt şəkildə məsuliyyətsizlikdə təqsirləndirən müdir, Xatirə xanıma müraciət edərək, müəssisəyə dəymiş zərərin ödənilməsi ilə bərabər, Səidin işdən azad olunması haqqında əmrlərin hazırlanmasını xahiş etmiş oldu. Kor-peşman otağına qayıdan Səid, mətbəx dəstinin hazırlanması barədə razılıq əldə etdiyi Həsənlə bir neçə dəfə əlaqə saxlamaq istəsə də, mümkün olmadı. Axşamı, işdən sonra mətbəx dəstini qurmuş olduğu evə dəyib qapıların bağlı olduğunu görüb, əlacı kəsilmişlər kimi evinə qayıtmış oldu. Həmişəki kimi, evə qayıdan Səid heç nə olmamış kimi, ailəsi ilə şən vaxtlar keçirib, yorulduğunu deyərək çarpayıda dirsəklənib fikirlərə qərq olmuş oldu. İslam müəllimin qərəzli bir halda ondan qisas aldığı, hətta məvacibsiz qoymasını düşünüb, belə qərara gəldi ki, o işini düzgün qursada, İslam müəllim onu işdən uzaqlaşdırmaq üçün, sübutu mümkün olmayacaq tələ qurmuş və Səidin, el arasında deyildiyi kimi “torbasını” tikmişdi. Mebel dəstini quraşdıran ustalar belə yoxa çıxmışdılar. Sabahısı işə çıxan Səidi, qapının ağzında qarşılayan Xatirə xanım, ona müraciət edərək, müdirin qəbuluna getməyi bildirmiş oldu. Müdirin otağına qədəm qoyan Səid, dostu Fikrət müəllimi də otaqda görüb, karıxdı. Salamsız-kələmsiz Səidi qəbul edən müdir, üzünü ona tutub, rişxəndlə bildirdi ki;

-hamıya “ağıl” dərsi keçən qardaş, bəs necə oldu ki, belə məsuliyyətsiz işə qol qoydun!? Budumu sən bacarığın, savadın, ədalətin, düzgünlüyün?! Axı mən sənə yüz kərə demişdim ki, get öz işinlə məşğul ol! Sən isə, dediklərimdən nəticə çıxart-

maq əvəzinə, firmaya zərər vurduğun bəs deyil, üstəlik mənim ən yaxın dostumla olan münasibətimə soyuqluq salmaq istədin. Ancaq, məqsədinə çatmadın, bizim dostluğumuz bir mebel dəstinin qiyməti ilə ölçülmür. Bizi daha dərin köklər bağlayır. Bizim dostluğumuz, gizli pıçıqlar üstündə qurulmayıb. Firmaya vurduğun maddi zərər isə məvacibindən tutulacaqdır. Baş mühasib Fikrət müəllimə demişəm zərəri hesablayacaq və sən dostunun məvacibindən də tutacaq. Orasını da deyim ki, Xatirə xanımın xahişini nəzərə alıb, səni ləkəli maddə ilə işdən azad etmək istəmirəm. Həmdə, səni uşaqlarına bağışlayıram, baxmayaraq ki, sən uşaqlarının yaşamını nəzərə almayaraq, dediklərimə əməl etməmişən. Neçə kərəm səni, düz yola çəksəm də, dediyindən dönməyib, guya ədalətli olmağını bizə göstərmək istəmişən. Bax buda sənin ədalətin!

Müdirin otağından mürəxxəs olan Səidə yaxınlaşan Fikrət müəllim, əlini onun çiyinə qoyub baxışları ilə, təsəlli verərək təmkinli olmağını xahiş etdi. Səid başa düşürdü ki, bütün mürdar xarakterləri özündə cəmləşdirən müdirin, cəfəngiyyatını Fikrət müəllim də anlayıb və Səidə köməklik etmək iqtidarında deyil. Çünki, müdir Səidə elə bir "torba" tikmişdi ki, bu torbanın düyünçəyinin açılması həm mümkün deyildi, həm də qərzəli olduğu üçün mənasız idi. Bəli, haqqı nahaq, doğrunu oğru etmək üçün, tamahını hər şeydən əziz tutan hiyləgər nadanlar, əsrlər boyu, ədalətli insanları ağıla sığışmayan yolla aradan götürürlər, məhv edirlər. Bu artıq cəmiyyətin, yazılmamış qanununa çevrilmişdir. Bu yazılmamış qanunun qurbanı Səid olmuşdu. Baş mühasib Fikrət müəllim isə, məşhur bir aforizmi sitat gətirərək, "haqsızlığın ilk qurbanları haqq adamları olur," - demiş və əlini dostunun kürəyinə vuraraq, bu haqsız dünyada ona dözümlü olmağı arzulamışdı.

Bir müddət işsizliyini ailəsindən gizlədərək, guya işə gedirmiş kimi idarələri gəzib münasib iş axtaran Səidin getdikcə maddi durumu pisləşməyə doğru gədirdi. Yaxşı ki, ikinci növbədə işləyərkən dar gün üçün saxladığı pullar var idi. Hörmətlə yad etmiş olduğu dostu Yusifin kiçik firması qanunsuz yoxlamalara məruz qaldığından Yusifi boğaza yığmışdı. Yusif firmanı bağlayıb, bir müddət işsiz qalmalı olmuşdu. Əlində olan beş-on manatla xarici ölkələrdən birinə işləməyə gedən Yusif, bir balaca şərait yaradandan sonra ailəsi də, Yusifin yanına getmişdilər. Elə o vaxtdan dostu Yusifdən xəbər-ətdər yox idi. Sirdaşı Fikrət müəllimi isə narahat etmək fikrində deyildi. Düşünürdü ki, əgər yaxşı bir işi olsa dostunu da narahat etmiş olar. Odur ki, idarə qapılarını döyərək iş axtarmaq məcburiyyətində qalmışdı. Bəzən iş olurdu, ancaq müdirlərin qanunu pozmağa hesablanmış danışıqları Səidi həməən idarələrdə işləməkdən çəkindirirdi. İş axtaranlar içərisində Mədət adlı orta yaşlı kişi ilə həmsöhbət olan Səid, onun bir əhvalatını eşitdiyindən, işə qəbul zamanı ehtiyatlı olmağı qərarlamışdı. Mədət kişi danışırdı ki, bir tanışının köməyi ilə, bazaya müdir təyin olunmuşdu. Həmin bazada bir çox məhsul və avadanlıqlar sənədi olmadan saxlanılırdı. Mühasibdən soruşduqda ki, bu mallar hansı sənədə əsasən bazaya daxil olub? Mühasib isə, mənə cavab vermədən barmağını yuxarı qaldıraraq, oradan soruşmağı, yəni baş müdirdən soruşmağı məsləhət görürdü. Az bir müddət işləsəm də, -deyə sözünə davam edən Mədət, bazada işlərin qeyri-qanuni aparıldığını görürdüm. Salamsız-kəlamsız mal dalınca bazaya gəlib, adicə kağız üzərində baş müdirin “təcili burax” kəlməsi ilə mal aparənları görüb, məətəl qalırdım. Uzun müddət “tovaroved” işlədiyimdən anlayırdım ki, sənədləşmə yox dərəcəsidir. Malların girişi-çıxışını təsdiq edən qaimələrdən çox, baş müdirin ağ kağızdakı kəlməsi, əsas götürülərək

mühasib tərəfindən həll olunurdu. Beləcə, günlərin birində mənə zəng edən baş müdir gələcək adamlara, qəbz əsasında traktoru satmağı xahiş etdi və mənə dinləmədən tezəcə dəstəyi bağladı. Sənədsiz mal almağa gələn yoldaşlara olan etirazım, nəhayət baş müdirin bazaya gəlməsi ilə nəticələndi. Qaşqabaqlı olan müdir, mənim işdən azad olunacağımı bildirib, ərizə yazmağımı tələb etdi. Mən isə, işə düzələndə heç bir ərizə yazmadığımdan və işlədiyim müddətdə məvacib almadığımdan, işdən azad olmağıma dair də heç bir ərizə yazmayıb, bazanı tərk etmiş oldum. Mədətin danışıqlarına mətəl qalan Səid;

-bəs işə daxil olanda əmək kitabçasına qeydiyyat məgər etməmişdilər?

-Ay sağ olmuş, nə qoyub, nə axtarırsan, nə əmək kitabçası, nə ərizə yazmaq!Elə quruca oturub, sənədi olmayan malları sataraq “məvacib” almaq lazım gəlirdi. Talehin üzünə gülmədi, ilişdin, vay halına!Deyəcəydilər “ oğru” ağılsızlığından ilişib, bu da sənin üçün bir “fatihə”, yəni diri olan ölü!

Mədətin başına gələnləri dinləyəndən sonra Səid daha idarələrin qapısını döyməyib, işə düzəltmə firmalarına, məşğulluq mərkəzlərinə müraciət etmiş oldu. Firmalarda və ya məşğulluq mərkəzində cüzi məvacibi olan xidmət, qulluq işləri göstərilirdi ki, bu işlər onu qane etmirdi. İxtisasına uyğun iş olmayanda, Səid səbəbini soruşar və aldığı cavabdan mütəəccir olardı. Məşğulluq mərkəzinin nümayəndəsi, vəzifə işlərinin onlara verilmədiyini və bu vəzifələrin tanışlıq, “hədiyyə” yolu ilə müəssislərin özündə həll olunduğunu bildirirdi. Yaxud, bilərəkdən gözdən pərdə asmaq üçün vəzifə iş yerinin olduğuna dair vakant yer göstərib, zəng etdiyiniz təqdirdə müxtəlif səbəblər göstərərək vakant yerin olmadığını deyəcəklər. Getdiyi yerlərdə ədalətsizliklə qarşılaşan Səid, heç bir sənəti olmasa da, iş bazarı olaraq, “qul bazarı”kimi məşhur olan yerlərə gedib,

heç olmasa günümüzə iş taparaq, artıq maddi durumu pisləşən ailəni dolandırmağı qərarlaşdırdı. Bir neçə gün “qul bazarına” gedib, bazarda tanış olduğu uşaqların köməyi ilə müəyyən qazanc əldə etmiş oldu. Uşaqların verdiyi köhnə paltarları geyərək, qum, daş daşıyır, əl qabiliyyəti yaxşı olduğundan əlinə düşən mebel işlərini də həll edərək gündəlik qazancında irəliləyişə nail olurdu. Hətta, gündəlik iş olan zaman, özü deməli bəxti gətirəndə, qazancı mebel firmasındakı məvacibindən xeyli çox olurdu. Düzdür, ağırları özünü göstərirdi, ancaq nə etməliydi ki, ailəni dolandırmaq üçün başqa çarəsi olmadığını gözəl bilirdi. Sağ olmuş, ömür-gün yoldaşı Səadətın məvacibi az olsada, evin maddi durumunun çox pis vəziyyətə düşməsinə imkan vermirdi. Əgər, Səadət bilsəydi ki, Səid xəstə canı ilə hansı əziyyətinən və haralarda qazanc əldə edir, dözməzdi. Düzdür axır vaxtlar Səadət nə isə başa düşmüşlər kimi, narahatlıqla müəmmal suallar versə də, Səid yalan cavablar verir və cavablarına görə daxilən əzab çəkərək, sevimli həyat yoldaşından daxilən də üzr istəyirdi. Odur ki, indiki halda ailəyə heç nə bildirmədən hələlik “qul bazarında” işini davam etdirirdi. Günlərin birində yağışlı hava olduğundan, işi olmayan Səid, evə vaxtından tez gedib ailəsini şübhələndirməmək üçün, xeyli fikirləşdikdən sonra Vladimirdəki keçmiş tanışları olan Kamandarla görüşməyi qərarlaşdırdı. Kamandar yaşayan həyatə gəlib, bir-iki binaya dəysə də, bina sakinləri Kamandarı tanımadıqlarını söylədilər. Əlacsız qalıb geri dönmək istədi və birdən kimsə arxadan;

- kop Kamandarı soruşursan, -deyə sorğuladı. Kamandara “kor” ləqəbinin deyilməsindən üzülən Səid;

-bəli demiş oldu. Kişi barmağını tuşlayaraq, binanı göstərib, mənzilin yerini deyərək, gülə-gülə;

-əşi bu insanlardan qaçan, kor Kamanı da axtaranlar var imiş, -deyə donquldandı. Kişini diqqətlə nəzərdən keçirən Səid;

-sən niyə güzgüdə özünə baxmayıb, səndən daha şıx gör-sənən Kamandarın, hər hansı səbəbdən yaranmış eybini, gül kimi adına qoşursan, -deyə soruşdu. Kişi yenə hırıldayaraq, heç nə olmamış kimi;

-mənim güzgüyə baxmalı halım var ki, bəyəm!?Mənə də məhlədə çapıq Mamed deyirlər. Səid anladı ki, bu cür mənliksiz adamlara baş qoşmağın heç bir mənası yoxdur, yaxşı olar ki, Kamandarı tez tapsın. Qapı ağzında Səidi görüb özünü itirmiş kimi aparan Kamandar, ona yer göstərüb, nə əcəb gəldiyini soruşmuş oldu. Kamandar işindən olduğunu, "qul bazarında"tapdığı işlərlə pis dolanmadığını vurğuladı. Söhbət əsnasında işsiz olaraq, çox pis dolandığını, cüzi əlillik təqaüdü ilə gününü bir təhər keçirdiyini qeyd edən Kamandar, hələ canı sulu olduğunu bildirib, bir işin qulpundan yapışma arzusunu demiş oldu. Xeyli söhbət edən keçmiş tanışlar, Vladimir şəhərini də, xatırlayıb kövrək hisslər yaşamış oldular. Səid, Kamandara öz keçmişini danışaraq ailə qurduğunu, iki övlad sahibi olduğunu, Vladimirdə mənzil alaraq, sonradan Bakıya köçdüyünü söyləmiş oldu. Öz qəmli həyatını danışmaq üçün, gözləri yaşaran Kamandar şeirlər yazılmış dəftərini ona göstərərək, həyatını göz yaşı ilə dəftərə yazdığını qeyd edib, hekayətini artıq yaxın adam kimi onunla maraqlanan Səidə danışdı.

Qəsəbə tipli bir kənddə dünyaya gəlmişəm. Anam evdar qadın, atam isə ev ustası idi. Qəsəbədəki evlərin çoxunun ustası atam olmuşdu. Firavan yaşayırdıq. Bir gün evə əsəbi gələn atam, mənim şiltaqlığıma dözməyib, mənə bir sillə vurdu. Mən səndərləyərək, yerə yığıldım və gözümün qan içində olduğunu gördüm . Demə sillənin təsirindən, özümü saxlaya bilməyib, qapıya vurulmuş mıxa dəymişdim. Bayıldığımdan, məni xəstəxanaya necə aparmalarından xəbərim olmamışdı. Xəstəxanada gözümün birinin ağrılı və sarğılı olduğunu görüb, bir şey öy-

rənmək istəsəm də, göz yaşı tökən anamdan heç bir cavab ala bilmədim. Atamı görməyib, onu soruşsam da, dillənən olmadı. Xəstəxanadan çıxıb bir müddət gözü sarıqlı qaldım, sarığım açılandan sonra bir gözümün işığa həstrət qaldığını anladım. O zaman mənim altı yaşı var idi. Gözümə dəymiş ziyana görə atamı suçlu bilib həbs etmişdilər. Kaş o vaxt, mən bir qədər böyümüş olaydım, atamın həbsinə yol verməzdim. Sonradan gördüyüm məşəqqətlər bunu deməyə əsas verir. Atamı o vaxtdan sonra bir daha görmədim. Anam hələ mən məktəbə getməmişkən, bir kişi ilə ailə qurub, onun evimizdə yaşamasına razılıq vermişdi. Qəzəbli, daşürəkli, insafsız və cəlladın biriydi. Məktəbə getsəm də, mənim oxumağımı əngəlləyər, müxtəlif əziyyətli işlərə cəlb edər, anamın mənim döyülməyimə olan narazılığını, onu döyməklə qarşılayardı. Atalığım anama qışqıraraq, deyərdi ki, bu korun niyə nazını çəkirsən? Elə vaxt olurdu ki, ana-bala ikimizi də döyürdü. Məktəbdən də, qaçaq düşməyə başlamışdım. Məktəb uşaqları hər dəfə mənə” kor Kamandar” deyəndə, dərdlənirdim. Hətta, müəllimlər də məni eybimlə soruşurdular. Sınıfimisdə məndən başqa digər Kamandar adlı şagird varıydı. Müəllim Kamandar deyə soruşanda, o biri Kamandar birinci qalxardı. Müəllim isə, səni yox, kor Kamandarı soruşuram deyərdi. Evdə atamın, məktəbdə şagird-müəllimlərin məni kor Kamandar adlandırması mənliyimi sındırır, daxilən məni incidirdi. Qəsəbəmizdən Bakıya tez-tez maşınlar gedirdi. Anamın razılığını bir təhər alıb, gizləncə maşınların birində özümə yer edərək, Bakıya qaçmış oldum. Bakıya gələndə artıq mənim on bir yaşı tamam olmuşdu. Tanımadığım böyük şəhərdə itib batmışdım. Özüm kimi bir oğlana qoşulub, dəmiryol vağzalına gəlmiş oldum. Gecələr vağzalda yatar, gündüzlər müxtəlif yükləri daşıyaraq bir tikə çörəyimizi qazanardıq. Burda da, məni tanıyanlar kor Kamandar, tanımayanlar kor uşaq deyə çağırara-

dılar. Mən artıq eybimi üzümə vuranlardan elə bezmişdim ki, belə adamları görəndə özümü gizlədirdim. Bir gün bizi milislər tutub, internat məktəbinə göndərmiş oldular. Oxumaq üçün hələ uşaqlıqdan həvəsli olduğumdan, çox sevinirdim. Az-çox ibtidai təhsilim var idi. Ancaq, müəllimlərimiz nədənsə bizə ikinci dərəcəli məxluqlar kimi baxaraq, bizlə atılmışlar kimi rəftar edir, dərs demək əvəzinə özlərinin xoş həyatlarından danışaraq mənəvi əzabımıza səbəb olurdular. Mənim mənəvi əzabım isə iki qat artıq idi. Çünki, internatda hamı mənə heç adımı demir, sadəcə, ay kor, -deyə müraciət edirdilər. Mənəvi əzablardan yaxa qurtarmaq üçün tənhalığa qapılmışdım. Məktəbdə hamıdan qaçar, xəyallara dalaraq əzablarımı şeirə çevirib rahatlıq tapardım. Bütün bu vaxtlarda bir nəfərlə dostluq edirdim. Bu dostum mənə nisbətən şənəlməyi, digər uşaqlarla zarafatı ilə seçilirdi. Nədənsə mənə mehribançılıq edir, hətta digərlərindən fərqli olaraq, mənə öz adımla müraciət edib, başqalarının mənə istehza etməsinə qarşı çıxırdı. Bir gün dostum mənə, niyə hamıdan qaçdığımı, yalqızlığa qapandığımı soruşmuş oldu. Mən ona yazdığım şeirlə cavab vermiş oldum:

*Talehim əzəldən bəd gətiribdir,
Dostum sualına cavab verirəm.
Məni yalqız edən şikəstliyimdir,
Birdə ki, hər zaman düzlük sevirəm.*

*Heç şikəst olmasın bir nəfər insan,
Əzablar görmüşəm şikəstliyimdən.
Namərdlər "gülüblər" mənə hər zaman,
Mərdlik görməmişəm mən bir nəfərdən.*

*Səhvəmsə ey dostum, bir məsləhət ver?
Bildinmi nə üçün yalnız gəzirəm!
Məsləhət yoxdursa, son sözüm budur;
-Axmaq dostandırsa, təklif sevirəm!*

Dostum çox qəmli, gözü nəmli və susqun idi. Əlini cibinə salıb, dəsmalını çıxardaraq nəmli gözlərini silib, heç bir məsləhət, yaxud təsəlli vermədən sakit addımlarla məndən uzaqlaşmalı oldu. Mənə elə gəlirdi ki, dostum ya verdiyi sualla məni mənəvi əzaba düçar etdiyinə görə, yada ki, indiyə qədər məni yaxşı tanımayıb verdiyi suala görə peşmançılıq çəkmişdi. Bir müddətdən sonra dostumu, qohumları gəlib internatdan aparmış oldular və bir daha onu görmədim. Yenidən təhənnü, internat məktəbin insanlığa sığmayan ab-havası məni o qədər sıxırdı ki, mən daha yaşamaq istəmirdim. Məni az-çox yaşadan, əvəzsiz sənətkarımız Habil Əliyevin kaman naləsi idi. Hərdən təsəvvür edirdim ki, bu haqsız dünyadan köç edib, haqq dünyasına qovuşsaydım, yalnız kaman naləsi ilə qəbir evində xoşbəxtçiliyimi tapardım. Elə yazdığım “Vəsiyyət” şeirinin bir bəndində də, bu hisslərimi ifadə etmişəm:

*Qəbrimin başında kaman çalınsın,
Kaman naləsindən cismim sızlasın,
Cənazəm üstünə torpaq atılsın,
Qəbrimi qazanın özü ağlasın!*

İnternat məktəbi min bir əzabla başa vurub, işsiz olaraq yenidən küçələrə atılmış oldum. Yenə də, üzümü keçmiş məskənim olan dəmiryol vağzalına tutdum. Araba götürüb, yükləri daşıyaraq dolanışığımı təmin edirdim. Hərdən, Rusiyadan gələnlərdən oradakı dolanışığı soruşanda, təriflər eşidib, sanki

özümü Rusiyada yaşamaq üçün hazırlayırdım. Artıq xeyli pul yığaraq, Rusiyanın hansı şəhərində yaşamağımı müəyyənləşdirdim. Bir dəfə Rusiyadan gələnlərdən birinin Vladimir şəhərində yaşadığını deməsi, orada yaşayışın daha yaxşı olmasını bildirməsi məni bu şəhərdə yaşamaq üçün, bir növ hazırlaşdırmış oldu. Müəyyən qədər pul topladıqdan sonra, araba işimə əlvida deyib, Vladimir şəhərinə yola düşdüm. Bir müddət sağlamlığıma görə iş tapa bilməsəm də, ümidimi itirməyib nəhayət, tikinti idarəsində yüngül bir işə və sizinlə görüşdüyüm yataqxanaya düzələ bildim. Tikinti idarəsində işləyəndə İrina adlı bir rus xanımla tanış olub, onunla ailə qurdum. Tez ailə qurmağımın səbəbi, yataqxana həyatına uyuşa bilməməyim və adi bir xörək hazırlamağı, paltar yumağı bacarmamağım idi. Evləndiyim xanımın iki otaqlı mənzilində, ana-atası, xanıмым və mən yaşayırdıq. Sonra bir qız uşağımız dünyaya gəlmiş oldu. Uşağa milli adımızı qoymaq istəyim baş tutmad. Xanıмымın ata-anası uşağa Sveta adını qoymuş oldular. Əgər, mən milli ad qoymağımı israr etsəydim, evdən qovula bilərdim. Hara gedəcəydim ki? Sonralar hansı səbəbdənsə, xanıмым ilə valideynləri arasında yaranmış münaqişə, yoldaşımın yataqxanada yaşayan Diana adlı rəfiqəsinin bir otağına köç etməsi, mənim evdən uzaqlaşmağıma və müvəqqəti olaraq, yataqxanada qalmağıma səbəb oldu. Mən yataqxanaya ancaq yatmaq üçün, axşamlar gələrdim. Gündüzlər işə gedər, sonra kitabxanada qəzetləri mütləq edər, bəzən də şeirlər yazardım. Tikinti idarəsində işləyəndə, ağır fəhlə əməyi, bu əməyin düzgün dəyərləndirməyərək cüzi məvacib verilməsi, fəhlələrin haqqını tələb edərkən işdən qovulmaqla hədələnməsi məni təsirləndirmiş və bu da “Fəhlə” şeirimdə öz əksini tapmışdı:

*Ədalət deyibən, fikir söyləsən,
Başına yumruğu vururlar, fəhlə!
Lallar kimi, dinmə sakitcə işlə.
Yoxsa "tənbəl" deyib qovurlar fəhlə.*

Mən yataqxanada müvəqqəti qaldığım vaxtlarda, yadıma gəlir ki, sizinlə həmsöhbət olmuşam, -deyə Kamandar üzünü Səidə tutmuş oldu. Çox üzgün halda onu dinləyən Səid;

-bəs sonra ailənlə münasibətin nə yerdə qaldı?Necə oldu ki, Azərbaycana qayıtmış oldun?

Danışığına ara verən Kamandar, Səidə bildirdi ki, bəlkə çay hazırlayım, adama bir stəkan içək, sonra söhbətimə davam edim. Səidin susduğunu görən Kamandar;

-təhnalıq məni öyrədib, indi əlimdən xörək hazırlamaq da, paltar yumaq da gəlir. Çay hazırlamaq, bir dəqiqəlik vaxt da aparmır. Səid əlini, Kamandarın çiyninə qoyaraq, bir qardaş nəvazişi ilə bildirdi ki, onun həyat hekayətini bilmək, şeirini dinləmək çaydan çox irəlidir. Səidin Sual dolu baxışlarına , rəğmə-n Kamandar həyat hekayətini davam etdirmiş oldu. Qızım üçün burnumun ucu göynəyirdi. Hər gün gedə bilməsəm də, həftədə iki-üç dəfə qızıma baş çəkirdim. Son vaxtlar yoldaşımın birgə yaşadığı rəfiqəsinin evində, iki nəfər kişinin tez-tez görünməsi mənim dalağımı sancmışdı. Bir cün həmin kişilərdən birinə, Diananın evinə nə üçün gəldiklərini soruşduqda, o mənə qəzəblə bildirdi ki, sən o biri gözünü də yum və bir də bizi görmə, əgər görmək eşqinə düşsən sən o biri gözünü də kor edib vətəninə yola sala bilərik! Kişinin qəzəbli danışığından başa düşdüm ki, onların gəlib-getməsi elə belə boşuna deyil, ortada nə isə var. İmkan tapıb yoldaşım İrina ilə görüşərək, bu barədə soruşduqda, o mənə rəsmi olmayan ailəçiliyin bitmiş olduğunu söylədi. Mən;

-bəs uşağımız var, onun günahı nədir ki, atasız yaşasın!? Çönərək mənə qəzəblə baxan, İrina bildirdi ki, onun uşağına kor ata lazım deyil! Qaldı ki, mənim digər kişilərlə münasibətimə, o sənlik deyil! Bura da, sənə Qaqqaz deyil ki, mənə əmr verib, başıma kəlağayı örtdürəsən! Bura mənim vətənimdir, bizdə azadlıqdır, istədiyim kişi ilə görüşə bilərəm. Sən get vətəninə, başı kəlağayılı bir arvad al və əmr et! Uşağı da yadından çıxart və bir də məni narahat etmə! Əks təqdirdə, milisə müraciət edib, məni zorladığını və uşağın bu münasibətdən doğulduğunu bildirməklə, səni zindanlarda çürüdərəm!

İrinadan ayrıldıqdan sonra, göz yaşlarımı saxlaya bilmirdim. Yataqxana həyatı, tənhalıq məni üzürdü. Bir müddətdən sonra, yeni həyat eşqi ilə, vətənə qayıtmış oldum. Heyhat, allahın mənim alnıma yazdığı tənhalıqdan yenə xilas ola bilmədim. Yaşadığım bu bir otağı, əvvəlcə işlədiyim tikinti idarəsində, bağban işləyərək növbəyə durub almışam. İndi mən tənha olaraq soyuq divara baxıram, divar isə mənim dərdimi başa düşürmüş kimi, qəməmdən nəmlənir. Oxucum kimi, hərdən şeirlərimi ona oxuyuram. Keçmiş həyatımı ona danışırım. Elə dünən yazdığım, "İllər apardı" şeirimdəm bir bəndini sənin üçün oxuya bilərəm:

*Alçacıq daxmamda fikrə dalıram,
Əzablı günləri yada salıram,
Keçənli illərdən xəyal alıram,
Demə, keçmişimi illər apardı.*

Hekayətini bitirən Kamandar, dərindən bir ah çəkib, sanki ahı ilə keçmişinə üsyan edirmiş kimi, üzünü Səidə tutaraq, bu da mənim həyatım, Səid qardaş, -demiş oldu. Kamandarın keçmişinə az da olsa səyahət edən Səid, saatına baxaraq evə

gecikəcəyini bildirib, ona birgə işləməyi təklif etdi. Kamandarın duruxduğunu görən, Səid “qul bazarında” çalışanların sadə insan olduqlarını, bir tikə çörək üçün çöllərə düşdüklərini demiş oldu. Onlar da, qəmli həyat sürdüklərindən ancaq işlə məşğul olurlar. Son anda onun razılığını almış olan Səid, daxilən rahatlığını hiss etdi. Sabahkı günü, səhər tezdən görüşmələrini nəzərə aldılar. Qəm və sevinc əhvalı ilə evinə qayıdan Səid, sabahı Kamandarla görüşəcəyinə ümidli oldu.

Səid öz düşüncələrində yanılmamışdı. “Qul bazarına” gələrkən, razılığa gəldikləri körpü altı yaşıl budkanın yanında var-gəl edən Kamandarı görüb, tələsmiş oldu. Dostlar görüşüb və bir neçə nəfərlə də salamlashdılar. Sonra, iş təklif edənə razılaşaraq, getməli oldular. Dörd nəfərdən ibarət olan işçilər, gördükləri işləri birgə həyata keçirirdilər. Dördü də, qum, daş yükləyir, hörgü edir, suvaq vururdular. Kamandarın sorğu-sualsız, dayanmadan bütün işlərə can yandıraraq girişməsi Səiddə bir razılıq hissi yaratmışdı. Nəhə az qalmış bir nəfərin ərzaq alaraq, nəhəri hazırlaması və digərlərin iştahla nəhər etməsi zamanı Kamandarın özünü kənar tutması, Səidin bəzi mətləbləri onunla bölüşməsi nəticəsində, işlərin qaydasına düşməsinə və Kamandarın da iştahla nəhər etməsinə səbəb olmuşdu. Beləliklə, işçi yoldaşlarına uyuşan Kamandar, daxilən Səidə minnətdar olmuşdu. Yenidən anadan olmuşlar kimi özünü hiss edən Kamandar, ilk dəfə olaraq onunla həmrəy olub, qayğısına qalan, ona hörmətlə yanaşan insanların olduğunu görüb, bədbinlikdən nikbinliyə qədəm qoyduğunu anlamış oldu. Hərdən boş vaxtlarında onun şeirlərini dinləyən dostlar, niyə qəzetlərdə, jurnallarda çap olunmadığını soruşduqda, Kamandar şeir yazmağı onun xobbisi olduğunu bildirər və deyər ki, bu şeirlər mənim əzəbli hisslərimdən yoxrulduğundan, istəməzdim ki, oxuyanlar bu əzəblərin qəmginliyini çəksinlər. Bir də ki, axı

mən şair deyiləm!? Böyük şairlər S. Vurğunun, B. Vahabzadənin ürəkləri fəth edən, düşündürən şeirlərini oxuyan Kamandar özünü necə şair sayıb, şeirlərini çap etdirə bilər?! Uşaqlardan müasirliyi ilə seçilən Qiyas adlı birisi, onun sadəliyini yüksək qiymətləndirib dedi ki, indi üzdənirəq elə şairlər peyda olub ki, nəinki öz cızma-qaralarını çap etdirməyə önəm verirlər, üstəlik öz şəkillərində artistizmi yaradıb, şeir kitablarında yerləşdirərək fəxrlə özlərini şair adlandırırlar. Bəli, yüksək təhsilə, bacarığa malik olan bu sadə işçilər arasında xoşbəxtçiliyini tapan Kamandar, həm də məyus olurdu ki, cəmiyyətin inkişafına töhvə verəcək bu insanlar “qul bazarında” layiq olmadıqları işləri görməyə məcburdurlarsa, vəzifələrdə oturub savadsızlıqları ilə cəmiyyətin inkişafını əngəlləyənlər niyə cəzalanmadan xoşbəxt həyat keçirirlər.

İş gününü başa vurub evinə yollanan Səidi təsadüfən qarşılayan Fikrət müəllim, xoş-beşdən sonra vəfasızlıqda dostuna ismarıq verdi. İşlərinin çoxluğundan vaxtı olmadığını dilə gətirən Səid, Fikrət müəllimin haqlı olduğunu təsdiq edib, üzrxahlıq etmiş oldu. Səidin başına gələnləri eşidən Fikrət müəllim, özünün hal-hazırda işsiz qalmasını demiş olub, müdir İslam müəllimin nəfsə uymuş bir riyakar olduğunu bildirdi. Sözüünə davam edən, Fikrət müəllim Səidə dedi ki, sən müdirin hiyləsi ilə işdən azad olunduqdan sonra, mən anlamışdım ki, gec-tez bir hiylə qurub, məni də işdən azad edəcək. Elə ona görə də, çalışırdım ki, onun naxələfliyinin güdazına getməyim. Bir neçə dəfə, “qara mühasibatlıqla” məşğul olmağı məsləhət bilsə də, mən razılaşmamışdım. Sonralar, məni yaxşı tanıyan və məndən hesabatı qəbul edən vergi işçisi, yeni rübdə hesabat verərkən məni heç nədən, süründürməçiliyə salmış oldu. Bundan xəbər tutan müdir, məni qəbuluna dəvət edib, işimin öhdəsindən gələ bilməməyimi əsas tutaraq, işdən azad etmiş oldu. Son-

radan təsadüfən görüşdüyüm vergi işçisinə məni nahaqdan get-gələ saldığını üzünə vuranda, o bildirdi ki, sən müdirinlə dil tapmadığın halda mən nə edə bilərdim ki? Mən istəsəydim də, sənin haqlı olduğunu sübut edə bilməzdim, əks təqdirdə işdən azad oluna bilərdim. Bir də ki, mən uşaqlarımın ruzisini kəsə bilməzdim. Haqsızlığın baş alıb getdiyini bildiyimdən, hansı səbəbdənsə buyruq quluna çevrilmiş vergi işçisinə daha irad bildirməyi şənimə sığışdıra bilmədim. Səid dostu Fikrət müəllimin haqlı iradına rəğmən ədalətsiz bir zamanla qarşılaşdıqlarını qeyd etmiş oldu. Fikrət müəllim dostuna düzəliş vermiş kimi, bütün çatışmamazlıqları zamanının üstünə atmaq, mənə düz deyil, günahkarlar nəflərinin quludurlar. Yadıma düşmüşkən keçən həftə başıma gələni danışsam, nəfsin acı bağarsaq kimi necə uzandığını anlamış olacaqsan. Məktəbə təqdim edəcək arayışı almaq üçün Mənzil İstismar sahəsinə getmişdim. Məni qəbul edən və arayış yazçmağa müvəkkil olan rus dilli xanım mənə xeyli baxıb, mənzil borcumun olub-olmadığını soruşmuş oldu. Mənim borclu olmadığımı müəyyən edən, xanım arayış üçün bir manat verəcəyimi bildirdi. Mən xanıma qəbz verəcəyi halda, bir manatı verəcəyimi deyərkən, xanım istehza ilə gülümsəyib dedi ki, nə qəbz?! Sən nə danışırısan, aydan gəlmisən bəyəm! Bir manat mənim şirinliyimdir. Fikirləşdim ki, nə edim, kimə şikayətlənim, axı mənim ona verdiyim bir manat da, əslinə qalsa cinayətdir. Əlacsız qalıb bir manatı vermiş oldum. Xanımın yazdığı arayışı, möhür və imza ilə təsdiqlənmək üçün, xeyli gözləmədən sonra müdirə təqdim etdim. Arayışı alıb, o tərəf, bu tərəfinə nəzər yetirən müdir, xeyli məni süzdükdən sonra, mənim susqunluğumu görüb, arayışa möhür vuraraq, arayışı masaya atmış oldu. Arayışı götürüb, imza olmadan möhür vurulduğunu müdirə bildirərkən, qəzəbini gizlətməyən müdir, məni mühasibatlığa göndərüb, mənzilə borclu

olub-olmadığımı dərkənar etməsini bildirmiş oldu. Mühasibatlıqda dərkənar edib, yenidən xeyli gözləmədən sonra qəbula daxil olub, arayışı müdirə təqdim etdim. Yenidən arayışa düşməni kimi baxan, müdir imza ataraq dedi:

-möhür dövlətidir, imza mənim. Bu imzanın bir haqqı var, yoxsa yox!-deyə bağırırdı. Özümü sındırmayıb, arayışı müdirin əlindən alıb, bildirdim ki, sənin imzan vəzifən olmadığı təqdirdə heç kimə maraqlı deyil. Sən vəzifə borcunu yerinə yetir və mənə minnət vurma!

Hələ bu harasıdır ay, Səid. Məndən sonra, arayış almaq üçün, müdirə müraciət edən İbrahim kişiye, müdir deyib ki, möhür sınıb və yuxarı təşkilata vermişik ki, düzəldilsin. İbrahimin ardınca arayış üçün müraciətli olan, Vitya Bakinskinin arayışına isə möhür vurulub. İbrahim kişi, Vityadan bunu soruşduqda, o da gülə-gülə deyib ki;

-ay İbrahim "sosed" sən məgər him-cim başa düşmürsən? Baş barmağı ilə göstərici barmağını bir-birinə sürərək, him-cimin mənasını ona anladıb. Yazıq İbrahim kişi də fikirləşib ki, aldığı cüzi təqaüdünü, dərmana versin, bir tikə çörəyə versin, yoxsa tamahkar müdirə. Qonşumuz İnnə xanım yarı yevrey, yarı rus, yəni metis, rüşvət verib, oğlunu öz dediyi kimi, instituta "tapşanuli"edib. Məhlədə yarı rus, yarı Azərbaycan dilində sözləri sındıraraq, özünü zədəğan xanım kimi aparan bu xanım, bizlərə gözünün ucu ilə baxır. Bu yaxınlarda avtobusda sənişin olan İnnə xanım, ona oturmaq üçün yer göstərməyənləri mədəniyyətsizlikdə təqsirləndirərək, təhqirə keçib və digər sənişinləri "baranlar"adlandırır. Bu hərəkəti haqqında qonşulara lovğa-lovğa danışarkən, həyat yoldaşım ona etiraz edəndə, əlini ilan kimi əyri-üyrü göstərən İnnə, indiki zamanədə bu cür yaşamağın bacarıq olduğunu bildirmişdi və demişdi ki, o "baran"sənişinlərdən duxusu çatıb mənə etiraz edən olmamışdı.

Eh, ay Səid hansı haqsızlıqdan danışasan, hara baxırsan ədalətsizlikdir. Əsrlərlə cəmiyyətə bəla olmuş ədalətsizliklər, insanlara cəfalar gətirmiş, onları iflic halına salmışdır. Əgər bu naqisliklər olmasaydı, insanlar ədalətsizliyin girovuna çevrilməzdilər. Xeyli söhbətdən sonra, xudahafizləşərək ayrılan dostlar, birbirlərini unutmamağı və imkan dairəsində görüşmələrini nəzərə almış oldular.

“Qul bazarında” işləməklə dolanışığını təmin edən Səidin, günlərin birində talehi üzünə gülmüş oldu. Müxtəlif işlər dalınca gedən bazar işçiləri, demək olar ki, bir-birlərini tanıyır və kimin hansı peşənin sahibi olmasını da bilirdilər. Bazar işçilərindən Sadıq adlı birisi, tədqiqat institutlarının birində fəhləlik edərkən, institutun təsərrüfat müdürünün mebel təmirini bacaracaq ustaya ehtiyacı olduğunu bilib, birbaşa Səidin yanına gəlmiş və onu belə bir iş üçün dəvət etmişdi. İnstituta gələn Səid, təsərrüfat müdürü ilə görüşmüş və təmirə ehtiyacı olan mebel dolab və masalarının təmirini boynuna götürərək qısa bir müddətdə təmir edib, təhvil vermişdi. Səidin dəqiq və dürüst işləməsi təsərrüfat müdürü Zöhrab müəllimi qane etmişdi. Söhbət əsnasında isə Səidin ali təhsilli inşaatçı, eyni zamanda keçmiş hərbiçi olduğunu öyrənmişdi. Bir müddət Səidlə ünsiyyətdə olan və təsərrüfat işlərindən anlayışını görən Zöhrab müəllim, ona köməkçi lazım olduğunu bildirib, təsərrüfat üzrə icraçı vəzifəsinə Səidi dəvət etmiş oldu. Səidin susqunluğunu görən Zöhrab müəllim, indiki zamanda işsizliyin baş alıb getdiyini, onun isə savadlı olaraq bir çox vəzifələrdə çalışdığını qeyd edərək, ona təklif etdiyi işin öhdəsindən gələ biləcəyinə inandığını bildirmişdi. Zöhrab müəllimin ağsaqqal, dünyagörmüş düşüncəsini qəbul edən Səid, minnətdarlıqla razılıq vermişdi. Səidin ixtisasca inşaatçı olub, bir çox işləri bilməsi Zöhrab müəllimin ürəyin-cəydi. Çünki, hər xırda bir təmir üçün “qul bazarına” getmək

onu həm yorurdu, həmdə bir insan olaraq narahat edirdi. Bazar da iş axtaranlar, iş təklif edəcək birisini görən kimi, elə tökülüşürdülər ki, adam bir o qədər işsizlə içərisindən birini seçənə qədər, xəcalət tərki tökürdü. Hətta bir dəfə, qırmızı hüquq diplomunu göstərərək, iş verilməsini xahiş edən birisini günəməz işə dəvət etmiş və yük daşımaqdan başqa əlindən heç bir işin görməməsini görüb, məyusluqla onu yola salmışdı.

Beləliklə təsərrüfat müdirinin zamanəti ilə, icraçı olaraq işə başlayan Səidi, kollektivə təqdim edən Zöhrab müəllim ona gələcək fəaliyyətində uğurlar diləmiş oldu. Aylarla “qul bazarındakı” işini ailəsindən gizli saxlayan və birdən-birə institutda təsərrüfat üzrə icraçı olan Səidin yeni işi ailəsində sevinclə qarşılanmış, Səiddən şirinlik alan Sadıq isə, Kanmandar və digər işçilərlə şadlıq etmişdilər. Bu xəbəri eşidən Fikrət müəllim isə, onu təbrik edib demişdi;

-hara getmiş olsan, mən sənə haramçılıqdan uzaq bir adam olduğunu bildiyimdən, sevinclə hissi keçirirəm. Sonra da, qardaşını yaddan çıxartma ha, yoxsa səndən inciyərəm, -deyə zarafatından qalmamışdı.

Təsərrüfat müdiri Zöhrab müəllim, iyirmi beş ildən çox idi ki, institutda çalışırdı. Aram-aram yerişi, ağır tərpişi, nurani sifətindəki illərin qırışığı, onun yaşlılığından xəbər verirdi. Bütün işlərdə təmkinli olan, Zöhrab müəllim yenidən işə qəbul etdiyi Səidi bir çox məsələlərdə dinləyir, onun bacarığına əmin olur və bəzən öz təkliflərini də vermiş olurdu. Səidin keçmiş hərbi olduğunu biləndə çox sevinmişdi. Çünki, hərbi xidmətin zabiti pillələrini iyirmi beş ildə bir-bir addımlayaraq, ehtiyata getmiş polkovnik idi. Vaxtı ilə Ukraynanın Odessa şəhərində hərbi xidmətə başlayan Zöhrab müəllim, sonralar oxuyaraq zabiti olmuş və SSSR-nin bir çox şəhərlərində xidmət edərək polkovnikə qədər yüksəlmişdi. Cavanlıqda Anya adlı xanım

ailə qurmuş və bu izdivacdən bir qızı olmuşdu. Yeganə qızı həkimlik sənətinə yiyələnmiş, sonralar zabit həkimlə ailə quraraq, Almaniyaya göndərilmişdilər. Rusiyada yaşadığı illərdə qızından tez-tez məktub alan Zöhrab müəllim sonralar həyat yoldaşının vaxtsız vəfatından sonra, tamam unudulmuşdu. Bir müddət tənha yaşayan Zöhrab müəllim, vətənə dönməyə məcbur olmuşdu. Vətənə qayıdan Zöhrab müəllim müharibə vəziyyətində olan hər bimizə köməklik etmək fikrinə düşsə də, yaşının altmışı haqladığını nəzərə alıb hərbi fəaliyyətinə imkan verməmişdilər. Sonralar qonşuluqda yaşayan Sənəm adlı dul qadınla ailə qurmuş, onunla firavan on üç il yaşamış və ailəçiliyin qayğısını hiss etmişdi. İndi iki ildən artıq bir müddətdə tənha yaşayan Zöhrab müəllim, ailə qayğısından məhrum olunduğundan, ilk dəfə olaraq çox qocaldığını dərk etmişdi. Hiss edirdi ki, işində də çətinliklər olduğundan, öhdəçiliyində çox əziyyət çəkir. Cavan adamın öhdəsinə götürəcəyi bir iş idi, təsərrüfat işinə rəhbərlik. Odur ki, Səidin bütün işləri asanlıqla yoluna qoyması, bacarıq və savadı Zöhrab müəllimin qəti fikrə gəlməsinə şərait yaradırdı. Zöhrab müəllim hərbdə olduğu kimi, institut qarşısında öz məsuliyyətini dərk edirdi. Neçə illər ərzində təsərrüfat işlərinə rəhbərlik edərək kollektivin hörmətini qazanmış Zöhrab müəllim, estafeti möhkəm əllərə verməli idi.

İşlədiyi qısa bir müddətdə, kollektivin hörmətini qazanmış Səid institutun sevimli işçisinə çevrilmişdi. Kollektivin hər bir xahişinə, bəli, baş üstə deyən Səidin işinə yüksək qiymət verilir və Zöhrab müəllimin icraçı işçisi olan Səidin prespektivli bir ziyalı olduğunu təsdiqləyirdilər. İşini xarakterindən asılı olaraq tez-tez mühasibliyə müraciət edən Səidin baş mühasib Sona xanımla yaranmış ana-bala münasibətləri də rəhbərlik tərəfindən alqışlanırdı. Sona xanım da, Zöhrab müəllim yaşlarında olan nurani bir xanım idi. Yaşının çoxluluğuna baxmayaraq,

özünü cavan hiss edən Sona xanım, artıq otuz ilə yaxın idi ki, institutda çalışırdı. Ümumiyyətlə İnstitut kollektivinin əksəriyyəti yaşlı nəsil idi. Dolanışığın çətin olduğu bir vaxtda, gənclər elmi fəaliyyətdən çox, digər məvacibi yüksək olan sahələrə üstünlük verirdilər. Məvacibi dolanmağa imkan verən yaşlı alimlər isə, təqaüdə çıxsalar da, işdən çıxmağı ağıllarına belə gətirmirdilər. Ömürlərini institutda keçirmiş bu yaşlı alimlər, istirahət ocaqlarında nərd, domino oynamaqla həyatlarını mənasız etmək istəmirdilər. Demək olar ki, institut kollektivinin hər gün, ad günü, yaxud elmi fəaliyyətin müxtəlif ildönümlərini qeyd etmələri, onların mehribançılığı, bir-birlərinə olan nəvazişləri Səiddə ulu şairimiz N. Gəncəvinin əsərində təssəvvür etdiyi azad cəmiyyəti xatırladırdı. Zöhrab müəllim Səidə atalıq qayğısı göstərir, onun prespektivli işçi kimi formalaşmasına çalışırdı. İnstitut kollektivi bunu görür və Zöhrab müəllimə belə bir savadlı, məsuliyyətli cavanı işə götürdüyünə görə alqışlar edirdilər. Səidin bütün bu bacarıqlarını, insanlığını nəzərə alan və uzun illərin əməyindən sonra dincəlmək qərarına gələn Zöhrab müəllim, Səidi yanına çağıraraq, təkliflə çıxış etməli oldu. Oğlum;

-deyə handan-hana sözüə başlayan Zöhrab müəllim daha çox yaşlandığını, yorulduğunu bildirib, onun gələcəkdə təsərrüfat müdiri olaraq çalışa biləcəyini , bu əsasda rəhbərliklə ortaq məxrəcə gəldiyini və onun bu işdə yeganə namizəd olduğunu demiş oldu. Sonra da, susqunluq edən Səidə kifayət qədər, yəni dolanışığını təmin edəcək qədər təqaüd aldığını , institutdan aldığı məvacibə ehtiyacı olmadığını qeyd edib bildirdi ki, əgər bu işə sən rəhbərlik etmiş olsan, mən xatircəm olacam ki, gördüyüm bütün işlər etibarlı əldədir və sənə güvəndiyimdən yəqin ki, institut üçün narahat olmayıb yaxşıca dincələcəm. Səid gözləmədiyi təklif qarşısında şaşırırmışdı. O həqiqətən də,

Zöhrab müəllimi bir ata kimi sevirdi. İndi Zöhrab müəllim işindən getmək istəyirdi deyən, nə deyəcəyini özü də bilmirdi. Səidin lal dinməzliyini görən Zöhrab müəllim, əlini Səidin çiyinə qoyub bir ata qayğısı ilə onu süzərək;

-axı, mən dincəlməliyəm oğlum, -deməsi bu ayrılıqdan qəmlənmiş Səidin ağsaqqalını bağrına basaraq razılaşmasına səbəb oldu.

Beləliklə, müdir müavini vəzifəsini Səid kimi savadlı və səmimi bir cavanın ixtiyarına verən Zöhrab müəllim, arxayınca-sına dincəlməyə getmiş və bu vəzifəni layiqincə təmsil edəcəyini öhdəsinə götürən Səid müəllim isə işinə başlamışdı. Bu bütün institut kollektivinin ürəyincə olmuşdu. Baş mühasib Sona xanım isə sevincini gizlədə bilməyib, ürəkdən bağlandığı balasının tərəf müqabil olaraq ona daha çox yaxın olmasını fəxrlə deyirdi. Sona xanım axır vaxtlar tez-tez xəstələndiyindən və işə gündəlik gələ bilmədiyindən, Səidin onu yoluxmasını, mühasibat sənədlərini özü ilə bərabər gətirib, onunla birlikdə hazırladıqlarını dilə gətirərək, Səidin duaçısı olurdu. Səid ona atalıq qayğısı göstərmiş Zöhrab müəllimi də yaddan çıxarmayaraq, onu yoluxur və ağır ev işlərində köməkçilik edirdi. Əziz dostu və sirdaşı Fikrət müəllimi də müşduluqlayan Səid, müdir müavini olaraq çalışmasını ona bildirmiş və xeyir-duasını eşitmişdi. Fikrət müəllim dostunun xoş gününü öz günü kimi qəbul edib, uğurlar diləmişdi. İnstitutun bütün işlərində fəal iştirak edən Səid bir çox təklifləri ilə irəliləyişlərə səbəb olmuşdu. Səidin işdə əldə etdiyi nailiyyətlər ailəsini çox sevindirmişdi. İşlədiyi məktəbdə fəallığı və bacarığı ilə seçilən Səadət də, artıq məktəbin tədris hissə üzrə müdir müavini təyin edilmiş və müdiriyyətin etimadını doğrultmuşdu. Evdə keçən xoş günlər Səadətin bir ana olaraq qırıışığını açmışdı. Hərdən fəxrlə deyirdi ki, Səid müdir müavini təyin olunduqdan sonra, mənim də müdir müa-

vini olmağım inandırıcı olmasa da, bu reallıqdır və sanki, vəzifə pilləsində irəliləyib edən sevimli həyat yoldaşım məni öz ardınca aparır. Övladının və əziz gəlinin xoşbəxt, səmimi həyat yaşayışı Gülxar ananı qəlbən sevindirirdi. Nəvələri Məna və Rənaya xitab edən nənə, onları valideyinlərindən ibrət götürməyə, xoşbəxt yaşamağı onlardan öyrənməyə çağırırdı. Orta məktəbi başa vurmaqda olan Məna və Rəna, məktəbdə yazdıqları inşaalarında valideyinləri kimi olmağı qeyd edirdilər. Məna atası kimi inşaatçı, Rəna isə anasının yolu ilə gedərək müəllimə olacağını yazdığı inşaalarında qeyd etmişdilər.

Bəli, həyat bütün ziddiyyətlərinə baxmayaraq inkişafda idi. Ölkədə də baş verən müsbət dəyişikliklər öz təsirini göstərməmiş deyildi. Yeni iş yerləri açılır, məvaciblər yüksəlir, sosial yönümlü qanunlar qəbul edilirdi. Bir-birindən gözəl, milli arxitekturanı özündə əks etdirən yeni binaların ucaltması, köhnə binaların yerində insanların dinc və sağlam yaşam tərzlərinə səbəb olacaq yeni istirahət parklarının istifadəyə verilməsi inkişafa səbəb deyildimi? Artıq “qul bazarında” işləyənlərin sayında da azalma hiss olunurdu. Təsədüfi deyil ki, “qul bazarı”nı” fili sayılan, qırx ədəd stulu kəndirlə bir-birinə bağlayaraq, pilləkənləri bir göz qırpmında qalxan Ələmdar adlı fəhlə, indi yeni açılmış müəssisələrin birində operator olaraq işləyirdi. Düzdür hələ də işsizlik, süründürməçilik, rüşvətxorluq özünü göstərirdi. Səidə görə “Asan” xidmətinin yaradılması süründürməçiliyə, rüşvətə böyük zərbədir və bu xidmət növünün yaradılması sosialyönümlü inqilabdır. İndi az-çox məmurların rüşvət almasının yolu bağlanıb, qonşu Vitya kimilərinin him-cimləri, İnnə kimilərinin “tapşanuli” hərəkətləri, larisaların dırnaqarası muhasibatlığından doğan vergiyə “hədiyyə” müdaxilələri artıq əhəmiyyətini itirməyə başlamışdı. Daha İbrahim kişi

kimi sadə zəhmət adamları adicə arayış üçün saatlarla qapı önündə dayanmır, təhqir olunmurdular.

Həyatın gözəllik deyilən bir dövrə qədəm qoyduğu vaxtda, bu gözəlliyin şirinliyini dadmayan Sona xanım uzun sürən xəstəlikdən sonra, dünyamıza göz yumub əbədiyyətə qovuşmuş oldu. Bu ölüm anası qədər sevdiyi Səidə çox pis təsir bağışladı. Ancaq təbiətin bu qanunauyğunluğu qarşısında, Səid nə edə bilərdi ki? Bir müddət baş mühasibsiz fəaliyyət göstərən instituta xeyli təkliflər gəlsə də, rəhbərlik bu təkliflərdən uzaq durmuşdu. Görünür Sona xanımın yoxluğu ilə rəhbərlik barışa bilmirdi. Bir müddətdən sonra, rəhbərliklə görüşündə Səid, tanışı Fikrət müəllimi baş mühasib vəzifəsinə zəmanətli olaraq təklif etdi. Fikrət müəllimin müdiriyyət tərəfindən bəyənilərək baş mühasib vəzifəsinə təyin edilməsi, Səidi sevindirmiş oldu. Səid dostuna, minnətdarlığını bildirən Fikrət müəllim, qısa bir zamanda savadı və ən çox insanlığı ilə, nəinki kollektivin rəğbətinə qazanmış hətta, rəhbərliyin təşəkkürünü qazanaraq dostu Səidin etimadını doğrultmuşdu. Beləliklə, köhnə dostlar yenisindən bir araya gələrək, eyni bir institutda fəaliyyət göstərməyə başladılar. Ədaləti, düzlüyü sevən dostların mehribançılığının digər bir səbəbi isə, işlədikləri institutda ədalətin hökmran olması idi. Bu institutda hamı bir-birinə hörmətlə yanaşır, ədəbli olmaqları ilə, instituta gələn qonaqları heyran edir və ən başlıcası nəfsə olmayan ehtiyacları ilə, fərqlənirdilər. Səid və Fikrət müəllim elə bilki, uzun illərin axtarışından sonra qarşılaşdıqları bu gözəl kollektivi, ruhlarını oxşayan bir zümrə hesab edirdilər.

Artıq, payız qapını döymüş, soyuqlar özünü göstərməyə başlamışdı. Yarpaqları tökülən ağac budaqları yağış və külək nəticəsində lütlənmiş yetimlər kimi görsənirdilər. Belə bir soyuq havada, osteoxondrozu şiddət edən Səid, nə qədər istilik gətirəcək paltarlar geysədə, küləyin gətirdiyi soyuğun sümük-

lərinə yeridiyini hiss edir və çalışırdı ki, nəinki ailəsi, hətta iş kollektivi bu barədə duyuyq düşməsin. İş gününü başa vurub evinə qayıdan Səidi, şiddətli ağrılar cənginə almış və bir təhər özünü evə çatdırmışdı. Yoldaşının halını pəjmürdə görən Səadət təcili yardım çağırtdırmışdı. Təcili yardım həkimi Səidə tibbi yardımını göstərərək, ciddi müalicəyə ehtiyacı olduğunu bildirmişdi. Gecəyə yaxın ayaqlarını çətinliklə tərpedən Səid, ağrılara dözmədiyindən təcili xəstəxanaya çatdırılmışdı. Xəstəxanada həkimlərin müayinəsindən keçən Səiddə bel, onurğa yırtığının əmələ gəldiyi qeyd edilərək, müxtəlif ağrıkəsici dərmanlarla onu az-çox sakitləşdirib, cərrahiyyə əməliyyatının vacibliyini nəzərə almış oldular. Səidin keçirdiyi həyəcanlar, ağır fiziki işlər onun xəstəliyini ciddi etmişdi. Yadındaydı ki, hələ xəstəlik özünü göstərəndə, həkimlər onu qidalanmağa fikir verməyi, müalicəvi idmanla məşğul olmağı, açıq havada gəzintilər etməyi, ağır fiziki işlər görməməyi tövsiyyə etmiş və xeyli müalicəvi dərmanlar yazmışdılar. Lakin, başına gələn bəlalılar, keçirdiyi həyəcanlar, sonralar ağır fiziki işlər ona imkan vermədiyindən, Səid həkimlərin təyinatlarını yerinə yetirə bilməmişdi. "Qul bazarında" işləyən zaman ağır daşlar, sement və qum kisələrini daşması zamanı, ağrılara göstərdiyi dözümlülük gizləncə öz işini görmüşdü. Məhz bunun nəticəsi idi ki, belində onurğa yırtığı əmələ gəlmiş və ağrıları onu xəstəxanalıq etmişdi. Xəstəxanada olduğu müddətdə əzitiyyətlərə sinə girən Səadət, ərinə təsəlli verir, evdə uşaqların bədbinləşməməsinə çalışır, onların məktəb hazırlıqlarına nəzarət edir, məktəbdə məsuliyyət daşdığı müavinlik vəzifəsinin öhdəsindən gələrək, axşamlar evə çox yorğunluqla gəlirdi. Yaxşı ki, uşaqlar ev işlərində analarına köməklik edirdilər. Artıq pilləkənləri qalxıb-enə bilməyən Gülxar ananın, əlindən bir köməklik gələ bilmirdi. Oğlu xəstəxanalıq olandan sonra, ailəyə yük olmasın deyə kəndə, Rəşidin yanı-

na getməyi arzulayırdı. Şəhərin ab-havasına dözməyən Rəşid, ağzıgöyçəklərin “qaçqın” rixəndinə tab gətirməyib, dağlı-meşəli rayonlarımızın kəndlərinin birində özlərinə xudmani bir ev düzəldib, mal-qara saxlayaraq dolanışığını yoluna qoymuşdu. Səadət xanımın xahişinə əsasən, Səidin xəstəxanalıq olması Rəşidə bildirilməmişdi. Gülxar ana Rəşidin gəlib qardaşını yoluxmasını təkid etsədə, Səadət Rəşidin həyat-bacasını yiyəsiz qoymasını istəmir və Səidin tezliklə sağalacağını bildirirərək təsəllilər vermiş olurdu. İş yoldaşları Səidi bir an belə darıxmağa qoymur, demək olar ki, böyük bir kollektivə malik olan institut işçiləri hər gün Səidi yoluxurdular. Fikrət müəllim dostunu yalnız buraxmır, Səidin institutda görəcəyi işləri özü həyata keçirir və müalicəsini davam etdirməyi xahiş edirdi. Cərrahiyyə əməliyyatına razılıq verməyən Səidin, axır vaxtlar ağrıları səngisə də, həkimlər ona uzun müddət müalicə lazım olduğunu vurğulayırdılar. Bir aylıq xəstəxana müalicəsindən sonra, işləməsinə bir müddət qadağa qoyulan Səid, ev şəraitində müalicəsini davam etdirməli olmuşdu. Bu müddət ərzində dostu Fikrət müəllimin və rəhbərliyin təkidi ilə Səid, bütün soyuq aylarını evdə keçirərək müalicələr almaqla bərabər, həkimlərin digər sağlamlıq tövsiyyələrini də yerinə yetirərək, sağlamlığının qeydinə qalırdı. Səid institut kollektivi, görəcəyi işlər üçün darıxsada, hələlik buna həkimlər tərəfindən imkan verilmirdi.

Hələ yay fəslə qapını döyməmiş, yazın oğlan çağı olduğu təqdirdə istilər özünü göstərməyə başlamışdı. Uşaqlar Məna və Rəna bu yay qabağı orta məktəbi başa vurub ali məktəb qapısını döymək üçün, ciddi olaraq dərslərini oxumaqla bərabər imtahanlara da hazırlaşırıdılar. Sərbəst həyata atılmaq, ali təhsil ocaqlarının tələbəsi olmaq üçün, qarşıda gəncləri çətin imtahan anları gözləyirdi. Səidi dərd götürmüşdü ki, uşaqların belə çətin anlarında onlara lazımınca diqqət yetirə bilməyəcək. Səidin

dərdini başa düşən Səadət xanım bütün əziyyətləri zərif bədəninin çiyinlərində daşmasına baxmayaraq, bədbinliyə qapılan sevimli həyat yoldaşına təsəlli verərək onun qulluğunda durur, uşaqların dərslərinə nəzarət edir, məktəbin bütün işlərində ciddi çalışır, bir müdir müavini olaraq vəzifə borcunu da layiqincə yerinə yetirirdi. Səidin belə bir çətin zamanında işlədiyi institut kollektivinin rəhbərliyi onu tez-tez yoluxur, qeydinə qalır, maddi durumunu yaxşılaşdırmaq üçün köməkliklərini əsirgəmərdilər. Dostu və sirdaşı Fikrət müəllim demək olar ki, hər gün yeni xəbərlərlə Səidin sevincinə səbəb olurdu. Dağətəyi rayonların birində yaşayışını quran, oğlunu evləndirib nəvə sahibi olan qardaşı Rəşid isə, ətindən yumurtasına qədər qardaşını təhciz edir, maddi köməyini əsirgəmirdi. Şəhərin hay-küyündən, köçkünlükdən bezən Rəşid öyrəşdiyi kənd həyatını üstün tutmuş və kənddə yaratdığı həyat tərzii ilə, yaşayışını təmin etmişdi. Özünün təbirincə desək;

-allaha şükürlər olsun, nəyim yoxdur ki, malım-heyvanım, toyuq-cücəm, bostanımda əmələ gətirdiyim meyvə-tərəvəzlər bizim tam dolanışığımızı təmin edir, üstəlik də qonaq-qara qarşısında məni xəcalətli etmir, -deyə qardaşı Səidə kənd həyatının gözəlliklərindən ağız dolusu danışdı. Kənd adamı torpağın qədrini bilir, torpaq da özlüyündə onun qədrini bilənləri darda qoymur. Bax bu şəhərdə, mənim kimi kənd adamı üçün nə iş var ki?Yoxsa bəzi biveclər kimi, yararsız yataqxanada yaşayaraq kabab çəkib, beş-on qəpik, türk qardaşlarımız demişkən "para" alaraq, günümü, ayımı başa vurmaliyam ki, nədi-nədi mənə Bakılı desinlər. Mən ha, allaha and olsun özümü öldürəm belə, nə Bakı yerişi yeriyə bilərəm, nə də nöşün-möşün deyib, qurban olduğum kənd ləhcəmi dəyişə bilərəm?!Həmin o dediyim biveclər, hələ erməni torpaqlarımızı almamış, "uzaqgörənlik"edərək, ver-veşlərini yığaraq şəhərə qaçmışdı-

lar, özlərinə yurd-yuva qurmuşdular. Elə ki, hökumət köçkünlərə kömək etməyə başladı, bu biveclər hamıdan qabaq özlərini köçkün qələminə verib, yararlanmağa başladılar. Ə kişi, adamda bir vicdan olar, qeyrət olar?! Belələri üçün nə torpaq, nə vətən?! Belələri harda aş, orda başladılar! İndi sağ olmuş hökumət köçkünlərə ev də verməyə başlayıb. Kim deyə bilər ki, bu biveclər hamıdan qabaq ev alıb, Bakılı olmayıblar!? Qardaşı Rəşidin haqsız insanlara qarşı barışmaz olduğunu bilən Səid, onun dediklərinə haqq qazandırmaq üçün, buyurdu ki, belə qeyrətsizliyi, sənin təbirincə desək biveclər edir, vətən-torpaq eşqi ilə yaşayanlar heç vaxt bu cür hərəkətlərə yol verməzlər. Rəşidin haqq səsinin Səid tərəfindən dəstəklənməsi, onun ürəyincə olmuşdu. Öz-özünə fikirləşirdi ki, qardaşı Səid oxumuş adamdı. O isə keçmiş çoban, adi traktorçudur. Sonra da, gileylənməyə başladı ki, şəhərdə maşınlar o qədər çoxdu ki, tıxaclar bir tərəfdən, tüstülər bir yandan, vallah şəhər çox darıxdırıcıdır. Bəlkə, gedək kəndə, orada daha tez şəfa taparsan, hə qardaş!?. Təmiz havası, şəffaf bulağı, mer-meyvəsi də istədiyin qədər. Qardaşı Rəşidə minnətdarlıq hissi ilə baxan Səid, uşaqlar imtahan verdikdən sonra gələ biləcəklərini bildirmiş oldu.

Həyət ki, qızmar yay tətilində imtahanları uğurla başa vuran qardaş-bacı ali məktəb tələbəsi olaraq valideynlərini sevindirmiş oldular. Səid işinə gedə bilməsə də, institutun rəhbərliyinin razılığı ilə dincəlməyə razılıq verilmişdi. Əslinə qalsa, Səidin vəzifəsini boynuna götürən Fikrət müəllim, rəhbərliyi razı salmış və sirdaşı olan Səidin tam sağlması üçün, dincəlmək razılığına nail olmuşdu. Fikrət müəllimin həyatda qardaşı olmasa da, Səidi özünə qardaş bilib, canı dildən onun işini boynuna götürərək davam etdirirdi. Artıq məktəblər yay tətilinə bağlandığından, məzuniyyətə çıxan Səadət və Səid ailəsi Rəşidin yurd saldığı kəndə yola düşmüş oldular. Bu gəliş, Rə-

şid ailəsi üçün əsil bayrama çevrilmişdi. Gülxar ananın sevincinin həddi-hüdudu yox idi. Məna və Rənanın ali məktəb tələbələri olması şadyanlıqla qeyd edilmişdi. Səid ailəlikcə bir ay müddətində yaxşı dincəlib, sağlamlığını bərpa edərək, ailəlikcə Bakıya dönmüşdülər. Şəhərə qayıdan Səid, işinə başlamışdı. Bir neçə vaxtdan sonra Səadət məktəbdəki işini davam etdirmiş, Məna və Rəna tələbə olaraq ali təhsil ocaqlarına qədəm qoymuşdular. Fikrət müəllimin təmənnəsiz qardaş münasibəti, Səiddə daxili minnətdarlıq hissləri yaratmış və daxilən düşünmüşdü ki, əsil dostlar elədikləri yaxşılıqları heç zaman büruzə etdirməzlər və bu yaxşılıqlar dostluğa olan mənəvi ehtiyacdən irəli gəlmiş olur. Fikrət müəllim ilə Səidin dostluğu, belə bir mənəvi ehtiyacın təzahürü idi.

Zaman öz axarında olduğu kimi, illər də bu keşməkeşli axarla bərabər bir-birini əvəzləyirdi. Bir neçə il keçməsinə rəğmən insan həyatında da özünəməxsus dəyişikliklər baş verməkdə idi. Müdir müavini olaraq işini davam etdirən Səidin həyatında da, müəyyən dəyişikliklər özünü göstərmişdi. Övladları Məna və Rəna ali təhsillərini başa vuraraq, ixtisaslarına uyğun işlə təmin olunmuşdular və işlərindən heç də narazı deyildilər.

Rəna mələk xasiyyəti və özünəməxsus gözəlliyi ilə, iş yoldaşlarından birinin onu dəlicəsinə sevdiyini bilirdi, ancaq bu barədə ailəsinə bildirməzdi. Çünki oğlan ciddi olduğu qədər, həm də məhəbbətini çəkinmədən izhar edən birisi idi. Hər dəfə Rənanı görəndə, ciddi görkəm alıb və bir anda gülümsəyərək sakitcə, Rənadan başqa heç kimin eşitməyəcəyi tərzdə oxuyardı:

-Yandırdın qəlbimi aman, Rəna!..

Sonra da, deyərdi ki, bu mahnının sözlərini və bəstəsini ərsəyə gətirəni, yaşayırsa min yaşasın, rəhmətlik olubsa, allah o biri

dünyasını versin. Elə bil mən məhəbbət xəstəsinin bu günkü halını nəzərə alıbdır. Məna isə, ciddi və yaraşqlı görkəmi ilə cavan qızların sevimlisi ols da, hələ ürəyinə yatacaq bir nəzənin xanımı özünə ürək yoldaşı edə bilməmişdi. Səidin həyat yoldaşı Səadət isə, müəyyən yaş sahibi olsa da, hələ də gözəlliyi ilə illərə meydan oxuyurdu. Saçında olan bir neçə toplum ağ saçları onu hələ yaşlanmamış cavan və nurani bir xanıma çevirmişdi. İş yoldaşları olan müəllimə xanımlar saçlarını rəngləyib müxtəlif kosmetikadan istifadə edərək cavan görsənmək istəsələr də, heç bir kosmetikaya müraciət etməyən Səadətin təbii gözəlliyinə heyranlıqla baxardılar. Bunu Səadət hiss edir və onlara təbii gözəlliklərini qorumağa üstünlük verməyi məsləhət görürdü. Səadətin və Səidin hədsiz sevdikləri və hər zaman darıxdıqları Gülxar ana isə, oğlu Rəşidin yanında qalaraq, kənd mühitində sağlam həyat tərzini davam etdirirdi. Özünün dediyi kimi darıxdırıcı, səslili-küylü, yandırıcı istisi, bişməcəli asfaltı ilə, boğaza yığışan Gülxar ana, uşaqlarına rəğmən bu əziyyətlərə dözmüşdü. İndi kənddə olan ab-havadan az qala sifəti cavanlar kimi qıpqırmızı qızarmış və şəhər pilləkənlərini qalxıb düşməkdən əziyyət çəkən nənədə gümrahlıq yaratmışdı. Qardaşı Səidgilə hərdən qonaq gələn Rəşid, məşallah deyərək anasının dağlara qalxıb, hətta belində təndir üçün çır-çırpı gətirdiyini də deyirdi.

Səidin dostu, sirdaşı Fikrət müəllim pensiya vaxtı çatdığından, təqaüdə çıxmışdı. Hərdən bir Səidlə görüşər, keçmişləri yad edərdilər. Cüzi təqaüd alan Fikrət müəllim, pensiya puluna yaşamağın çətin olduğunu deyərək, giley –güzərinı bildirirdi. Gündəlik mətbuatı izləyən Fikrət müəllim, başqa ölkələrdə firavan yaşayanlara qibtə edərək, tibbi xidmətin, dərmanların, nəqliyyatın güzəştli olduğunu misal gətirirdi. Allah eləməmiş, ağır xəstəliyin olsa və qazanc eşqi ilə yaşayan həkimlərin uzundərə reseptini alıb, dərmanları almış olsan, gərək bütün bir

ayını çörək-soğan yeyəsən, ət əvəzinə isə barmağını sümürəsən. Bax, biz təqaüdcülərin yaşayışı budur, Səid qardaşım. Səid, artıq bədbinliyə qapılmış olan sirdaşına ürək-dirək verərək onda nikbin əhvalı yaratmağa çalışırsdı. Görürsən ölkədə inkişaf gedir, şəhərimiz gündən – günə gözəlləşir. Xalqın bir deyimi var, Moskva birdən-birə tikilməyib ki?! Yəni demək istəyirəm ki, zaman irəli getdikcə, yeni qanunlar yaranır, yeni iş sahələri yaradılır, az da olsa təqaüdlərdə artımlar olur. Bir az səbr et, vaxt gələcək xalq çox gözəl yaşayacaq. Dostunun nikbin danışqlarını dinləyən Fikrət müəllim, dediklərini allah ağzından eşitsin, ay Səid, -deyərdi. Qorxuram ömrüm buna çatmaya, o qədər dözmüşük ki, daha dözməyə yer qalmayıb. Elə beş-on manatımızı alıb, bir təhər yaşayaraq o biri dünyamıza təşrif aparacağıq, artıq yaşlaşmışıq. Bircə arzum budur ki, sənin uzaqgörənliklə dediyin nikbinliklər, taki həyata keçsin, heç olmasa bizdən sonra gələnlər yaxşı dolanışığa sahib olsunlar. Fikrət müəllimin son nikbin danışığına qüvvət verən Səid, -bax bu başqa məsələ! Hikbin əhvalın olsa, heç olmasa ömrünü uzatmış olarsan. Ömrün uzun olduğu təqdirdə, dediyim nikbinliklərin şahidi olacaqsan. Dostlar nikbin əhvalla da, ayrılmış oldular.

Səid Fikrət müəllimdən ayrıldıqdan sonra fikirləşdi ki, hələ də, baş mühasibimiz yoxdu. Bəlkə müdirlə danışib Fikrət qardaşımı yenidən işə dəvət edək. İşsiz qaldığı müddətdə çox sınıxıbdır, bədbinləşibdir. İnstitutda bir çox yaşlı təqaüdcülər var idi və hələ də çalışırdılar. Odur ki, Səidin müdiri Fikrət müəllimin işə çağırması təklifi müsbət qarşılandı. Və Fikrət müəllim kollektivə qayıdaraq işini davam etdirmiş oldu.

Axır vaxtlar ağırlarına tam əlac tapmayan və tez-tez həkimlərə müraciət edən Səid, şahidi olduqları bəzi xəstələrin, İrana, Türkiyəyə üz tutduqlarını və müsbət müalicə aldıqlarını görüb, qarşıdan gələn yayada Rusiyaya getməyi, əlbəttə doğ-

ma Vladimirə baş çəkməyi, həm müalicəsini orada davam etdirməyi, həm də köhnə dostlarla görüşüb dərdləşməyi qərara aldı. Zəmanənin axarı qıvraq olar, -deyərlər. Beləliklə, yay tətili məzuniyyətinə çıxan Səadət və Səid vaxtilə yaşadıkları, cavanlıqlarını keçirttikləri doğma Vladimir şəhərinə yola düşmüş oldular. Təyyarə ilə Moskvaya uçan cütlük, şəhərin gəzməli-görməli yerlərini xeyli dolaşdıqdan sonra, çox yorulmuş halda qatara minərək, Vladimir şəhərinə yola düşmüş oldular. Onlar üçün doğma olan, keçmiş xatirələri özündə yaşadan ikinci ana vətənləri Vladimir şəhərini tezliklə görmək həvəsi, şirin yuxu gətirmiş oldu. Şəhərə yaxın bələdçi xanımın işıqları yandıraraq zərif səslə sənişinləri oyatması, Səid və Səadətdən də yan keçmədi. Bir azdan üfüqdən boylanan günəş şüaları, vaqonun pəncərəsindən ətrafı maraqla izləyən sənişinlərin gözlərini qamaşdırmış oldu. Vladimir vağzalına aramla daxil olan qatar şəhəri iki yerə bölürdü. Hərdən günəş şüaları rənglənmiş hündür binaların, gümüş və qızılı rənglərlə bəzədilmiş kilsələrin üstünə düşərək şəhərin gözəlliklərini artırır, yeni qonaq gələn sənişinlərə xoş gəldin deyirdi. Baxışları ilə, ilk tanışlıqlarını yada salan cütlük, cavan vaxtlarını keçirmiş olduqları doğma şəhəri doyunca gəzmək, köhnə tanışlarla görüşmək eşqi ilə yaşayırdılar. Perrona daxil olan qatardakı sənişinləri qarşılayanlar əllərində gül-çiçəklər vaqonlara baxıb, axtarıqlarını tapmışlar kimi əl edirdilər. Nəhayət qatardan düşüb vağzala gələn cütlük ilk olaraq zənbillərini qoruyucu kameralara qoyaraq, vağzalın qarşısındakı dayanacağa gəlmiş oldular. Dayanacağa qədəm qoyan cütlüyün baxışları yenə qarşılaşmış oldu. Bu baxışlar sanki sorğu-sual edirdi:

-Bu dayanacaq sizə şahidlik edə bilər ki, vaqondakı ilk tanışlıqdan sonra, siz sevgililər bir-birinizdən ayrılmaq istəmirdiniz?!Hər iki cütlüyün bir-birinə bağlı olan ürəkləri onlarda bir

təbəssüm yaratmışdı. Bu məhəbbət dolu təbəssümlərdən anlamaq olurdu ki, nə yaxşı utancaqlığın daşını atan Səid, Səadəti yaşadığı yataqxanaya aparmaqla, yaşadıkları birgə ömrün əsasını qoymuşdu.

Avtobusa minib, şəhərin mərkəzinə gələn cütlük, hər şeydən əvvəl mehmanxanada yer götürmüş oldular. Bir az dincliklərini alıb, şəhəri doyunca gəzməyi qərara aldılar. Şəhərin mərkəzi hissəsindəki binalar rənglənməsi nəzərə alınmasa heç bir dəyişikliyə uğramamışdılar. İstirahət parkları böyüdülmüş və yeni çiçəklərlə bəzədilmişdi. Şəhərin kənarlarında tikilmiş və müxtəlif rənglərlə boyadılmış hündür binalar göz oxşayırdı. Yaxınlıqdakı yeməxanaların birində nahar edib, vaxtilə yaşadıkları binanı, uşaqlarının göz açıdıqları mənzili yad etməyi, qonşularla keçmiş xatirələri bölüşməyi, uşaqlarının vaxtilə getdikləri bağçanı, oynadıqları parkı görməyi qərara aldılar. Cütlüyə görə, dəyəcəkləri, görəcəkləri yerlər unudulmaz xatirələr idi. Keçmiş və doğma olan binaya yaxınlaşanda hər ikisi həyəcanlı idilər. Binanın həyatında, oturmaqda oturub kolyaskada körpəsini yatırmaq istəyən qarasac, qaragöz xanımdan başqa heç kim gözə dəymirdi. Cavan xanıma yaxınlaşıb, salam verən Səid gözlərinə inanmadı. Cavan xanım eynən, keçmiş qonşu Pərvizin, yəni Paşanın tam surəti idi. Səid ondan çox üzr istəyərək, Paşanın qızı olduğunu soruşduqda, cavan xanım Səidi və həyat yoldaşını tanıdığını etiraf edib, Paşanın çoxdan Azərbaycana getdiyini və heç bir əlaqələri olmadıqlarını bildirmiş oldu. Səid evlərində indi kimin yaşadıklarını və köhnə qonşulardan kimlərin qaldıqlarını soruşmaq istəyirdi ki, ortayaşlı kişinin elə erməni ləhcəsində xanıma müraciət etməsi və uşağı qucağına alaraq xanımla uzaqlaşmaları sualını ağzında qoymuş oldu. Paşanın vətənə getməsi, Azərbaycan balasının ermənidə ərdə olması Səiddə təəssüf hissi yaratmış oldu. Əlacsız qalib

vaxtilə yaşadıkları mənzilin qapısını döyməyi lazım bildilər. Hər ikisi dəyişilməmiş köhnə qapının doğmalığından həyəcanlanaraq qapının zəngini basmış oldular. Handan-hana qapını, sifəti qıpqırmızı qızarmış, domba gözlü, donqar burunlu birisi açaraq;

-ara sizə kim lazımdır?-deyə soruşduqda, ara sözündən dıksınmış Səid, səhv olaraq qapını döydüklərini bildirib, tez pilləkənləri bir nəfəsə aşağı düşmüş oldular. Kor peşman həyə-tə düşən Səid və Səadət gözlərinə inanmadılar. Elə bil həyəcan signalı verilmişdi. Həyə-tə düşən bir sürü erməni Səid və Səadətə baxaraq, döyükmüşlər kimi öz aralarında, elə öz dillərində donquldanırdılar. Sovet dövründə bu binada bir dənə də olsun erməninin olmadığı halda, indi binada xeyli erməni yaşayırdı. Binadan uzaqlaşan Səid və Səadət bir az aralıda, vaxtilə Məna və Rənanın oynadıqları parkı, uşaq bağçasını nəzərdən keçirib duyğulandılar. Bir az gəzib, keçmiş xatirələrini təzəlikdən sonra, Səadətin vaxtilə yaşadığı yataqxanaya getmək qərarında oldular. Həyə-tində gül-çiçək əkilmiş yataqxana heç dəyişilməmişdi. Uzaqdan, vaxtilə Səadətin yaşamış olduğu otağın pəncərəsindən boylanan qara saçlı qız, sanki Səidin yolunu gözləyən Səadətə bənzəyirdi. Səidin bütün bədənini həyəcandan tir-tir əsərək, onu rıqqətə gətirmişdi. Lal olmuşlar kimi, barmağı ilə pəncərəni Səadətə göstərən Səidin gözləri dolmuşdu. Pəncərəyə baxaraq, həyəcanlanan Səadətin yaşarmış gözləri bir anlığa Səidin dolmuş gözlərinə sataşmış oldu. İllərdən sonra yaşarmış olan bu sevgili və vəfalı gözlərdən axan yaşlar, Səidin və Səadətin əbədi sevgisindən doğan göz yaşları idi. Tələbə yataqxanası ilə tanışlıq edən Səadət vaxtilə yaşadığı otaqdakı qaragözlü gözəlin Qaqauzlu olduğunu, hətta demək olar ki, Azərbaycan dilindən seçilməyən şirin ləhcəsini danışq əsasında bilib çox xoşhal oldu. Çox qəribəsi isə o idi ki, Səadətin cavanlığını özündə əks

etdirən Qaqauz gözəli intizarla pəncərədən sevgilisini gözləyirmiş. Yataqxanada köhnələrdən heç kim qalmamışdı. Hər şey dəyişilmişdi, bir Səadətın keçmiş yataqxanasının otağından başqa. Xəyallara dalaraq keçmişini xatırlayan Səadəti, Səid təklifi ilə xəyaldan ayırmış oldu. Meyvə-tərəvəz bazarına gedərək, qarpız-qovun alıb mehmanxanaya getməyi məsləhət bildi. Səidin təklifi ilə razılaşan Səadət, əzizini tapmışlar kimi Səidin qolunu qucaqlayıb birgə bazara yola düşdülər. Bazara daxil olanda, tam dəyişilmiş bazarı görüb, məətlə qaldılar. Vaxtilə Azərbaycanlılardan ibarət olan bazarın piştaxtalarında, ancaq rus və Orta Asiya respublikalarının nümayəndələri əksəriyyət təşkil edirdi. Kənarda bir-iki yerdə Azərbaycanca danışan üç-dörd nəfər gözə dəyirdi. Üstəlik bazarın siması təmiz dəyişilmişdi. Milli rus atributları ilə bəzədilmiş bazar, xeyli dəyişikliyə uğramışdı. Bazarın daxilində pal-paltar satılan kiçik budkalarda, milli geyimli cavan rus qızları alver edirdilər. Qarpız-qovun satan özbək, dil -boğaza qoymadan elə hey mallarını müştərilərə tərifləyirdi. Qarpız və qovun alıb bazardan çıxmaq istəyirdilər ki, bazarın çıxacağında, küncdə orta yaşlı bir kişinin qəmginliklə dediyi;

-ay allah qurbanın olum, sən özün hər şeyə qadirsən, mən bədbəxt bəndənə bir köməklik et! Doğma dildə səslənən yalvarış kəlməsini eşidib ayaq saxlamalı oldular. Ana dilimizdə allaha yalvarışlar edən qəmgin halı, Səidi mütəəssir etmiş oldu. Yaxınlaşıb hal-əhval tutan Səid, özünü Səlim adlandıran orta yaşlı kişinin qəmli hekayətini dinləmək məcburiyyətində qaldı.

Səlim Qarabağ müharibəsində iştirak etdiyini, bir ayağından yaralanaraq şikəst olduğunu və ailəni saxlamaqda çəkdiyi əzabları danışdı. Aldığım təqaüd çox cüzi olduğundan ailəni dolandıra bilmirdim. Mənim əlimə göz dikən üç balamın üzlərinə baxmaq mənim üçün çox çətin idi. Doyunca yemək o

yana dursun, əyin-başlarını , kitab-dəftərlərini çatdırammırdım. İş tamamilən yox dərəcəsidəydi, heç olmasa bir iş tapa bilsəydim, mənim bu qürbətdə nə işim var idi ki?! Hara iş üçün müraciət edirdim, şikəstliyimi görüb mənə nəinki iş vermirdilər, üstəlik təhqir edərək;

-topala işimiz yoxdur və ola da bilməz!-deyə iti qovan kimi qovurdular. Nə başınızı ağrıdım, qağa bir gün, bu Vladimir şəhərində yaşayan əmim oğlu kəndimizə qonaq gəlmişdi. Qazancının çox yaxşı olduğunu bildirib və ağır vəziyyətimi gördüyündən özüylə mənə buraya gətirmiş oldu. Var-yox bir inəyimizi satıb yol pulu etdim ki, allah qoysa qazanıb yaqın ki ailəmi dolandıraram, üstəlik bir inək də alaram. Heyhat, sən saydığını say, gör fələk nə sayır?! Əmim oğlunun köməyi ilə mənə nisyə pal-paltar verilirdi ki, mən bu malları sataraq dolanışğımı təmin edirdim və fikirləşirdim ki, tezliklə ailəmə qazanc göndərəm. Elə bu vaxtlarda əmim oğlu bir rus qızı ilə tanış olub, Moskvada işləməyə getməli oldu. İnsafən, məni tanışına göstərib, nisyə mal verilməsini də ondan xahiş etmişdi. İşlərim pis getmirdi. Nisyə mall verənin yanında tez-tez görsənən həmyerlimiz Eldar adında oğlan, mənim də dükanıma təşrif gətirirdi. Beləcə günlərin birində, dükanıma Eldara tapşırıb bir saatlıq mal dalınca getmişdim. Qayıdanda gözlərimə inanmadım, lələ köçüb yurdu qalıb! Nə Eldar var idi, nə də dükanımdakı mallar?! Başı lovlu hər yeri axtarsam da, Eldarı tapa bilmədim. Elə bil əppək olub yoxa çıxmışdı. Mənə nisyə mal verənə baş verənləri danışib, ondan imdad dilədim. O isə, məni yalan danışmaqda təqsirləndirib, üstəlik məni oğru olaraq təhqir edib, malların ödənilməsi üçün üç gün vaxt vermiş oldu. Əmim oğlu ilə əlaqə saxlayıb baş vermiş qazavü-qədəri ona danışsam da, heç bir xeyiri olmadı. Əmim oğlu bildirdi ki, mütləq malların pulunu verməlisən, səni ona caladığım üçün, özümü peşman hiss edi-

rəm. İndi o mənə zəng etmiş olsa, mən nə cavab verməli olacam?!Səni gətirdim ki, bir tikə çörək qazanıb ailənə kömək olasan!Sən nə etdin?Tanımadığının birisinə malları etibar etməsən!Get özün məsələni çürüt, məni kişilərin yanında hörmətsiz etmə!Çox yalvar-yapışdan sonra, sağ olmuş nisyə mal verən Qulam , gündə bir dəfə yemək pulu verilməklə, yanında işləməyimə razılıq verdi. Qazancım ancaq, bir qarın çörək idi. Ailəmi yadıma salıb, göz yaşları tökməkdən az qala kor olurdum. Əllərim onlara çatmırdı və çatmır qağa! Bir neçə ay olar ki, Qulama işləyirəm, hələ də ziyandan çıxmamışam. Ailəm, uşaqlarımın vəziyyəti haqqında danışsam da, Qulam məni təhqir edərək deyir ki, kül olsun o uşaqların başına ki, sənin kimi müstər ataları var!Qulamın bir qohumu var, az qala oğlum yaşındadı, hər dəfə dərdlənəndə, gülə-gülə üzümə deyir ki, uşaqların acından ölməz, qorxma! Əlbət arvadın mamalı-matandı, həm ziya-rətdədi, həm də ticarətdə!Bir-iki dəfə istəmişəm ki, onu öldürüm, həm də özümü, axı it itliyi ilə namusu yemir, bəs mən necə yeyim?!Gözümün qabağına uşaqlarım gəlir, elə bil dilə gəlib deyirlər ki, ata bizə görə yaşa, yaman günün ömrü az olar!?Mən də dözüürəm. Görək yaman günün ömrü nə qədər olacaq!Görəsən mənim bu yaman günümdə, bu yaman gündən xəbəri olmayan ailəm mənim haqqımda nə düşünür?!Səlimin ağır vəziyyətini eşidərək dərindən bir ah çəkən Səid;

-bəs nə səbəbə malını oğurlayanı hökumət orqanlarının ixtiyarına vermədin, -deyə sual etdi. Qağa pasporta qeydiyyatı olmadığından, müraciət edə bilmədim. Qorxdum ki, məni cərimə etsinlər. Ziyanımdan bir idi, olacaqdı iki, indi gəl bu ziyanlardan çıx görüm. Digər tərəfdən də, ümidliydim ki, bu qədər nankor həmyerli olmaz axı, yəqin vicdanı onu incidər, insafa gələr və məni düşdüyüm ağır vəziyyətdən qurtara bilər. Elə indinin özündə də, ümidliyəm. Səlimin acınacaqlı hekayətini din-

ləyən Səadətın ağlamaqdan gözləri qıpqırmızı olmuşdu. Hər ikisi bərk şarsırmışdılar. Millətin bu cür səmimi, inancıl cavanları qürbət elə bir tikə çörək üçün gələrək, müxtəlif səbəblərdən acınacaqlı hala düşmələri əlbəttə, faciə idi. Səid və Səadət özləri qonaq idilər və nə edə bilərdilər ki? Odur ki, Səlimə təsəlli verən Səid onu ruhdan düşməməyə çağıraraq, yaşamaq və yaşatmaq üçün həyatda mübariz olmağı məsləhət bilib, üzrxahlıq edərək, min rublu kiçik köməklik olaraq qəbul etməsini xahiş etdilər. Səid Səlimdən ailəsinə bildirmək və onu zülmətdən qurtarmaq üçün icazə istəsə də, tir-tir əsən Səlim;

-yox qağa, qurbanın olum, ailəmin ürəyi partlayar! Gərək bu zülümdən özüm çıxım!

Artıq hava xeyli qaralmışdı, Səid və Səadət Səlimlə xudahafisləşərək mehmanxanaya yola düşmüş oldular. Yataqxanaya gəlib, administratorla dilxoşluq etdikdən sonra, qaldıqları nömrəyə girdilər. Xeyli yorğunluqlarını aldıqdan sonra qarpız və qovundan bir az kəsib nuş etmişdilər ki, qapını döyərək icazə alan administrator xanım, üzr istəyərək onların Azərbaycanından gəldiklərini bildiyindən həmsöhbət olmağı xahiş etdi. Bacısının Azərbaycanda, Qarabağda yaşadığını, həyat yoldaşı Rədimin hərbiçi olaraq Qarabağ uğrunda vuruşduğunu və indi onların Bakıda, Əhmədliyə yaşadıklarını bildirib, tanış olmaq arzusunu bildirmiş oldu. Xanım administrator Svetlananın xoş məramlı tanışlığı Səadət və Səidin ürəyincə oldu. Qarpız və qovuna qonaq olan Svetlana xanım, Səadətin rus dilində və yerli şivə ilə danışmasına vurulub, onun yerli xanım olduğunu vurğuladı. Səadət isə, bu şəhərdəki ali pedaqoji institutda təhsil aldığı və bir neçə illər həyat yoldaşı ilə bərabər burada yaşadıklarını bildirmiş oldu. Svetlana xanım Azərbaycanlıların Vladimirdə çox olduqlarını, hətta cavanların bir çoxunun burada doğularaq yaşadıklarını və rus dilində yerli şivə ilə çox gözəl

danışdıqlarını ərz etmiş oldu. Bizim kürəkən Qarabağda vuruşduğundan və tez-tez bizə qonaq gəldiklərindən, mən Azərbaycanlılarla erməniləri çox yaxşı ayırd edirəm. Birdə ki, bizim mehmanxanaya heç vaxt ermənilər gəlmirlər. Onların “Muş”adlı mehmanxanaları var və demək olar ki, bütün yeni gələn ermənilər həmin mehmanxanada qalırlar. Hələ eşitdiyimə görə yeni gələn erməniləri qəbul edən mehmanxana rəhbəri, imkanı olmayanları ödəmə olmadan saxlayır və işə girmələrinə, hətta qeydiyyatda düşmələrinə də köməklik edirlər. Bu ermənilərin özlərinin bir neçə istehsalat müəssisələri var ki, orada ancaq ermənilər işləyirlər. Çox qəribədir ki, bu ermənilər topa halında yaşayırlar. Yoxsa bizim rus cavanları kimi, ancaq spitli içkilər aludəçisidirlər, heç yerdə işləmirlər. Elə biri mənim ərim Yura. Mən qazanıram o içir. Nə edək bizimki də belə gətirib. Səadət Svetlana xanıma təsəlli verib, deyirdi ki, əvvəlkinə nisbətən indi rusların içənləri azalıb, işləyənləri də çoxalıb. Mən məktəbdə işləyəndə, bizim fizika müəllimiz Oleq Sergeyeviçin heç vaxt cibində pulu olmazdı. Hərçənd ki, işləyib yaxşı məvacib alırdı. Deyirdim ay, Oleq müəllim aldığı məvacibi hara xərcləyirsən ki, cibində pul qalmır?!Gülə-gülə deyirdi ki, pulu alan kimi arvada verirəm, oda evin dolanışığını təmin edir və mənə də, gündəlik nahar pulu verir. İndi baxıram maşallah cavanlar pulla dolu olan pulqabını çıxardıb alver edirlər. Deməli işləyən kişilər var. İnşallah sizin Yuranız da, bir vaxt işləyib sizi təmin edəcək. Səid, Svetlana xanıma müraciətlə;

-bəs bizim burada yaşayan Azərbaycanlılar necə dolanırlar?Elə bil himə bənd imiş, Svetlana xanım. Bildirdi ki, qonşuları Azərbaycanlıdırlar. Qonşuların içində ürəyimə yatan onlardır və həmşə ərkyana zarafatlarım olur. Adları Seənəm və Altaydır. Bir uşaqları da var qızıdır, adı Rayadır. Elə gözəl uşaqdır ki, qara uzun saçları, qara gözləri, hələ uzun qara kirpikləri. Ada-

mı şirin danışığı ilə valeh edir. Hərdən zarafatla deyirəm ki, ay Altay uşaq üçün ölürəm, nə olar birini də mənə düzəlt də? Sənəm o vaxt mənə barmağı ilə hədələyir, Altay isə gülə-gülə deyir ki, problem yoxdur, taki Sənəmdən icazə ala biləsən. Sənəm də heç icazə verərmidi? Altayını heç vaxt yalnız buraxmaz. Bir neçə ildir ki, qonşu olaraq mehriban yaşayırıq. Azərbaycanlı dostlarım da ki, nə qədər desən. Hamısı yaxşı insanlardır. Mənim bir neçə rəfiqələrim var ki, iş görən Azərbaycanlıların dükanlarında işləyir və pis də dolanmırlar. Hə yadıma düşmüşkən, mən hər dəfə işə gələndə, bizim provoslav kilsənin yanından keçəndə, kilsəyə baş əyib bir neçə dəfə xaç vururam. Bizim kilsədən bir az aralıda mərkəzə yaxın olan yerdə müsəlman məscidi var. Bəzən orada xeyli müsəlmanları, o cümlədən Azərbaycanlılar görürəm ki, söhbət edirlər. Fikirləşirəm ki, niyə ibadət etmədən məscidə daxil olurlar. Səid Svetlana xanımı başa saldı ki, bizdə məscidə daxil olandan sonra, müsəlman adətində görə ibadət edirlər. Dinlər arasındakı ibadət fərqlərini bilməyən Svetlana xanım, dil-boğaza qoymayıb yenə başladı ki, bax ermənilərin şəhərdən kənarda kilsələri var, onlar da kilsəyə daxil olanda xaç vururlar. Səid Svetlananı məlumatlandırdı ki, ermənilər də xristiandirlər, katolikdirlər və Qriqorian məzhəbidirlər. Başqa millətləri sıxışdırıb özlərindən uzaqlaşdıran, etnik təmizliyə aludə olan, həməşə qonşu ölkələrin torpağında gözləri qalan, bütün dünyaya səpələnmiş, vaxtilə köçəri həyat tərzini keçirən ermənilərin hamısı bu mənəviyyatsız məzhəbin nümayəndələridirlər. Hə. . . düz deyirsiniz, kürəkənimiz Radim bizə qonmaq gələndə ermənilərə pis baxışla baxar və deyərdi ki, bu köçəri ermənilər Azərbaycanın ən yaxşı torpaqlarını ələ keçirib, xalqın maddi –mənəvi mədəniyyətini dağıtmış, hətta qəbir daşlarını söküb aparmışlar. Ancaq buradakı ermənilər özlərini elə aparırlar ki, sanki bunlar Vladimirimizə göydən zənbillə gə-

liblər. Yaşadığım sahənin tibb bacısı olan Rima deyir ki, dünyada ermənilərdən yoxdur, mən yüz il qalsa, ancaq öz erməni millətə ərə gedərim, başqa millətə yox. Burda Səidi bərk gülmək tutdu. Svetlana xanımın nəzərlərindəki qəribəliyi görən Səid bildirdi ki, bu dəqiqə Azərbaycanda qırx minə yaxın erməni qadını Azərbaycanlı kişilərin arvadı olaraq yaşayırlar. Onlar Azərbaycan kişilərini sevərək ailə qurub və milli vətənləri olan Ermənistanı getmək istəmirlər. Mühəribə olmasaydı, sən dediyin o erməni qızı, Azərbaycanlı oğluna yalvarıb ərə gedərdi. Bir vaxt ermənilərin devizi belə olub:-Azərbaycanlıya ərə get, dayısı bizdən olsun ki, Azərbaycandan torpaq tələb edəndə, dayılar heç olmasa bizə güllə atmasın. Bax bizim indiki dərdimiz budur, vətənimizdə o qədər erməni dayıları var ki, bilmirsən kimə bel bağlayasan, vətən dərdini kimə deyəsən. Səidin qəmli və hiddətli söhbəti Svetlana xanımı mütəəssir etdiyindən üzr istəyib, işinə getmək istədiyini bildirdi. Gedərkən əlavə etdi ki, bir şey lazım olacağı təqdirdə köməkliyini əsirgəməyəcək, sonra Svetlana xanım xudahafisləşmiş oldu. Svetlana xanım gedəndən sonra, şam yeməyinə oturan Səadət və Səid sabahkı, günləri üçün planlarını qurmuş oldular. Hər şeydən əvvəl, Səidin vaxtilə qulluq etdiyi hərbi sahəyə dəyməyi, bel ağrılarında vaxtilə ona köməklik edərək müalicə etmiş hərbi həkimi tapmağı, həm də ki, hərbi hissə ərazisində olan dəyişikliklərlə tanış olmağı qərara aldılar.

Səhəri hərbi hissəyə gələn Səid və Səadət, hərbi hissə ətrafında ucaldılmış yeni dizaynlı yaraşıqlı və möhtəşəm binaları görüb, şaşırdılar. Əgər hərbi hissənin darvazalarındakı təniz beşguşəli ulduz olmasaydı, yanlış gəlmiş olduqlarını hiss etmiş olacaqdılar. Əsgərlərin təpik vuraraq hərbi mahnılar oxuması Səidi keçmiş xatirələrə aparmış oldu. Qəflətən orta yaşlı və yüksək çinli zabitin əlini onun çiyinə qoyaraq;

-yoldaş baş leytenantat deməsi, onu xəyal aləmindən ayırdı. Qarşısında dayanmış podpolkovnik rütbəli zabitin gülümsəyərək onu süzməsi və Səidin onu tanıyaraq;

-Vitali Alekseyeviç bu sizsiniz, yanılmıram ki, deyə onu qucaqlayıb əlləri ilə , Vitalinin kürəyini daha bərk sıxması ilə nəticələndi. Bir-birlərinin yenidən süzüb, təkrarən qucaqlaşandan sonra, Vitali :

-əgər ağarmış saçlarını nəzərə almasaq, demək olar ki, heç dəyişilməmişsiniz. Vitali Bakıda hərbi xidməti başa vurduqdan sonra, hərbi təhsil almış və təyinat nəticəsində Səidin xidmət etdiyi hərbi hissəyə gəlmişdi. Vitali Azərbaycanı yaxşı tanıdığından, hələ cənc leytenant olarkən o vaxt baş leytenant olan Səidlə bir yerdə xidmət edərək dostluq etmişdilər. Yaxınlıqdan keçən kiçik zabitin hərbi salam verdikdən sonra, sabahınız xeyir olsun deməsi, Vitali və Səidin bir-birinə baxaraq gülümsəmələrinə səbəb oldu. Hər ikisi, hərbi xidmət zamanı baş vermiş bir hadisəni xatırlamalı oldular. Belə ki, əslən Bakılı olan rus əsgər, nəinki Azərbaycan dilini mükəmməl bilirmiş, həm də xasiyyət-cə zarafatçı imiş. Hərbi hissədə xidmət edən bir neçə Azərbaycanlı ana dillərində vaxtaşırı bir yerə yığılıb söhbət edər, həm də zarafatlarından qalmazlarmış. Bunu görüb sevinən Bakılı rus onlara yaxınlaşarkən, bunu duyan bir Azərbaycanlı əsgər onu öz yığıncaqlarından uzaqlaşdırmaq istəyir. Zarafatından qalmayan bakılı rus ondan “Dobroe utro” salamlaşmasının azərbaycan dilində tərcüməsini soruşur. Azərbaycanlı əsgər, bakılı rusu məsxərəyə qoymaq üçün bildirir ki, sabahın xeyir kəlməsinin Azərbaycan dilində tərcüməsi “siz eşşəksiniz” deməkdir. Azərbaycanlının onu məsxərəyə qoyacağını dərk edən Bakılı rus, çox sağ ol deyib, əsgəri işinin dalınca gedir. Bir müddət keçəndən sonra, yenə Azərbaycanlı əsgərlərin səhər-səhər yığılaraq zarafat etdiklərini görən Bakılı rus, onlara yaxınlaşıb;

-siz eşşəksiniz, deyə salamlasır. Əsgərlər içərisində dəli-qanlılığı ilə seçilən, Azərbaycan əsgərlərindən biri ona hucum çəkib, təhqirə görə cəzalandırmaq istəyir. Bakılı rus, həmyerlilərinin onu cəzalandıracaqlarını hiss edib, onları qabaqlayaraq, Azərbaycan dilində onlara deyir;

-ay qardaşlar, mən Bakılıyam, bir az səbr edin sizi başa salım. Bakılı rus Yura, olmuşları danışaraq, həmyerlilərinin gülüşünə səbəb olur. Həmyerliləri ilə, mehriban əsgər həyatı keçirən Yura, "sabahınız xeyir-siz eşşəksiniz" məsxərəli tərcümənin gülüş simvoluna çevrilir. Məsxərəli zarafatı xatırlayan, dostlar ayrılmaq istərkən, Səidin yadına düşdü ki, Vitalidən vaxtilə onu müalicə etmiş, həkim – zabit Mironovu ondan soruşsun. Səid xəstəliyi üçün hərbi hissəyə təşrif gətirdiyini bildirib, nevroloq-həkim Mironovu ondan soruşmuş oldu. Vitali hərbi həkim Mironovun bir neçə il əvvəl, təqaüdə çıxdığını və doğulub boya çatdığı doğma vətəninə, Penzaya getdiyini bildirdi. Vitali Aleksandroviç əlini kitelinin cibinə salaraq cib dəftərçəsini çıxardı, tanış olan və vilayət xəstəxanasında nevroloq işləyən həkim Eduard Sinyakovskinin telefon nömrəsini vərəqəyə yazaraq, Səidə verib həkimin çox savadlı və tələbkər olduğunu məlum etdi. Əgər müraciət etsən, keyfiyyətli müalicə ala bilərsən. Səidə ürək-dirək verən Vitali, özünün də bir neçə il əvvəl, bel yırtığından ağrılar keçirdiyini və müalicə alaraq ağrılardan müəyyən qədər, uzaqlaşdığını bildirdi. Hərbçi dostlar bir-birinə əlaqə telefonlarını verib xudahafizləşərək, ayrılmalı oldular. Hərbçi dostların xeyirxah münasibətlərini izləyərək, sevinc hissi keçirən Səadət, Səidlə bərabər vilayət xəstəxanasına getmiş oldular. Vilayət xəstəxanasında çox mehribanlıqla Səidi qarşılayan həkim-nevroloq Eduard Sinyakovski onu müayinədən keçirib, sorğu-sual etdikdən sonra, müalicəvi dərmanlar yazıb, qeyd etdi ki, gündəlik müalicə və idman hərəkətləri etmək, qi-

dalanmaya fikir vermək, ağır fiziki işlərdən uzaq olmaq, çəki atmaq və gəzinti etmək yazdığım dərmanlardan daha çox vacibdir. Ən əsası isə, əsəblərini qorumalısan, həyacanlanmamalısan. Yadınızda saxlayın ki, dediklərimə əməl etməsəniz həyat və ölüm arasında qalıb, ölümə mücadilə etməli olacaqsınız. Həkimlə sağollaşıb, Səadəti intizarda qoymaq istəməyən Səid, razılıq hissi ilə bildirdi ki, müayinə edən həkim, həqiqətən savadlı və təcrübəli həkim imiş. Vaxtilə hərbi həkimimiz də məni müayinə edib, müalicə edərkən dərmanla bərabər, çoxlu məsləhətlər vermişdi. Əfsuslar olsun ki, mən həkimimin məsləhətlərinə əməl etmədim. Nə müalicəvi idman etdim, nə qidalanmaya fikir verdim, nə də həyacanlardan özümü qoruya bildim. Bir də ki, belə bir təlatümlü, gərgin vaxtlarda sən özünü necə qoruya bilərsən?! Çalışıb-vuruşan insanın heç ağına gəlmir ki, o sağlamlığını güdaza verir. İndi görək bu andan sonra, həkim məsləhətlərinə əməl edə biləcəmmi? Səidin qəmginləşməsinə görə Səadət, nəvazişlə Səidin qoluna girərək müalicə yazan həkimin düz buyurduğunu təsdiqləyib bildirdi ki, biz hamımız görərik sən qeydinə qalaq, səni qoruyaq. Sənin xəstəlikdən doğan ağrıların, səni ağrıtdığı kimi, bizi də üzür. Axı bizim səndən başqa pənahımız yoxdur! Sevimli ər-arvad müəyyən qədər dərdləşdikdən sonra, yaxınlıqdakı aptekdən yazılmış dərmanları alıb, mehmanxanaya qayıtmış oldular. Səadət şam yeməyinə südlü, yulaflı xörək hazırladı və cütlük masa arxasına keçmiş oldular. Bir neçə gün pəhriz xörəklərlə qidalanan, vaxtaşırı dərmanları qəbul edən, müalicəvi idmanla məşğul olan Səid, müəyyən qədər gümrəhləşdiyini hiss etmiş oldu. Hərdən gəzintiyə çıxan cütlük, şəhərdə güclü miqrasiya diyişikliyi görürdülər. Elə bil ki, Orta Asiya respublikalarının, Qafqazlıların əhalisini yığıb, Vladimirə yaşamağa və işləməyə gətirmişdilər. Sürücülər, yol təmirini edənlər, bazar alverçiləri, tikinti işlərində çalışanların

böyük əksəriyyəti Orta Asiya Respublikalarının və Qafqazlıların nümayəndələri idilər. Yerli əhali ilə təmasda olan cütlük, ailədə və məişətdə gördükləri dəyişikliyə heyran qalırdılar. Səid danışdı ki, vaxtilə onun rus müdiri vur-tut bir oğlunu öz təsərrüfatından ayırıb, yataqxanada yaşamağa göndərirdisə indi məşallah, övladlarının qeydinə qalan valideyinlər, onlara şərait yaradır, hətta yeni evlənənləri, evlə, evin əşyaları ilə təmin edirdilər. Bəli, zamanə, dövr dəyişmişdi. İnsanların həyata baxışı, əvvəlki illərə nisbətən xeyli mütdərəqqi idi. Bütün bu müsbət auralı yaşayış tərzləri, sanki, Səidi gündən-günə cavanlaşdırırdı. Hərdən üzünü Sədətə tutub, yarızarafat olaraq, cavanlaşdığını bildirəndə, Sədət ürəkdolusu sevimli həyat yoldaşını qucaqlayaraq deyirdi ki;

-ay mənim əzizim, biz nə yaşadığ ki, nə də görək?! Əlbəttə biz hələ cavanıq?! Uşaqlarımızın, bizi istəyənlərin xatirinə yaşamağı və yaşatmalıyıq. Bir dəki, ay Səid allah heç bir evi kişisiz etməsin. Sən bizim evin dirəyisən. Belə vaxtlarda, anası Gülxar xanımın əri Hüseynə tez-tez dediyi, ay Hüseyn özünü soyuqdan qoru, axı sən evimizin dirəyisən!-deyə dediyi xoş sözlər yadına düşərdi. İndi, cavan dünyasını dəyişmiş atası Hüseyni yadına salan Səid, düşünürdü ki, yadların tapdağına çevrilmiş torpağımızda uyuyan atası Hüseynin qəbri yerindədimi?! Bütün maddi və mənəvi nemətlərimizi ələ keçirən və qeyri insani düşmənçilik edən, mürtəd düşmən atamın qəbrini məhv etməyibki?! Anası Gülxar xanım əri Hüseynin qəbrini yada salar, xiffətlənər, övladlarının qəmginliyinə səbəb olmamaq üçün, bu barədə danışmaz, dilinə gətirməz, çəkdiyini elə içində çəkərdi. Bunu hər zaman, Səid hiss edirdi. Ancaq nə edə bilər di ki? Atasının qəbrini və minlərlə, milyonlarla uyuyan insanların qəbrini, ancaq dövlət, onun igid əsgərləri düşmən torpağından xilas edə bilərdi. Vaxt gələcək ki, haqq öz yerini tapacaq! Torpağa,

doğma yurda həsrət qalanlar öz dədə-baba torpaqlarına qayıdacaqlar, inşaallah!

Bir müddətdən sonra istirahət məzuniyyətlərini başa vuran Səid və Səadət, uşaqlarına, yaxınlarına hədiyyələr alaraq, onlar üçün doğma olan Vladimiri tərk edib, vətənə-Bakiya qayıtmış oldular. Ata və analarını böyük sevinclə qarşılayan Məna və Rəna, nəvələrinin yalnız qalmalarına biganə qalmayıb, onların yanına gələn Gülxar ana əsil bayram havasına bürünmüş oldular. Səidin və Səadətin Vladimirdəki keçmişləri ilə bağlı olan söhbətləri, Vladimir şəhərinin gözəllikləri haqqındakı təsəvvürləri Məna və Rənanı, Gülxar ananı valeh etmişdi. Hamılıqla şam yeməyinə yığışib, nuş etdikdən sonra, dincliyinə gədən Səidin yoxluğundan istifadə edən uşaqlar, analarını digər otağa çəkib, atasının dostu Fikrət müəllimin vaxtsız vəfatını ona demiş oldular. Səs çıxmasın deyə, uşaqların ağzını əlləri ilə qapayan Səadət göz yaşını saxlaya bilməyib bir təhər onları sakitləşdirərək, bu barədə ağzıbütöv olmalarını xahiş edərək bildirdi ki, bu ağırlı məsələni özü Səidə bildirmiş olacaq. İki gündən sonra Səid işə çıxmalı olacaqdı. Səidə qəflətən deyiləcək, hər hansı xəbər onun sağlamlığına pis təsir etmiş olardı. Gecə yuxusunu bir təhər keçirən Səadət, səhər yeməyini başa vurduqdan sonra, Səidə bildirdi ki, yaxın tanışlarından rəhmətə gədən birisi, yuxusuna girmişdir. Mən tək qəbiristanlığa getmək istəmirəm, əgər mümkünsə qəbiristanlığa birlikdə gedib molla tutaraq, ölənlərin ruhuna dua oxutduraq. Səid həyat yoldaşının xahişlərini heç vaxt yerə salmamışdı deyə, sorğu-sualsız razılıq vermişdi. Uşaqlar Fikrət dayılarının dəfnində iştirak etdiyindən, onun qəbrinin harada yerləşdiyini analarına başa saldıqlarından, heç bir əziyyət çəkmədən Səadət Səidlə bərabər qəbir üstünə gəlmiş oldular. Səid molla çağırmağın vacibliyini deyərək, Səadətin tanışının qəbir yerini soruşmuş oldu. Səadət, Sə-

iddən xahiş etdi ki, ona həyacanlanmaq olmaz, sakitliyini görsə qəbir yerini göstərmiş olacaq. Səidin sakit görkəmini görən, Səadət adı və soyadı yazılmış və hələ qəbir daşı qoyulmamış yeni qəbiri Səidə göstərmiş oldu. Birdən Fikrətin adını və soyadını görən Səid, göz yaşlarını saxlaya bilməyib, dizi üstə qəbirə düşmüş oldu. Ay qardaş;

-sən niyə vaxtsız bu dünyadan getdin! Niyə mənə gözləmədən, dünyamızı tərk etdin?! Niyə mənə vəfasızlıq etdin?!

Tez-tez Səidə təsəlli verən Səadət, allah rəhmət eləsin, qəbiri nurla dolsun, allah o biri dünyasını versin! Nə etmək olar? Ölənlə ölmək olmaz axı, ay Səid! Qalx gedək, heç olmasa ailəsinə təsəlli verək. Həyatda ən yaxın sirdaşından ayrılmaq istəməyən Səid, bir gözü qəbirdə qalmışlar kimi, qəbiristanlığı tərk etmiş oldu. Qolları qırılıb yanına düşmüşlər kimi, Fikrətin evinə gələn Səid və Səadəti qarşılayan, Fikrətin yeganə oğlu onları qəbul edib, qəmgin fikirlərə dalmış oldular. Fikrətin oğlu handan-hana dilə gəlib bildirdi ki, atası ölüm ayağında olarkən, tez-tez soruşurdu ki, öyrənin görün, Səid gəlibmi? Həməşə sizin adınızı çəkərək, olmadığınıza qəmlənərdi. Elə bil nə isə demək istəyirdi! Mənə bir söz deməyib, dünyasını dəyişmiş oldu. Bircə onu deyə bilərəm ki, instituta yeni müdir təyin edilib. Atam həməşə evə işdən dilxor gələr və yeni müdirin vicdansızın biri olduğunu deyərdi. Səid indi anladığı, Fikrət müəllim haqsızlıqla qarşılaşdığından, dözümlü göstərə bilməyib və dünyasını dəyişib. Əlini dizinə vurub, qəzəbli olaraq bildirdi ki, kaş o Rusiyaya getməyəydi! Düşündü ki, Fikrət müəllim haqsızlığa dözümlü göstərərək, əziz dostunu gözləyirmiş. Başsağlığı verib, evinə Səadətlə birgə qayıdan Səid, hirsindən özünə yer tapa bilmirdi. Oğlunun qəmginliyini görən Gülxar ana:

-bala dərd çəkmə, o indi haqq dünyasındadır, ruhu şad olsun! Özünü üzmə oğul, özünü qoru!

Bütün gecəni yatmayıb, Fikrətlə olan münasibətlərini xatırlayan Səid, səhəri yuxusuzluqdan gözləri qızarmış halda oyanmış oldu. İşə çıxmamışdan öncə anasını kəndə, qardaşı Rəşidgilə yola salmağı qərarlaşdırdı. Oğlu Səiddən nigaran qalaraq yola düşən Gülxar ana, göz yaşlarını silə-silə ona özündən muğayat olmağı dönə-dönə tapşırdı. Sabahısı isə Səid qəmgin və üzülmüş halda işinə getmiş oldu. İşə gələn Səid, institut əməkdaşları ilə dil ucu salamlayıb, otağına getdi. Institut əməkdaşları Səid-Fikrət dostluqlarını bildiklərindən, ona hörmət əlaməti olaraq baş sağlığı vermiş olurdular. Baş sağlığı verənlərdən birisinin, yeni müdirin gəldiyini deməsi və nadinc insan olaraq dəyərləndirməsi, Səidin dalağını sancmış oldu. Deməli, nadinc müdir Fikrətin vaxtsız vəfatına səbəb olmuşdu?! Nazlı-qəməzəli xanımın görsənməsi elə bil əməkdaşlara bir siqnal oldu. Heç bir dəqiqə keçməmiş, əməkdaşlar öz otaqlarına qaçmış oldular. Xanım, salamsız-kəlamsız Səidin otağına daxil olub, mən təzə katibəyəm, -deyərək icazəsiz masa üzərindəki qovluğu götürüb, Səidi qıyğacı nəzərlə süzmüş halda, otağı tərk etmiş oldu. Katibə otağı tərk etdikdən sonra, görülmüş işlərə nəzər etmək istəyən Səidin diqqətini müdirlə bağlı olan telefon zəngi ayırdı. Dəstəyi götürüb salamladıqdan sonra sizi eşidirəm deyən Səidə, yeni müdir amiranə tonla otağına buyurmasını bildirmiş oldu. Müdirin otağına gələn Səid, bəzədilmiş qəbul otağını görüb, nazxanım katibənin ədasına diqqət edəndə, əsəblərini cilovlaya bilmədi. Özünü bir təhər ələ alıb, təmkinli olmağı məsləhət bildi. Qəbul otağında xeyli gözlənilən Səid, nəhayət katibənin icazəsi ilə müdirin otağına buyurdu. Qapını açan Səid, keçəl başını masaya əyib, əlindəki qələmlə qeydlər edən müdirdən oturmaq razılığını gözləmiş oldu. Xeyli vaxtdan sonra, yoğun bir səsin başını qaldırmadan amiranə, oturun!-kəlməsini və digər əli ilə yenə başını qaldırmadan

oturacağı göstərməsi, onun sakitcə əyləşməsinə səbəb yaratdı. Bir neçə dəqiqə keçəndən sonra, başını dik tutaraq, əyri və uzun burnunda saxladığı gözlükdən, domba gözləri ilə onu seyr edib. başını bulayan müdirin;

-Səid müəllim institutun müdir müavini sizsiniz?- deyə, kinayəli olaraq soruşdu.

Bəli mənəm!-deyə Səid dilləndi. Qarşısındakı qovluğa, Səidə göstərən müdir;

- bu institut, sizin və rəhmətlik mühasibin şəxsi mülkiyyəti olub?!Bir de görüm, aldığınız bu qədər malı, yəni kərpiçləri, sementi, dəmir profilləri hara sərf etmisiniz?

Üzünü sındırmayan Səid, ədəb-ərkanla bildirdi ki, hesabat qovluğunda, hansı material hara sərf olunubsa dəqiqliklə göstərilib. Ovunu parçalamaq istəyən pələng kimi , dişlərini qıcaayıb qəzəb göstərən müdir:

-Ay kişi, sən nə danışırısan? Mənə qovluqda göstərilən malların, əyani olaraq hara sərf olunduğunu de, yoxsa mən qovluq nağılına qulaq asan deyiləm?!Müdirin yalan olaraq, nə eşələdiyini az-çox başa düşən Səid, yenidən bildirdi ki, qovluğa inanmırsınızsa, durun gedək materialların hara sərf olunduğunu, bu materialları işlədənlərlə bərabər sizə göstərək! Üzünü kənara çevirib eşidilməyəcək bir tonda, özü də bilmədən “krepkiy çeiovek” kəlməsini işlədən müdir, səsinin tonunun aşağı salaraq, materialların tətbiq olunduğu yerləri yoxlamaqdan vaz keçib bildirdi ki, belə göstərmələr onun fikirini dəyişdirə bilməz. Üzündə təbəssüm yaradan müdir naz-naz katibəsini çağıraraq, iki stəkan çay gətirməsini xahiş etdi. Sonra üzünü Səidə tutub bildirdi ki, başa düşürəm məvacibiniz çox deyil, yəqin ki, bağınız da var, o cümlədən, rəhmətlik mühasibin də. Əl-ələ verib bu institutu doğmuş inək kimi sağmısınız. Səid dözməyib yerindən qəfil qalxaraq bildirdi ki, mənə nə desəniz cavabınızı

-əsəbləşmə Səid müəllim, soğan yeməmişən üçün niyə göynəyir?!

Yaxşı mən olanlara göz yumuram, pislilik etməklə aram yoxdur. Sadəcə olub-olanları bilsək yaxşı olar da, ay Səid müəlim!Yaxşı deyiblər;

-örtülü bazar, dostluğu pozar! Odur ki, biz həqiqəti bilmiş
olsaq, bu bizim birgə işləməyimizə əngəl olmayacaq. Ancaq,
bilməsək, bax bu bizim işimizə əngəl ola bilər ha?!

Artıq dözümlün sona çatdığını hiss edən Səid, müdirin codlaşmış, çopur sifətini diqqətlə nəzərdən keçirib, uzun və saralmış kirpiklərinin əhatəsində parıldayan domba gözlərinə şax baxaraq, bildirdi ki, nə bağı var, nə də dövlət malına ehtiyacı. Sizin irad tutduğunuz materialların düzgün və qanuni istifadə olunduğunu sübut etməyə hazıram. Müdir İsmayilov Səidin odlu-alovlu çıxışını rişxəndlə qarşılayıb, bildirdi ki, sənin sübutların məndən keçə bilməz. Görünür sən də, dostun rəhmətlik mühasib kimi, məni başa düşmədin. Mən sənə möhlət verirəm, işlə! Sonra sən məni daha yaxşı tanıyıb, mənim əmrlərimə əməl etmiş olacaqsan. Mənim elə vaxtım yoxdur ki, sizlə söz güləşdirim, hərçənd siz mübahisəni sevirsiniz. İndi otağı tərk et və mənim müavnim olaraq əmrlərimi yerinə yetirməyi unutma! Səid, baş üstə, -deyib otağı tərk etmiş oldu. Səidin arxasınca baxaraq, onu qəzəbli baxışları ilə yola salan müdir İsmayilov, dodaqaltı;

-əclaf, gorbagor mühasibdən də, inadkardır. Eybi yoxdur, mənə də İsmayılov deyərlər, -ya sınar, yada gorbagor dostunun yanına təşrif aparar.

Otağına qayıdan Səid, müdir İsmayılovun bütün hərəkət və danışqlarını ağıl sügəcindən keçirib belə qərara gəldi ki, nadanlıq müdirin bütün düşüncəsini əsarətə çevirmiş və çətin ki, bu adam düzgün işləyə bilsin. Xeyli fikirləşdikdən sonra, haqqı əldən verməyəcəyini və müdirin haqsızlığına qarşı ciddi mübarizə aparıb, dostu Fikrət müəllimin də qisasını ondan alacaqdır. Qapının döyülməsi Səidi fikirdən ayırmış oldu. Gələn, təzə baş mühasibin müavini Gülsənəm xanım idi. Gülsənəm müəllimə əlindəki qovluğun içərisindən bir vərəq çıxardıb bildirdi ki, bu müdir İsmayılovun tərtib etdiyi dəftərxana ləvazimatlarının alınmasına dair tərtib edilmiş limit planıdır. Baxın və alınmasına dair icazə dərkənarını qeyd edin. Vərəqi nəzərdən keçirən Səid, acı bir təbəssümlə gülərək;

-burada göstərilən limit bir aylıq heç bəs etməz,müdir isə bu limiti bir rüblük nəzərdə tutmuşdur,kifayət edəcəkmi?

Gülsənəm müəllimə institutda çoxdan işləyirdi və Səidi də bir insan olaraq, yüksək qiymətləndirirdi. Odur ki, Səidin nə deyəcəyini anladığından bildirdi ki, bir aya iki qələm, -özü də yazı işləri ilə çox məşğul olan mühasibatlığa əlbəttə ki, bəs etməyəcək!Öz aramızda qalsın Səid müəllim, təzə müdir bu instituta öz şəxsi idarəsi kimi baxır. Təzə müdürinkü, ağa nəzərəm, belə gəzərəmdir. Təsərrüfatda çalışan işçiləri aparıb bağında işlədir, özü də müftə müsəlləm. Gəldiyi bir ay deyil, bütün ehtiyat materiallarını yox edib, bizə də əmr edib ki, istifadə olunmuş materialları akt yazaraq silin!Rəhmətlik Fikrət müəllim, təzə müdirin əlindən bezmişdi, haqsızlığa dözə bilməyib haqq dünyasını seçmiş oldu. İndi də sizin üstünüzə gələcək, ehtiyatlı olun!-deyib otağı tərk etmiş oldu. Təzə müdirin təzə oyunlarına cavab vermək üçün allahdan səbr və dözümlə istəyən Səid, keçmiş müdir tərəfindən təsdiq edilmiş rüblük iş planını qarşısına qoyub nəzərdən keçirməyə başladı. Üçüncü və dör-

düncü rüblər üçün nəzərdə tutulmuş əsas və köməkçi materiallar və bunların alınması üçün, büdcədən ayrılmış pul vəsaitlərini dəqiqləşdirib, təzə müdirin gələcək təxribatlarına özünü hazırlaşdırdı. Bir neçə gün keçəndən sonra, institutun maddi-texniki bazasını daha da inkişaf etdirmək üçün, büdcədən ayrılmış maliyyə vəsaitlərinin xərclənməsini dəqiqləşdirməyi nəzərə alan müdir İsmayılov təsərrüfat üzrə müavini Səidi və baş mühasib İlqar müəllimi otağına dəvət edib, müzakirələr aparmış oldu. İlk sorğu Səidə olduğundan, Səid öz çıxışında bir neçə şöbəyə mebel dəstlərinin, mətbəx üçün masa və santexnik ləvazimatlarının, cari təmir işləri üçün texniki inventarların alınmasının vacibliyini vurğulamış oldu. Səidi diqqətlə dinləyən müdir, Səidlə bəzi məsələlərdə razılaşmayıb bildirdi ki;

-institutun mətbəxi yaramaz halda olduğundan, əksər əməkdaşlar naharını şöbədə edir. Niyə indiyə kimi, çox vacib olan mətbəxi mebel və digər lazımı texniki avadanlıqlarla təmin etməmişiniz? Bu boyda institutun yemək mədəniyyəti yox dərəcəsidir!

Səidin sakitcəsinə onu dinləməsi, müdir İsmayılovda bir təkəbbür yaratmış oldu. Daxilən düşündü ki, niyə dillənmirsən haqq aşiqi, Səid?! Deyəsən pis vaxtda yaxalanmışsan, ağzına su alıb oturmusan. Heç müdirini düşündünmü? Bəlkə, mənim otağım üçün, bir təklif verəydin! Eybi yoxdur sən təklif verməzsən, mən verərəm, görüm nə deyəcəksən?!

Müdir İsmayılov əlini cibinə salıb, əzik-üzük olan dəsmalı ilə, tərləmiş və qızarmış üzünü, ətli boynunu sildikdən sonra, burnunun ucunda dayanmış gözlüyünü barmağı ilə yuxarı qaldırıb bildirdi ki, müdirin otağına və katibənin işlədiyi qəbul otağına divan-kürsü, mətbəx mebeli və digər texniki inventarlar alınmalıdır. Təmir işlərini gələn ilə saxlayacağıq. Baş mühasib bildirdi ki, dediklərinizi almaq üçün, maliyyə vəsaiti az oldu-

ğundan hesablamalar aparılmalıdır. Baş mühasiblə razılaşan müdir İsmaylov, üzünü Səidə və baş mühasibə tutub bildirdi ki, gedin hesablamalar aparın və iki gün müddətində mənə məruzə edin. Müdirin otağını tərk edən Səid, baş mühasibin hesablama aparması üçün, onunla bərabər bir-bir şöbələrə daxil olub, təchiz olunması vacib olan məhsulların siyahısını tərtib etmək qərarına gəldi. Şöbələrdə o qədər haqlı tələblər irəli sürüldü ki, bütün bunları almaq üçün, indiki halda büdcədə nəzərdə tutulmuş maliyyə vəsaitinin beş-on misli lazım gələrdi. Odur ki, Səidin bəzi narazılığını qulaq ardına vuran baş mühasib onunla bir təhər “razılaşıb” ortaqların məxrəcə gələrək, müdir İsmaylovun bəzi təklifini siyahıya daxil etmiş oldular. Səidə təccüblü gələn o idi ki, texniki-təmir işləri vacib olduğu halda, divan-kürsünün alınması ön plana çəkilirdi. Qarşıdan soyuq gələcəyi halda, texniki nasazlığı aradan qaldırmaq mümkün olmayacaqdı.

İki gündən sonra, Səid və baş mühasib müdirin huzurunda olub siyahını müdirin masasına qoymuş oldular. Siyahını diqqətlə nəzərdən keçirub əsəblərini cilovlaya bilməyən müdir, bu səfər Səid və baş mühasiblə bərabər şöbələri nəzərdən keçirməyə başladılar. Demək olar ki, şöbələrin bütün mebel tələblərini kəsirə salan müdir bildirdi ki, hələlik köhnə mebellərinizi istifadə etmiş olacaqsınız. Şöbə əməkdaşlarından qocaman Yunus müəllim etiraz edərək bildirdi ki, işlətdiyimiz mebellər əlli ildir istifadə olunur, artıq atılmalıdır, çürüyüblər. Yunus müəllimə çəp-çəp baxan müdir bildirdi ki, hələ bu mebelləri uzun müddət işlətmək olar. Qopan, sökülən yerlərini mismarlayın, kleyləyin! Şöbə rəisi İmran müəllim, masasının siyirmələri balaca olduğundan qovluqları döşəməyə yığdığını bildirib, siyirməsi çox olan böyük masa xahiş etmiş oldu. Şöbə rəisini məsxərəyə salmaq istəyən müdir, gülərək :

-deyəsən sənin könlündən müdirlik keçir?! Mənim masam kimi böyüyünü istəyirsən eləmi? Şöbə rəisi müdirin qəzəblənəcəyini hiss etdiyindən susmağa üstünlük vermiş oldu. Cavan bir laborant xanım qabağa keçərək, əlindəki qırılmış qələmi göstərərək bildirdi ki, bizə işimiz üçün ayda iki yox, beş-altı qələm gücünən çatır. Əsəblərindən harada olduğunu unudan müdir İsmayılov, bomba kimi partlayaraq donquldandı:

- heç utanmırsan, cavan qızsan, o qələmin nə qiyməti var ki, özünə bir qələm almayıb, cənfəşanlıq edirsən?!Görünür yaxşı işçi də deyilsən, əgər işinə hörmət qoymuş olsan, məvacibinlə qələm alardın! Cavan laborant, müdirin əsasız və qeyri etik danışığına rəğmən bildirdi;

-siz gələndən biz məvacibimizi də almamışıq!Məvacibimizi alan kimi, xeyriyyəçilik edib, institutun qələmə olan ehtiyacını ödəmiş olacam. Cavan xanımın müdiri yerindən oynadan cavabı təsirsiz keçmədi. Baş barmağını cavan qıza silkələyən müdir:

-bu institutda qayda belə olacaqdır!Mən heç kimi zorla institutda saxlamıram, kim istəsə ərizə yazıb işindən azad ola bilər?!

Elə bilki, institut əməkdaşlarının üstünə su çiləmiş oldun. Bir neçə dəqiqənin içində hərə öz otağına çəkilib susmağa üstünlük vermiş oldular. Müdirin əhatəsində, baş mühasib və Səiddən başqa heç kim qalmamışdı. Hər iki işçisinə ciddi nəzər buraxan müdir bildirdi ki, bax belə lazımdır! Sonra üzündə əcayib gülüş yaradan müdir:

-məsəl var ey, deyirlər ki, ölünü özbaşına buraxmış olsan, . . . doldurar!

Gedin mən dediyim kimi siyahını tərtib edib, baş mühasibin nəzarəti altında alınmasını təmin edin. Müdirin əməkdaşlarla olan qeyri etik münasibəti , Səidi elə sıxmışdı ki, susmaq

dan başqa çarəsi qalmamışdı. Otağına qayıdan Səid, iş vaxtının qurtarmasına baxmayaraq hələ də, müdir İsmayılovun qeyri-nsani hərəkətlərini xatırlayaraq bədbinləşirdi.

Səid təcrübəli bir insan idi, həyatda çox şey görmüşdü, ancaq müdir İsmayılov kimi mənasız hərəkətləri ilə insanın psixoloji durumunu pozan ikinci bir belə adamla qarşılaşmamışdı. Fikirləşdikcə ürəyinin sancıları artmağa başlayırdı. Mənasızlığa çarə tapmadığından, dərinədən bir nəfəs alıb, ayağa qalxaraq var-gəl etməyə başlasa da, hiss edirdi ki, bu fikirlər onu daha çox bədbinliyə sürükləyir. Əgər sirdaşı Fikrət müəllim sağ olsaydı, dərdləşər və müəyyən bir nəticəyə gələ bilərdi. Ancaq, nə edəsən ki, bu dünyanın vicdansız insanlarından , onların haqsızlığından bezən Fikrət müəllim artıq yox idi və haqq dünyasında, əbədiyyətdə idi. Ruhun şad olsun əziz qardaşım! Haçandan-haçana ürək ağrılarının sakitləşdiyini hiss edib, otağını tərk edərək evinə yollanmış oldu. Qapını açıb otağa daxil olanda, uşaqlarının qəmgin, həyat yoldaşı Səadətın gözü yaşlı olduğunu görüb, həyacanlanmış oldu. Səidin boynuna sarılan Səadət, hönkürtü ilə Gülxar ananın vəfat etdiyini bildirdi. Ani olaraq gözlərində gilələnən göz yaşlarını uşaqları görməsin deyər, dəsmalla qapayan Səid, tez otağına keçib çarpayuya üzükoylu düşərək boğulmuş halda hönkürməyə başladı. Ürəyi xəstə ərinə yaranmış acı vəziyyətdən qurtarmaq istəyən Səadət, tez əlində su, çarpayuya yaxınlaşaraq onu sakitləşdirməyə çalışdı. Səidin dərindən şərək olan Səadət, ona özünü üzüməyi, övladları xatirinə özünü qorumağı xahiş edib bildirdi ki, sənə bir şey olsa sənsiz necə yaşayaram?Axı sən mənə, övladlarına hələ çox lazımsan! Bax mən, heç ana üzünü görməmişəm, isti ana qucağına həsrət qalmışam, ana nəvəsi nədir bilməmişəm. Səid sevimli həyat yoldaşından, bir gecəlik tənha qalmasını xahiş edib, göz yaşlarını silmədən xəyallara dalmış oldu. Anasının şəklini gö-

türərək, analı keçmiş günlərini yada saldı. Evlərinə hərdən qonaq gələn Fikrət müəllimin ana haqqında dediyi müdrik kəlamları, anası Gülxar ananın necə diqqətlə dinlədiyini xatırladı. Fikrət müəllim deyərdi ki, dünyanın misli bərabəri olmayan varlığı, yaranışın əsl möcüzəsi anadır. Gülxar ana Fikrət müəllimin boynunu qucaqlayaraq deyərdi ki, allah sizlərə dəyməsin mənim balalarım, sizin varlığınız elə bizim yaşamağımızdır. Bəzən fani dünyadan, haqq dünyasından danışan Fikrət müəllim deyərdi ki;

-ömür stansiyamız bir qatardır, nə vaxt dayanacağını heç kəs bilmir. Kimin vaxtı çatır, o zamanda dünyadan köç etməli olur. Hər kəsin bir talehi var, yaşam talehi. Səid düşünürdü ki, indi nə Fikrət müəllim var, nə də sevimli anası!Gözünə çarpayının yanındakı rəflərə düzülmüş kitablar sataşdı. Bir vaxtlar bu kitabların birində ana haqqında yazılmış şeiri oxumuşdu. İndi elə bil ana şeirini oxumağa bir ehtiyac duyurdu. Kitabları nəzərdən keçirib, nəhayət ana haqqında yazılmış şeiri tapmış oldu. Şeirin müəllifi tanınmış türk şairi Mehmet İnsan idi. "Anne" şeirini oxuduqca, duyğulanan Səidin göz yaşları sifəti boyu axaraq, dodaqlarda gilələnirdi.

*Gönlümün işıqı, gözümün nuru,
Karanlık dünyamın çırasi anne
Seni görmək bana verir huzuru
Şevkat ve merhamet deryası anne.*

*Benim üzerimde çok senin hakkın
Fermanla budur. Cenabı Hakkın
Şübhesiz sensin bana en yakın
Sensin dertlerimin çaresi anne.*

*Bil ki hər şeyim feda uğruna
Severek ölüürüm senin yoluna
Ne olur dua et aciz yavruna
Gaziptir cigerin paresi anne. . .*

Şeirin yangılı və təsirli olması Səidi daxilən üzürdü. Hiss edirdi ki, ürəyi sıxılır. Birdən yadına düşdü ki, uşaqları naminə yaşamalı, sevimli Səadətinin xahişini yerinə yetirməlidir. Daxili bir yüngüllük hiss edən Səid tez ayağa qalxıb, özündə səliqə-səhman yaradaraq, ailəsinin yanına getmiş oldu. Tezliklə məşın tutub, kəndə anasının dəfn mərasiminə getməyi vacib bildi. Səadət əvvəlcədən hazırlıqlı olmuş, işdən icazə almışdı. Uşaqlar isə tələbə yoldaşlarına nənələrinin rəhmətə getmələrini bildirərək, institut rəhbərliyinin xəbərdar olunmasını xahiş etmişdilər. Səid İnstitutun həmkarlar təşkilatının rəhbərliyinə anasının vəfatı ilə əlaqədar bildiriş etməyi lazım bildi. Beləliklə ailə, havanın qaralmasına baxmayaraq, dəfnə vaxtında çatmaq və Rəşidə köməklik etmək üçün yola düşmüş oldular.

Bütün kənd camaatı Səidə və Rəşidə başsağlığı verməyə gəlmişdi. Rəşid sağ olmuş, anasına layiq olan dəfn mərasimi qurmuşdu. Demək olar ki, Səidlik bir iş qalmamışdı. Analarının üçünü və yeddisini verən Rəşid və Səid ailəsi son anda ayrılmalı oldular. Bakıya qayıdan Səid başa düşürdü ki, ölüm haqqdır və ölənlə ölmək mümkün deyil. Ancaq onu yandıran, anasının arzusunun yerinə yetirilməməsi idi. Hələ uşaqkən, əri Hüseynin qeydinə qalan Gülxar ana deyərdi ki, özünü soyuqdan qoru, özünə bax ki, ömrümüzü bir başa vuraq və bir öləb, bir yerdə dəfn olunaq. Ancaq, Hüseyn vəfasızlıq edib, ömür-gün yoldaşını təkbaşına qoyaraq dünyasını dəyişmiş oldu. Sonra, mənfur düşmənlə müharibə nəticəsində, qaçqıncılıq dövrünü yaşayan Gülxar ana şikayətlənirdi ki, torpaqlar alınmasa arzum ürə-

yimdə qalacaq. Hüseynlə bərabər uyumaq mənə qismət olmayacaq. Buda belə? Atası Hüseyn düşməni tapdığı altında, anası isə ondan çox-çox uzaqlarda olan torpaqda uyumuş oldular. Həyatın keçməkeşli gedişatını heç başa düşmək olmur?!

Anasının dəfnindən sonra işə çıxan Səid, institutun foyesində anasının vəfatı münasibəti ilə divardan asılmış başsağlığı nekroloqunu görüb, lap qəmginləşdi. Otağına daxil olmamış, həmkarlar təşkilatının rəhbərliyi altında institut əməkdaşlarının başsağlıqlarını qəbul etmiş oldu. Həmkarlar sədri bağlı konverti masanın üstünə qoyub, başınız sağ olsun!-deyərək otağı tərk etdi. Konvertdə institut əməkdaşlarının siyahısı və maliyyə köməyi qeyd olunmuşdu. Səid bilirdi ki, xeyir və şər hadisəsi olduqda, institutda bir qayda olaraq belə bir köməkliklər edilirdi. Odur ki, konverti masanın gözlüyünə qoymaq istəyirdi ki, müdirin telefonu zəng çalmış oldu. Zəng edən müdir İsmayılov, onu kabinetinə dəvət edirdi. Səidi qəbul edən müdir İsmayılov ona baş sağlığı verib bildirdi ki, bu gün onu bağ evinə dəvət edir. Dəvət müəmmalı olsa da, etiraz etməyin mənasızlığını anlayan Səid, razılıq verib ailəsinə zəng edərək, vacib işi olduğu üçün evə gec gələcəyini bildirmiş oldu. İş günü başa çatdıqdan sonra, Səidi şəxsi maşınına dəvət edən müdir bağ evinə yollanmış oldular. Maşından düşüb bağ evini seyr edən Səid, bağın möhtəşəmliyinə biganə qalmadı. Müdirin bağı əsil cənnəti-məkan idi. Antikvar dizaynı, nadir ağaclar, meyvə ağacları, fəvvarələr, nadir quşlar onu feyziyab etmişdi. Müdir İsmayılov Səidin bağ təsirindən çıxmadığını görüb, möhtəşəm villadakı otaqları göstərməyi vacib bildi. Bir-birindən gözəl otaqları göstərən İsmayılov, digər bir boş otağı göstərib bildirdi ki, bu otağı instituta gələn qonaqlar üçün nəzərdə tutub. Bizim institutda sən deyən şərait yoxdur ki, gələn qonaqları adımıza, şənimizə uyğun qarşılayaq. Elə ona görə də qərara gəldim ki, bu otağı insti-

tumuzun xidmətinə verim. İndi Səid müəllim biz gərək sənli-mənli bu otağın mebellərlə təmin edilməsinə və digər lazım olacaq əşyaların alınmasına çalışaq. Ancaq bizim bu işimizi institut əməkdaşları bilməməlidir. Müdirin cəfəng danışmaları, onsuzda qəmgin olan Səidin kefinə soğan doğradı və daha da kefini pozmuş oldu. İş yoldaşlarından birisinin dediyi kimi, müdir İnstituta öz kapitalı kimi baxır. Görünür institut əməkdaşı müdiri yaxşı tanıyıb. İfadəyə bax;

-sənli mənli bu otağı təmin edək!Səidi diqqətlə izləyən təcrübəli müdir, müavinin xəyalda daldığını görüb, sordu:

- Səid qardaş etdiyim təklif xoşuna gəldimi?Bayaqdan baxıram elə hey fikirləşirsən, fikirlə otağı səhmana sala bilmərik, gərək aktiv olaq! Hə dillən gərək, müdir müavinini kimi sən deyəcəklərin, təkliflərin maraqlı ola bilər?!Müdirə diqqətlə baxan Səid:

-nə bilim, vallah gərək olan yerdən umasan. İnstitutun elə bir maliyyə vəsaiti yoxdur ki, siz dediklərinizi həyata keçirmək mümkün olsun. Əgər güclü vəsait olsaydı, əməkdaşların qələm, masa, dolab problemlərini həll edərdik. Əlini yumruqlayıb Səidin sifətinə yaxınlaşdıran İsmayılov:

-bax belə yumruq olub, yuxarıdan maliyyə vəsaiti alıb, dediklərimi həll edəcəm. Sən arxayın ola bilərsən, gördüyün bu şəraitə yaradan İsmayılov, vəsait əldə edib dediklərini həyata keçirəcək!

Sonra bir neçə qonaq da təşrif gətirib, şam yeməyinə başlamış oldular. Süfrədə nələr yox idi, ilahi!Can dərmanı desən belə tapmaq mümkün idi. Kababalar cürbəcür, balıq kürəsin-dən tuutmuş balıq kababına qədər, nar şərab, içkilər. . . Səidin salata müraciət etməsi, İsmayılovun xoşuna gəlmədi. Üzünü Səidə tutub:

-ə kişi, bu nə yeməkdir, sən görmürsən oturanlar şir kimi kababları parçalayıb, içkidən od tutub püskürürlər?! Səid, həkim məsləhətinə əsasən, pəhriz saxladığını bildirib, salatla kifayətlənəcəyini qeyd etmiş oldu. Səidin pəhrizünə şaqqanaq çəkib gülən, müdir:

-ə kişi, nə pəhriz, nə həkim!?Biz bu dünyaya nəyə gəlmişik?Əlbəttə yeyib-içib, bu beş günlük dünyada kef eləməyə!Sən bu dünyanın dadlı-duzlu nemətlərinə göz yumasan ki, birdən ölərim, day sənə sözüm yoxdur. Ə kişi harda görmüsən ki, ət adam öldürür, duz adam öldürür!?Görürsən əlimdəki bu yağlı ət tikəsinə, bu ləzzətdən vaz keçmək olarmı?Gərək yağlı tikə yəyəsən ki, möhkəm olasan. Qarşında duran bütün işləri həyata keçirə biləsən. Yoxsa pəhrizlə, ac qarınla hansı işin öhdəsindən gəlmək olar?Nə aktiv ola bilərsən, nə də riskli!Sən mənim müavinimsən ey!Gərək yaxşı müavin, müdirinə oxşasın. Belə olsa, biz bütün işlərin öhdəsindən birgə gəlmiş olarıq. Bütün qonaqlıq boyu susmağa üstünlük verən Səid, artıq gec olduğunu bildirərək evə getməyin vacibliyini qeyd etmiş oldu. Müdirin bir işarəsi ilə, əmrə müntəzir olan sürücü, Səidi evinə aparmış oldu. Bütün yol boyu müdirin “təklif” və söhbətlərini analiz edən Səid anladı ki, İsmayılov nadan və nəfisli, riyakar və ədalətsiz bir adamdır. Evinə qayıdıb, bərk yorulduğunu bəhanə edərək, çarpayıya uzanmış oldu. Çöl-bayır söhbətlərini evdə dilinə gətirməyən Səiddən, Səadət heç nə soruşmazdı. Əgər Səid lazım bilsəydi, yoldaşı Səadətə vacib olanını deyərdi. İndi də Səidin susması və çarpayıya uzanması Səadətin dalağını sancmış oisa da, ərini sakit buraxmış oldu. Əsəblərindən yuxusu ərsə çəkilməmiş Səid, yerində vurnuxub o tərəfə bu tərəfə çevrilsədə, qərarını qəti edib, haqqsızlığa getməyəcəyini dəqiqləşdirdi. Əri Səidin narahatçılığını Səadət başa düşürdü və özlüyündə anlayırdı ki, Səid boş-boşuna yerində vurnuxmaz, yəqin haqsızlıqla qar-

şlaşdığından özünü narahat hiss edir. Səiddən fərqli olaraq Səadət bu haqqsız dünyanın yazılmamış qanunlarına göz yummağı bacarırdı. Başqa cür mümkün deyildi. İşlədiyi məktəbdə müxtəlif tədbirlər keçirilirdi. Müəllimlərin ad günü, yaxud müxtəlif bayramlar kimi tədbirlər olurdu. Müəllimlərdən çox, şagirdlərdən bu tədbirlər üçün şagird başına pul yığılırdı. Belə vaxtlarda nə valideyinlər, nə də müəllimlər səs çıxarmırdılar. Etiraz edən müəllimə işindən olardı, valideyinlərin uşaqları müxtəlif qeyri-normal ad altında məktəbdən xaric olunardılar. Bütün bunlara rəğmən, bəzi müəllimlər yaltaq donuna girər, bəziləri isə, "palaza bürün, elinən sürün, hamı necə bizdə elə"-deyərək işlərini davam etdirər, valideyinlər isə hədiyyələrlə baş verənlərə göz yumardılar. Səadət çox gözəl bilirdi ki, qanunsuzluq hər yerdə var, ancaq nə edə bilirdi ki? Qanun yazanlar gərək qanunda boşluqlar yaratmasın. Nadan nəfislilər də, bu qanun boşluğundan sui-istifadə etməsinlər. Səid isə, sanki qanun adı altında doğulmuşdu, elə bil. Haqsızlığa, qanunsuzluğa, ədalətsizliyə nifrət edirdi və barışmaz idi.

Beləcə bir neçə gün sakitcə işinə gedib narahat halda işini davam etdirən Səidi, müdir İsmayılov qəbuluna çağırılmış oldu. Otaqda müdirdən başqa heç kim yox idi. Qarşısındakı alınacaq materialların siyahısını Səidə verib, dərkənar etməsini bildirdi. Siyahını nəzərdən keçirən Səidin ürəyi elə sıxıldı ki, üz-gözünü tər basdığından, həyəcanlanmağa başladı. Səidin sifət dəyişikliyi hiss edən müdir, katibədən su gətirilməsini tələb etdi. Tezliklə özünə gələn və sakitləşən Səid bildirdi ki, bağ evi üçün nəzərdə tutulmuş mebel və inventarların alınmasına razı ola bilməz. Səidin alınacaq materialların siyahısını qəbul etməməsi müdir İsmayılovu cin atına mindirmiş oldu. Düyünlənmiş yumruğunu masaya çırparaq;

- sən kim olursan ki, mənim əmrimi yerinə yetirmirsən?! Əgər işinin öhdəsindən gələ bilmirsənsə, ərizəni yaz, öz xahişinlə işdən azad ol! İndiyə kimi çalışdım ki, sənə hörmətlə yanaşım! Səni adam bilib bağ evimə apardım! Fikirləşdim ki, əl-ələ verib bir yerdə çalışırıq. Ancaq görürəm ki, sən artist oğlu artist kimi özünü aparırsan. Heç bilirsən, bu vəzifəyə daxil olmaq üçün nə qədər adam evimə hədiyyələrlə gəlirlər!? Mən isə deyirəm yox, mənim müavinim var. İndi mən baxıram ki, sənəni kim adamlar nə özləri yeməyi bacarırlar, nə də başqalarını yeməyə qoyurlar. Gözünü aç, mənə diqqətlə bax və dinlə! Bu institutun müdiri mənəm və mənim əmrimi yerinə yetirməyənləri işdə saxlaya bilmərəm. Sənə bir neçə gün möhlət verirəm. Papağını qoy qarşına fikirləş! Ya mənim əmrinə tabe ol, iradsız! Yada öz xahişinlə ərizəni yaz, xoşluqla işdən azad ol! Bir də yadında saxla ki, arxalı köpək qurd basar! Lazım gəlsə sənə qarşı istədiyim tədbiri həyata keçirə bilərəm. İndi zəhmət çək, otağı tərk et!

Müdirin Səidi dinləmədən qəzəbli, özündən razı çıxışı və tələbi Səidin susmağına və son anda həyəcədən ürək ağrısına səbəb oldu. Sanki, inildəyərək müdirin otağını tərk edən Səid, güc bəla ilə öz otağına qayıdıb bir qurtum su içib, kürsüsünə sərilmiş oldu. Bənizi ağarmış, gözləri dumanlanmışdı. Beynində müdirin dediyi, ya əmrə əməl et, ya da işdən azad ol, -kəlmələri əks səda verirdi. Beyni dumanlıq olan Səidi dəhşətə salan isə, müdirin onu, artist oğlu, artist, -deyərək təhqir etməsi idi. Neçə illərdir, institutda işləyərək qazandığı hörməti, dünən vəzifəyə gəlmiş bir nadan məhv etmək istəyir və Səidi özünün murdar nəfsinin qurbanına çevirməyə çalışır. Özünü məsuliyyətdən kənar edən hiyləgər İsmayılov, ilanı seyid Əhmədin əli ilə tutmaq istəyən alçaqdan bətərdir. Mən haqqdan dönən deyiləm. Qoy bu arxalı köpək nə bacarırsa onu da etsin. Mən işimdə doğruluğu və ədaləti tutmuşam və ömrümün axırınadək də be-

lə olacaqdır. Evinə qayıdan Səidin bənizi Səadəti qorxutmuş oldu. Səid işin çoxluğundan bərk yorulduğunu deyib, dinclik istədi. Ürəyinin ağrıları onu çox narahat etsədə, bunun müdirlə olan münasibətdən yarandığını və müvəqqəti bir hal olduğunu düşünmüş oldu. Ancaq yenə də qərara gəldi ki, müdirin qanunsuz hərəkətlərinə dözməyəcək və lazım gələrsə sinəsini bu ədalətsizliyə sipər edəcəkdir.

Müdir İsmayilov Səidin ipə-sapa yatmayacağını artıq qəbul etmişdi. Bilirdi ki, onunla buynuzlaşan bu müavinlə bir yerdə işləyə bilməz. Odur ki, qərarını daha ciddi tədbirlə həyata keçirəcəyini qəbul etmiş oldu. Müdir İsmayilov, düşmənin üzünə gülərək sarsıdıcı zərbə endirməkdə mahir idi və bacarığını bir vaxtlar həyata keçirərək, çox irəliləyişlər əldə etmişdi.

Üç gündən sonra iki müxtəlif siyahını Səidə göstərən İsmayilov, ondan siyahıları nəzərdən keçirib, ikisindən birinə dərkənar etməsini tələb etdi. Siyahılardan biri, institut əməkdaşlarının problemlərini həllinə aid olanı idi, digəri isə bağ evi üçün nəzərdə tutulan siyahıydı. Səid institut əməkdaşlarının problemlərinin həllinə aid olan siyahını dərkənar edib, gözlərini İsmayılova zilləmiş oldu. Daxilən Səidin hansı qərarı edəcəyini bilən İsmayilov, Səidə əl uzadaraq onu çox cəsarətli və ədalətli kimi təbrik edib, baş mühasibi qəbul otağına dəvət edərək müavininin dərkənar etdiyi siyahıya əsasən, malların alınmasını xahiş etdi. Otağı tərk edən Səidin dodağında yaranan razılıq təbəssümü deyirdi ki, ürək ağrıların əbəş olmadı və sən ağrılarınla haqqı təsdiq etmiş oldun.

Bu hadisədən sonra müdir İsmayilov müavinini Səidi qəbuluna çağırır və narahat etmirdi. Bütün işlər katibə vasitəsi ilə yerinə yetirilirdi. Artıq institut əməkdaşları hiss edirdilər ki, müdir İsmayilov müavinini Səidi həzmi-rabedən keçirə bilmir. Müdirə yaxın olan bütün işçilər Səidə dilucu salam verib, on-

dan uzaqlaşdırdılar. Əməkdaşlar çox yaxşı bilirdilər ki, Səidin müavin səlahiyyətləri əlindən alınıb. Təsərrüfat işlərində çalışan yeni işçilər demək olar ki, səhər gözə dəyib sonra yoxa çıxdılar. Səid anlayırdı ki, fəhlələr gözə az-az dəyən müdirin bağ evində işləyirlər. Sadəcə müdirin Səidi demək olar ki, görmək istəməməsi və ona qarşı toxunulması hərəkətlər etməməsi bir müəmmaya çevrilmişdi.

Beləcə adi iş günlərinin birində, müdirə yaxın olan ancaq, hərdən bir Səidə dilucu salam verib əhvalını soruşan təsərrüfat işçilərindən biri, Səidin otağına daxil olub onunla salamlaşdı. Səid işçini xoş əhvalla qarşıladıqdan sonra işçi əlindəki konverti Səidə təqdim etdi. Sual nəzəri ilə konvertə baxan Səidə, işçi agah etdi ki, katibə xanımın ad günü olduğundan və işə günün ikinci yarısında gələcəyindən, başı qarışıq olan və işə gələ bilməyən müdir İsmayılov xahiş etdi ki, konvertdəki pulları katibənin ad günü mərasiminə sərf etsin. İşçinin xoşniyyətli danışığını müsbət qarşılayan Səid, heç bir şey olmamış kimi konverti alıb, pulları saymış oldu. Üç yüz manat pul idi. Sonra pulları yenidən konvertə qaytarıb, seyfə qoymuş oldu. İşçi xudahafisləşib Səidin otağını tərk etdikdən sonra, katibənin ad gününü təmtəraqlı keçirmək qərarına gələn Səid, şöbələrə gedib məsləhətləşmək istədi. Elə qapıdan çıxmaq istəyirdi ki, otağa daxil olan polis nəfərləri Səidin otağında axtarış aparacaqlarını bildirmiş oldular. Polislərin gəlişindən şaşıran Səid, axtarışın hansı səbəbdən aparıldığını soruşduqda, axtarışa əmr verən zabıt polis, qısaca dedi ki, sonra bilmiş olacaqsınız. Axtarış aparan polislər dolabları, masa siyirmələrini ələk-vələk etsələr də, bir dəlil tapmadıqda, zabıt polis Səiddən seyfi açmağı tələb etdi. Hələ də bir şey başa düşməyən Səid seyfin qapısını açmış oldu. Sanki əli ilə qoyduğu, konverti əl dəsmalı ilə götürən polis, dəlil-sübut kimi portfelinə qoyub, Səidə özləri ilə bərabər şöbəyə

getməyi təklif etdilər. Səid katibəyə ad günü keçirmək üçün, konvertin müdir tərəfindən indilərdə bayıra çıxan işçi tərəfindən verildiyini bildirsə də, polis zabıt Səidi xəbərdar etdi ki, biz qanun qorucusuyuq və bir vətəndaş olaraq sizin borcunuz qanun keşikçilərinə tabe olmaqdır. Tabe olmamaq, cinayət xarakteri daşıyır. Səid isə öz növbəsində əyan etdi ki, bir vətəndaş olaraq qanun keşikçilərinə tabe olmaq onun borcudur. Ancaq mən, bir vətəndaş olaraq bilməliyəm ki, nə səbəbdən məni polis idarəsinə aparırsınız? Polis zabiti öz növbəsində qeyd etdi ki, Şöbəyə getdikdən sonra müstəntiq sizə hər şeyi başa salacaq. Səidin tabe olmaqdan başqa çarəsi qalmadı. Şöbəyə gələn Səidi kapitan çinində olan müstəntiq qəbul edib bildirdi ki, haqqınızda şikayət var. İşçinizdən birini yaxşı işə keçirmək üçün, rüşvət olaraq üç yüz manat istəmişiniz. Bir anlığa Səidin gözləri dumanlaşdı. Ani olaraq fikrindən keçdi ki, yaramaz müdir onu aradan götürmək üçün, ona torba tikmiş və o namərdin hiyləgərliyinin qurbanıdır. Əlini başına vurub heyfəsilənmək istəyirdi ki, qəfil ürək sancısından tir-tap yerə yıxılmış oldu. Əl-ayağa düşən polis nəfərləri onun üzünə su çiləyib, ayılmağa çalışdılar. Təcili tibbi yardım tezliklə gəsə də, kardioloji xəstəxanaya çatdırılan Səid yolda vəfat edib, haqqsız dünyaya gözüünü qapayaraq, əbədiyyətə qovuşmuşdu. Bəli, bu dünyanın haqqsızlığına dözməyən Səid, müdir İsmayılov kimi nadanın nəfsinə qurban getmişdi.

Səidsiz qalan Səadət, sevimli həyat yoldaşını anası Gülxarın yanında dəfn etməli oldular. Atalarının qəfil ölümü Məna və Rənanı sarsıtmışdı. Səidin üç və yeddisini yola salan Səadət, Səidin paltarlarını göz yaşları tökə-tökə təmizləyərkən, pencək cibində qatlanmış bir kağız görüb, açanda gözüünə inanmadı. Ömründə şeir yazmayan Səid bir bəndlik şeir yazıb, nədənsə heç kimə oxumadan cibində saxlamışdı. Hönkürərək şeir

ri oxuyan Səadət , Səidin qırxı üçün hazırlanacaq qəbir daşına şeiri yazdırmaq qərarına gəldi. Səadət qoruyub saxladığı şeiri, qəbir daşına həkk etdirmiş oldu.

*Haqqa can qoydum, günaha batmadım,
Tamaha yox dedim, haqqa çatmadım,
Şərəfimi nadanlara satmadım,
Nadanlar nəfsə uydu, "şərəfləndi",
Səid haqq yolunda, neyçün ələndi!?*

Haqq yolunda can qoyub haqqa çatmayan, şərəfini qoruyaraq tamaha yox deyən Səid, zəmanəyə gileylənirdi:

-Nədən nəfs, tamah hərisi olanlar şərəf sahibi olurlar, ancaq Səid kimi haqq sahibləri ələnilər?

EPİLOQ

Artıq, Səidin vəfatından illər keçmişdi. Səidsiz ömür sürən Səadət, xeyli yaşlaşmışdı. Hər həftənin bazar günlərini Səidin qəbri üstündə keçirən Səadət, bazar günlərinin birində övladları və nəvələri ilə Səidi ziyarətə gəlmişdilər. Səidin şəklinə xitab edən Səadət, Məna və Rənanın ailə qurduqlarını, nəvələri Rənanın qızı Səadəti və Mənanın oğlu Səidi ona göstərirmiş kimi sevincdən hönkürmüş oldu. Bəli, Səadəti yaşadan nəvələri idi. Səid və Səadət.

SURXAY SUBU

**NADANLARIN
NƏFSİ**

Kitabın içindəkilər:

ÖN SÖZ	3
NADANLARIN NƏFSİ	5
EPİLOQ	196

“Elm və təhsil” nəşriyyatının direktoru:
professor Nadir MƏMMƏDLİ

Dizayner: Kamran İbrahimov
Texniki redaktor: Rövşanə Nizamiqızı

Çapa imzalanmış 24.02.2020
Şərti çap vərəqi 12,5. Sifariş № 16
Kağız formatı 60x84 1/16. Tiraj 300

Kitab “Elm və təhsil” nəşriyyat-poliqrafiya
müəssisəsində səhifələnilib, çap olunmuşdur

E-mail: nurlan1959@gmail.com

Tel: 497-16-32; 050-311-41-89

Ünvan: Bakı, İçərişəhər, 3-cü Maqomayev 8 /4